

**KAZAK VE KIRGIZ SAHASI DESTANLARINDA KAHRAMAN
EĞİTİMİ**

Güven Keskin

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KASIM, 2018

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden (.....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Güven

Soyadı : KESKİN

Bölümü : Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Kazak ve Kırgız Sahası Destanlarında Kahraman Eğitimi

İngilizce Adı : The Education of The Hero in The Epics from Kazakh and Kyrgyz Regions

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Güven Keskin

İmza:

JÜRİ ONAY SAYFASI

Güven KESKİN tarafından hazırlanan “Kazak ve Kırgız Sahası Destanlarında Kahraman Eğitimi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. İsmet ÇETİN

(Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi)

Başkan: Prof. Dr. İsmet ÇETİN

Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı

Üye: Prof. Dr. Feyzi ERSOY

Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çuvaş Türkçesi ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Üye: Prof. Dr. Halil ÇELTİK

Gazi Üniversitesi , Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı

Tez Savunma Tarihi: 05 / 11 / 2018

Bu tezin Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Selma YEL

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü:

TEŞEKKÜR

Eğitim bireylerin ve toplumların ileriye taşınmasını sağlayan en önemli toplumsal kurumdur. Kuşkusuz bu eğitim öncelikle ailemizde başlamaktadır. Çocukluğumdan itibaren zihinsel ve kültürel gelişimimde bana destek olan, daha ileriye gidebilmemi sağlayan anneme, babama, anneanneme, ablama ve tüm aileme teşekkür ederim.

Eğitim toplumsal bir süreç olarak başlayıp bilimsel bir süreç olarak devam etmektedir. Çalışmam boyunca kıymetli fikir, bilgi ve tecrübeleriyle yol gösterici olan tez danışmanım Prof. Dr. İsmet ÇETİN ve bilgi ve fikirleriyle aydınlatıcı olan Prof. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN başta olmak üzere eğitim öğretim hayatım boyunca bana yol gösteren tüm öğretmenlerime yaptıkları kültürel ve bilimsel katkılarından dolayı teşekkür ederim.

KAZAK VE KIRGIZ SAHASI DESTANLARINDA KAHRAMAN EĞİTİMİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Güven Keskin

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Kasım, 2018

ÖZ

Toplumlar, kültürel kodlarını anlatılarda yaşatırlar. Kolektif yaratılardan mit, masal, destan, hikâye gibi anlatılar toplumsal belleğin saklandığı kültür unsurlarıdır. Uluslar, asırlar boyu hafızasından silinmeyecek önemde gördüğü olayları bu anlatılarla yaşatırlar. Anlatılar içinde destanlar, bir taraftan o toplumun evren tasavvurunun izlerini taşıırken bir taraftan da tarihî hatıralarının izlerini korurlar. Toplum adına ortaya çıkan ve toplumun bütün meziyetlerini temsil kudretine sahip destan kahramanları, toplumun lideridir. Toplum bu tipi idealize ederek gelecek kuşaklara da rol model göstermek üzere seçmiştir. Dolayısıyla destan kahramanının içinden yetiştiği kültürü temsil etme yetkisi vardır. Çalışmamızın problem durumu kahramanın, kültürünü temsil yetkisini elinde bulundurmasının sebeplerinin araştırılmasıdır. Toplumun, bireylerin davranışlarını değerlendirirken kullandığı ölçüt değerlerdir. Bu değerler aynı zamanda kültürün eylem ve söylemlerde kendini gösteren yapıtaşlarıdır. Çalışmamızın konusunu oluşturan durum destan kahramanının toplumsal değerleri en iyi şekilde üzerinde taşıması ve bu yolla kültürü temsil yetkisini elinde bulundurmasıdır. Bu şahıs kahraman olduğu için değerleri yansıtmaz, toplumsal değerleri en iyi şekilde yansıtabildiği için destan kahramanı olmuştur. Zira Türk destan kahramanlarının kut sahibi olmaları da bunu gerektirir. O, Tanrı tarafından kutlu kılındığı için zaferler elde eder ve bu yüzden toplumun izinden gittiği bir lider olur. O halde kahraman için toplumun, değerlerine uygunluğu yönünden seçtiği kişi dememiz gerekir. Çalışma evreni olarak Türk Dil Kurumu Yayınları tarafından Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi

kapsamında metinleri verilen Kazak Destan dairesinden Akböpe – Savıtbek, Barak Batır, Alpamıs, Kambar Batır, Dürligüv, Karaşas Kız, Makpal – Segiz; Kırgız Destan dairesinden ise Kurmanbek, Seyitbek, Canış Bayış destanları belirlenmiş ve ilgili destanlar eğitim, değerler ve değerler aktarımı yönlerinden incelenmiş, toplumun değerleri birer ölçüt olarak kullanarak bireyleri nasıl incelediği ve kahramanı nasıl seçtiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Destan, Kahramanlık destanı, Eğitim, Değer, Değer aktarımı

Sayfa Adedi:

Danışman: Prof. Dr. İsmet Çetin

THE EDUCATION OF THE HERO IN THE EPICS FROM KAZAKH AND KYRGYZ REGIONS

(M.S. Thesis)

Güven Keskin

GAZI UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

November, 2018

ABSTRACT

Cultural codes of a society live in narratives. Narratives from collective creations such as myths, tales, epics, stories are the cultural elements hidden in communal memories. Nations keep the events, which seem important enough to be remembered for centuries, alive through these narratives. Among these narratives, epics preserve the traces of historic memories while also carrying the traces of the universal description of that society. Epic heroes who come forward to be the voice of their society and who also have the representative power of the society's every virtue, are the leaders of society. And the society chooses to idealize such a character in order to have a role model for future generations. Therefore, the epic heroes also have the power to represent the society in which they have been raised. The aim of this study is to research the reasons why the hero has the power to represent their culture. The standard used by society when evaluating the behaviour of individuals is their values. These values are also the building stones of the culture, which can be seen in actions and narrations. The subject of this study is that the hero of the epic carries the social values as perfectly as possible, and therefore has the power to represent the culture. This individual does not carry these values because he/she is the hero, but is the hero of the epic because he/she has these values and reflects them in the best possible way. As it is necessary for the Turkish epic heroes to have *kut* (blessing). The hero is victorious because he/she is blessed by God, and that's why the society accepts him/her as their leader. That's why the hero should be described as the person chosen by society for their conformity and relevance to society's values. The target population is chosen from the texts provided within the scope of Ascertaining the Epics of the Turkish Word by Turkish Language Association Publications, Application and Publication of Turkish Language; Akböpe -Savıtbek, Barak Batır, Alpamis, Kambar Batır, Dürülgüv, Karaşas Kız, Makpal- Segiz from the Kazakh Epic Department and Kurmanbek, Seyitbek, Canış Bayış from the Kyrgyz Epic Department, and these epics have been

analyzed from the point of education, values and value transfer, using the public values as a measure, the research focused on how they study the individuals and choose the hero.

Key Words: Epic, Heroic Epic, Education, Value, Value education

Page Number:

Supervisor: Prof. Dr. İsmet Çetin

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZ	v
ABSTRACT	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
BÖLÜM I	1
GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	3
1.3. Araştırmanın Önemi.....	5
1.4. Varsayımlar (Sayıtlar)	6
1.5. Sınırlılıklar	6
1.6. Tanımlar	7
BÖLÜM 2.....	9
TÜRK DESTANLARINDA KAHRAMANIN EĞİTİMİ	9
2.1. DESTAN	9
2.1.1. Kahramanlık Destanları.....	11

2.1.2. Destan Kahramanı.....	14
2.2. EĞİTİM VE DEĞER.....	17
2.2.1. Eğitim.....	17
2.2.2. Değer	18
2.2.3. Kültür.....	22
2.2.4. Norm	27
2.2.5. Kültür, Değer ve Norm İlişkisi.....	27
2.2.6. Kültürün Edebî Eserlerde Temsili.....	30
2.3. İNCELENEN DESTANLAR.....	34
2.3.1. AKBÖPE – SAVITBEK	34
2.3.2. BARAK BATIR.....	35
2.3.3. ALPAMIS	36
2.3.4. KAMBAR BATIR	37
2.3.5. DÜRLİGÜV	38
2.3.6. KARAŞAŞ KIZ	39
2.3.7. MAKPAL – SEGİZ DESTANI	40
2.3.8. KURMANBEK.....	41
2.3.9. SEYİTBEK	42
2.3.10.CANIŞ BAYIŞ	43
BÖLÜM 3.....	44
YÖNTEM.....	44
3.1. Araştırmanın Modeli.....	44

3.2. Çalışma Grubu.....	44
3.3. Veri Toplama Yöntemi	46
3.4. Verilerin Analiz Edilmesi.....	46
BÖLÜM 4.....	47
BULGULAR	47
4.1. TÜRK KAHRAMANLIK DESTANLARINDA KAHRAMANIN EĞİTİMİ İLE İLGİLİ UNSURLAR	47
BÖLÜM 5.....	121
SONUÇ VE TARTIŞMA.....	121
KAYNAKLAR.....	125
EKLER.....	131
3.5. EK.1: ÖZGEÇMİŞ	132

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

Çev.: Çeviren

Haz.: Hazırlayan

M.Ö.: Millattan Önce

M.S.: Milattan Sonra

s.: Sayfa

BÖLÜM I

GİRİŞ

Birey eğitiminin önemi bugün tüm dünyada üzerinde en çok durulan konulardan biridir. Eğitimin niteliği ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin en önemli ölçütlerindendir. Bu amaçla tüm ülkeler eğitim politikalarını en yüksek verimliliği almak üzere belirlemekte, bu konudaki çalışmalarını bir an olsun duraksatmadan devam ettirmektedir.

Eğitimin bugün olduğu gibi eski toplumlarda da çok önemsendiği ve ciddiye alındığı muhakkaktır. Ancak ilk insanların şimdiki gibi prensipleri belirlenmiş bir eğitim sistemine sahip olmadığı malumdur. İlk işe yarar eylemlerini gerçekleştiren insan, bunu çevresine de öğreterek bilginin kalıcı olmasını sağlamayı amaçlamıştır. Başlangıçta hayat kurtarmaya, hayatta kalmaya ve korunmaya yarayan bilgiler sonraları hayatı kolaylaştıran pratik bilgilere dönüşmüştür. Bilginin niteliği değişse de eğitim öğretim sistemini oluşturan bilgi birikimi olmuştur.

İlk insandan itibaren, hayatı kolaylaştırmak için, insanoğlu bildiğini öğretmeye ve bilmediğini öğrenmeye çalışmıştır. Sosyal hayatın birçok mevzuu gibi, insanlığın eğitim üzerine yaptıkları ve yapmaya çalıştıkları da edebî türlere konu olmuştur. Bugün birçok döneme ait edebî eserde insanın ilgilendiği her şeye dair bir örnek, bir motif, bir unsur bulmak mümkündür.

1.1.Problem Durumu

İnsanlığın eğitime dair kolektif bilinci her türden ve her dönemden edebî eserde yer aldığı gibi destanlarda da kendine yer bulmuştur. Elçin (1986) destanın en eski halk edebiyatı ürünlerinden biri olarak bir boy, kavim veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan, zaman ve mekân

içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan “Kahraman-Bilge” şahsiyetlerin efsanevî ve hakiki hayatları etrafında oluşmuş uzun, didaktik, sözlü geleneğe bağlı anonim hikâyeler (s. 72) olduklarını belirtir. Doğası gereği kavimlerin giderek ulus olma bilincine eriştikleri dönemlerde yaşadıkları üzerine kurulu olan ve kahramanlık temasının ön plana çıkarıldığı destanlarda kavmin yaşantısı çeşitli sahnelerle bu halk edebiyatı ürünü içinde kendine yer bulmuştur. Destan merkezinde yer alan ve çoğu zaman destana da adını veren kahramanın aile, toplum ve cemiyet hayatı içinde göstermiş olduğu gelişim dinleyicilere özellikle aktarılmıştır. Milletin özünden çıkan bu edebî ürünlerde, o milletin sosyal hayattaki tüm unsurlarına dair açık veya gizli bilgiler mevcuttur. Millî destanlar, milletlerin ideal âlemlerini yansıtmaktadır, ideali göstermek suretiyle de bunu yeni nesillere aktarmayı açık veya gizli bir şekilde hedeflemişlerdir. Destanların muhtevasında bulunan açık veya gizli haldeki birçok motif ideal olana birer atıftır. Dinleyiciden beklenen bunu keşfetmesidir. Bu dinleyici kitlesi sonsuzdur, bugün biz de destanların hedef kitlesi içindeki bir halka olarak anlatılanlardan payımıza düşeni çıkarmakla mükellef olduğumuz kanaatindeyiz. Destanlardaki motifler ise zannedilenden çok daha fazladır. Bizim ilgi alanımıza girenler ise eğitim ile ilgili olanlardır.

Eski Türklerde muhakkak toplum, bilgi birikimini arasına yeni katılanlara öğretmek ihtiyacı hissetmiştir. Bu bilgiler başlangıçta sistemli olmamış, toplumun hoş karşıladığı ve karşılamadığı tavır ve davranışları aktarmakla yetinilmiştir. Zamanla, toplumun hoş karşıladığı hareketler ve hoş karşılamayıp yasak olarak adlandırdığı tavırlar bir bütün haline gelmiştir. Ziya Gökalp (2014)’ta eski Türklere atalarından kalan bütün kuralların toplamı (s. 17) şeklinde ifadesini bulan Türk töresinin önemi en iyi “İl bırakılır töre bırakılmaz” atasözünde kendini göstermektedir. Zira fiziki ve askeri şartlar gereği il kaybedilse bile onu tekrar almanın yahut ulus birliğini ve bütünlüğünü yeniden sağlamanın tek yolu töreye bağlılık olarak görülür. Törenin kurallar bütünü olmasının aklımıza getirdiği tek kavram normlardır ki normların beslendiği en güçlü kaynak toplumsal, sosyal değerlerdir. Bu toplumsal değerler ise üst yapıda kültüre bağlı olup kültürün şekillendirdiği töre ile yakın ilişki içindedir. Töre şayet normatif bir yapı ise kuşkusuz değerlerden beslenmektedir, hatta onunla çoğu zaman aynıdır. Milletin temel taşı olan törenin ve dolayısıyla değerlerin o milletin destanlarında yer tutmaması imkânsızdır, hatta destanları ve destan kahramanlarını şekillendiren bu değerlerdir.

Edebiyat eserinin varlık sebebi insandır. Kolektif bellek, toplum hafızasında saklanan kültürel kodlardır. Kültürel kodların devamlılığı bazı semboller vasıtasıyla olur. Ritüeller, anlatılar ve kimi semboller kültürel belleğin aktarım vasıtalarıdır. Bunlar içinde kolektif bilinçle yaratılan anonim anlatılar (mit, masal, destan, hikâye, efsane) kültürel belleğin taşıyıcı vasıtalarından önde gelenlerdir. Milletin, kültür ve bu kültür içindeki soyut birer ölçüt olarak var ettiği değerler, öncelikle yine milletin yarattığı sözlü kültür ürünleri içinde kendini gösterir, yazıdan önce seste, sözde somutlaşır. Dahası bu sözlü kültür ürünlerinin oluşmasında tek amaç toplumu etkileyen olayı nakletmek değil, aynı zamanda değerlerini de göstermek ve aktarmaktır, bu aktarma eyleminin temelinde yatansa değerleri sürdürme arzusudur. Burada devreye psikolojik bir devamlılık isteği girdiği kanaatindeyiz.

Tüm bunlardan hareketle Türk destanlarında çocuk yetiştirme, birey eğitimi, toplum değerlerini bireylere aktarma ile ilgili unsurların tespit edilmesi gerekmektedir. Bu anlamda, Türk destanlarında eğitim ile ilgili unsurların neler olduğu sorusu araştırmamızın problem durumunu oluşturmaktadır. Türk destanlarında, sosyal değer aktarımında, aktarılan unsurların neler olduğu, bireylerin hangi yönlerden ve ne şekilde eğitildiği problem durumunu destekleyici sorular olmuştur.

Problem cümlesi: Türk destanlarında eğitim ile ilgili unsurlar nelerdir? Türk destanlarında sosyal değer aktarımında hangi unsurlar, topluma yeni katılan üyeye aktarılması gereken unsurlar olarak görülmüş ve ne yolla aktarılmıştır? Aktarılmasında izlenilen yol, yollar nedir?

Alt Problemler:

- Eğitim nedir?
- Türk Destanlarında eğitim algısı nedir?
- Türk Destanlarında eğitimin konusu olan unsurlar nelerdir?
- Türk Destanlarında eğitimin yapılma şekli nedir?
- Bu destanlarda eğitim olarak adlandırılmayan, ancak bir sosyal değer olarak yeni yetişen bireye aktarılması gerekli görülen unsurlar nelerdir ve bu değerler bireye ne şekilde kazandırılmıştır?

1.2.Araştırmanın Amacı

Millî destanlar tarihle bağı bulunmakla birlikte, esasen içinden doğduğu milletin ideallerini yansıtan halk edebiyatı ürünleridir. Türk destanlarında geçen eğitim ile ilgili unsurları, uyarıları, örnek teşkil edebilecek olay ve durumları tespit etmek, fertlerin nasıl

yetiştirildiğine dair olguları saptamak bu sebeple önemsenmelidir. Çünkü kahraman ve bilge kişilikler yetiştirmeyi hedefleyen toplumlar çocuklarını bu ideale göre şekillendirmeye gayret göstermiştir.

Araştırmanın amacı; Türk destan metinlerini eğitim ve değerler ile ilgili unsurlar yönünden incelemek, destan metinlerinin içinde geçen eğitime, değerlere ve değerler aktarımına dair motifleri, uyarı, vakıa ve örnekleri tespit etmektir.

Türk destanlarına göre tarihin ilk dönemlerinde bireylere sosyal değerleri aktarma işinin Türklerde nasıl ve ne şekilde yapıldığını, eğitimin konusunu nelerin oluşturduğunu ve bunun teoride ve pratikte yeni yetişen bireye nasıl aktarıldığını tespit etmek çalışmamızın amaçları arasında yer almaktadır.

Çalışmamızda hem bireylere kazandırılmaya çalışılan hem de bireyde gözlemlenip yanlış bulunan davranışların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu davranışların ne yolla düzeltildiği, kazandırılmak istenenlerin hangi yollarla verildiği ve bu sürecin nasıl işlediği tespit edilmiştir. Buradan hareketle Türklerin eğitime sosyal hayat içerisinde sistemli veya sistemsiz nasıl başladıkları anlaşılmaya ve aktarılmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken elbette dönemin bakış açısını anlamamanın önemli olduğunu kanaatindeyiz. O dönem Öcal Oğuz (2004)'un ifadesi ile mitoloji unsurlarının toplum hayatında etkisini kuvvetle sürdürdüğü, ancak artık “alp tipi”nin toplum hayatını yönlendirdiği “destan devri”dir (s. 7). Oğuz (2004)'un “alp tipi”, Gryaznov (1950)'un “başbuğ” olarak isimlendirdiği ve Yıldırım (1998)'in kahraman olarak nitelediği millî kimliğin vücuda geldiği ve destanın merkezinde yer alan şahsiyetler, çalışmamızda destan kahramanı ve özellikle destanlarda geçen adıyla “yiğit” kavramlarıyla ele alınacaktır. Yardımcı (2007)'ya göre alp tipi kahraman, yiğit, cesur, kişisel olarak üstün, asil, kişilikleri ve davranışları ile bir ülkünün peşinde olan, kişisel tutkuların üstünde topluma mal olmuş kişilerdir. Bu yönleriyle alplar; hareketli, sosyal yaşamın zorunlu bir sonucu olarak hareket unsurunun esas alındığı güçlü erlik duygusu dediğimiz değerlerle barışık, fiziksel olduğu kadar, ruhsal açıdan da derin bir kişiliğe sahip, halkının öz gücünü sembolize eden şahsiyetlerdir, mücadelesi uğruna geri çekilme, kaçma, yılma gibi davranışlar göstermezler (s. 50). Destanın temel yaratılış sebebi bu kahramanları tanıtmak ve rol model alınmasını sağlamaktır. İsmet Çetin (1998), hangi milletten olursa olsun, destanda yer alan vak'alar ve bu vak'aların merkezindeki kişinin, toplumun standart özelliklerini bünyesinde taşıdığını, bu yönüyle toplumu temsil gücünün olduğunu, bu temsilin de toplumun yaşadığı çevre ve zamandan ayrı düşünülmemeyeceğini

(s. 46) belirtir. Bu tanımlardan hareketle diyebiliriz ki kahraman, kültürün yetiştirdiği birçok bireyden kültürel aktarımları en iyi şekilde almış, özümsemiş, gerek günlük hayatın işleyişinde gerekse toplum için önem arz eden kritik zamanlarda bunu davranışlarına yansıtabilmiş kişidir. Yani o, kültürü belirlediği için değil, içinden çıktığı kültürü en iyi şekilde temsil ettiği için kahramandır. Adının olayların merkezinde yer almasının, asırlar sonraya kalmasının hatta ad almasının sebebi bile bu toplumu temsil etme yetkinliğidir. Kahraman gerek ahlaki gerekse fiziksel güç ve yetenek yönlerinden toplumun dönemin gençlerine örnek olarak gösterdiği, sonraki kuşaklara da bir numune olarak aktarmak istediği kişidir. İşte bu yüzdendir ki destan kahramanlarının aile ve toplum içerisinde aldığı değerler eğitimi destan metinleri üzerinde tespit etmenin önemine inanmaktayız. Bu değerler toplum için uyulması zorunlu bir kurallar bütünü olmayıp toplumsal hayatta ödül ve ceza şeklinde karşılığını bulan, toplumun tercih edilen ve tercih edilmeyen davranışlara verdiği tepkilerden hareketle ortaya çıkan, sınırları yasal yaptırımlarla değil, toplumsal kabul ile çizilmiş standartlar bütünüdür. Toplumun, değerlerini gündelik hayat içerisinde bireye aktarması ve bunu bireyin davranışlarında görmeyi beklemesi destan devri eğitim anlayış ve sürecinin temelini oluşturmaktadır. Bu eğitimin sonucunda topluma kabul edilen ve toplumdaki dışlanan, davranışlarının değerlere uygunluğu ölçütünden hareketle iyi şöhret ve kötü şöhret ile anılan karakterlerin destanlarda kendilerine yer bulduğunu görüyoruz. Elbette destan devri şartlarına göre bu eğitim örgün olmayıp çalışma içerisinde ifadesini bulacağı haliyle çoğu zaman gelişigüzel kültürleme şeklinde kendini göstermektedir. Araştırma bu toplum gözüyle bu kültürlemenin, birey gözüyle kültürlenmenin içeriğini anlamayı ve aktarmayı amaçlamıştır.

1.3.Araştırmanın Önemi

Millî destan dediğimiz ve tanımını verdiğimiz anlatılar, ait olduğu milletin asırlar boyunca içinden geçtiği olayları, durumları kendi gözünden anlattığı metinlerdir; milletin ilkel dönemden başlayıp ulus olma bilincine ulaştığı vakte kadarki dünyaya bakış açısı, çevresini yorumlaması ve özellikle de kendisi için ideal olanı sunmasıdır. Duymaz (2005) bu metinlere olmuş bitmiş, yaşanmış ve devrini kapatmış tarihî olaylar dizisi olarak değil, tam aksine güncelleştirilebilir, yeni değerler üretmek için kullanılabilir metinler olarak bakılması gerektiğini (s. 58) ifade eder. Zira destanlar, tüm olan biteni değil, milletin hafızasında yer edeni aktarır; onun iyiye ve doğruya bakışıyla kötü ve yanlış olana bakışını birlikte verir. Milletlerin eğitim ile ulaşmaya çalıştıkları hedeflerden biri de bu iyi ve

doğrunun yeni yetişen bireylere geçirilmesi ve toplum kültürünün kalıcılığının sağlanmasıdır, kültürün kalıcılığının sağlanması milletin ve ülkenin de kalıcılığını sağlayacak en güçlü yöntem olarak görülür. Yukarıda bir kez daha geçen atasözlerinde Türkler, “İl bırakılır Töre bırakılmaz” derken kalıcılık ve devamlılığını kültüre ve değerlere bağladıklarını gösterir.

Biz yaptığımız bu çalışma neticesinde, eğitimi millî yapan unsurlara bir yenisinin ekleneceğine inanıyoruz. Toplumun, geçmişten itibaren eğitimi nasıl ele aldığını, topluma yeni katılan bireye kendi kültürünü, değerini nasıl ve ne yolla aktardığını, bunun için hangi sosyal araçları kullandığını belirlemek; günümüzdeki birey eğitime kaynaklık edebilecektir.

Türk destanlarında kahramanın eğitimi ile ilgili unsurların belirlenmesi bireyi yetiştirmek, geleceğe hazırlamak ve bireyin topluma kabulünde ön şartların neler olduğunu keşfedebilmek adına yolumuza ışık tutacaktır. Bu yolla bireyi yetiştirirken, bireye toplum değerlerini aktarırken alternatif yolların geliştirilebileceğine inanıyoruz.

1.4.Varsayımlar (Sayıtlar)

Araştırmanın varsayımları şunlardır:

- Türk destanlarının birçoğunda eğitimle ve doğrudan eğitim olmasa bile toplum içinde nesilden nesile süren değer aktarımıyla ilgili olay ve durumlar bulunmaktadır.
- Türk destanlarındaki eğitime, çocuk yetiştirmeye ve değer aktarımına dair olay, durum, uyarı ve motiflerin çoğu, örnek vak'alarla birlikte tespit edilebilecek açıklıktadır.

1.5.Sınırlılıklar

Araştırmada kullanılacak olan metinler Türkiye’de yayımlanan Türk destan metinleridir.

Türkiye’de “destan” kavramıyla ifade olunan edebi türlerden bazıları “halk hikâyesi” veya “masal” formundadır. Bunlar, kahramanlık destanlarının çerçevesinin çizildiği ilgili bölümde izah edilmiş, hikâye, halk hikâyesi ve sosyal destan kategorilerine girenler, çalışmaya dâhil edilmemiştir. Örnek metinler olarak ise Akböpe – Savıtbek, Barak Batır, Alpamis, Kambar Batır, Dürügüv, Karaşas Kız, Makpal – Segiz; Kurmanbek, Seyitbek, Canış Bayış destanları alınmıştır.

1.6.Tanımlar

Değer: Başlangıçta bir iktisat terimi olarak ortaya çıkmışsa da zamanla sosyal bilimlerde de kullanılan ve iktisattaki anlamından farklı değerlendirilen bir kavramdır. Değer belli bir durumu bir diğerine tercih etme eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Değerler, davranışları tanımlamaya yardım eden ve onları yargılamaya yarayan anlayışlardır (Şen, 2007, s. 4).

Destan: Bir boy, ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir. Sözlü geleneğe bağlı olan bu anonim mahsuller, zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan Kahraman-Bilge şahsiyetlerin menkabevî ve hakikî hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir (Elçin, 1986, s. 72).

Eğitim: Bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir (Ertürk, 1984, s. 12).

Kültürleme: “Kültürel değerlerin bireye kazandırılması sürecidir” (Demirel, 2012, s. 8).

Kültürlenme: “Belli bir toplumun alt kültürlerinden ya da farklı toplumlardan kopup gelen birey ve grupların buluşması ve bir etkileşim süresi sonunda, asıl kültür ve alt-kültürlerde bulunmayan yepyeni bir senteze varılması ya da ulaşılmasıdır (Güvenç, 1972, s. 132).

Zoraki kültürleme: “Kültürel değerlerin bireylere zorla kabul ettirilmesi sürecidir” (Demirel, 2012, s. 8).

Gelişigüzel kültürleme: “Kültürel değerlerin bireylere gelişigüzel yollarla kabul ettirilmesi sürecidir” (Demirel, 2012, s. 8).

Kasıtlı kültürleme: “Kültürel değerlerin planlı ve maksatlı bir şekilde bireylere aktarılması sürecidir” (Demirel, 2012, s. 8).

BÖLÜM 2

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

TÜRK DESTANLARINDA KAHRAMANIN EĞİTİMİ

2.1.DESTAN

Bugünkü ulus devletlerin kuruluşuna kadar gelen tarihsel sürecin temelinde yatan sebep toplumsal hafızadır. Toplumların kendilerini “biz” olarak tanımlaması toplumsal hafıza ile mümkün olabilmektedir. Bu toplumsal hafızanın edebiyata yansımalarının en net görülebildiği metinler destanlardır. Elçin (1986) destanın en eski halk edebiyatı ürünlerinden biri olarak bir boy, kavim veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan, zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan “Kahraman-Bilge” şahsiyetlerin efsanevî ve hakiki hayatları etrafında oluşmuş uzun, didaktik, sözlü geleneğe bağlı anonim hikâyeler (s. 72) olduklarını belirtir. Fuad Köprülü (2014) millî destanın tanımıyla ortaya çıkışını birlikte ele alır; buna göre Millî Destan’ın doğması için, bir kavmin medeniyet bakımından epey aşağı bir seviyede olması, hayatının birtakım büyük sarsıntılara uğraması ve çok büyük hâdiselerle karşılaşmış olması lâzımdır. O zaman o kavmin içinden yetişen halk şâirleri bu vakaları ayrı ayrı parçalar halinde terennüm ederler. Göçler sonrası meydana çıkan bazı hadiseler, bütün mazisini şairlerinin şifahi rivayetlerinden öğrenen bu halk arasında yeni birtakım parçaların daha meydana gelmesine yahut bu gibi muhtelif menkıbeleri bir “kahraman” etrafında toplayan yeni “daire”ler ortaya konulmasına sebep olur. Sonraları bu kavmin medenî seviyesi yükselerek, muhtelif âmillerin tesiriyle, siyâsî ve içtimâî bir birlik ihtiyacı da meydana çıktığı zaman destanî bir ruha malik olan bir halk şairi bu dağınık parçaları daireler halinde toplar ve bu daireleri de birbirine bağlayarak umumî “millî destan”ı vücuda getirebilir (s. 72-73).

Bir kavmin içinde bilge ve kahraman şahsiyetlerin övülmeye başlaması, kavmin bu şahsiyetlerde kendi varlıklarını temellendirmesi, onları ata olarak kabul etmesi kavim

içinde ulus olma bilincinin temellerinin atıldığını, nesilden nesile devam eden bir topluluk olma algısıyla hareket edilmeye başlandığını gösterir. Yıldırım (1998) Türk kahramanlık destanlarının M.Ö. XII.asır ile MS.I.asır arasında oluştuğu savından hareket ederek ilk destan anlatıcılarının kavimlerin henüz avcılık ve çobanlık ile hayatını sürdürdüğü bu süreçte ortaya çıktığını tespit eder (s. 151). Tursinov (1976), Esin (1978), Margulan, Akışev, Kadirbaev ve Orazbaev (1966)'dan hareketle Türklerde destan edebiyatının başlangıcı olarak ata kültürünün, ata ruhlarına tapınma ve inanma sisteminin oluştuğu devreler olarak kabul edilir. Türk kavimleri arasında ata kültürünün Andronova kültürü çağında ortaya çıkmaya başladığı, demir devrinde sistemin tam olarak kurulduğu belirtilir. Bunun en net ispatı bu devrede mezar taşlarının kullanılmış olmasıdır. Orta Asya'da yapılan arkeolojik araştırmalar sonunda elde edilen bilgilere göre, Türk destan devrinin M.Ö. XII. asra kadar uzandığı kanaatine varılmıştır (Yıldırım, 1998, s. 151).

Destanların millî olarak nitelenmesi olaylardan ziyade olayların millet tarafından hangi duygularla karşılandığının uluslara özgü olmasından ileri gelmektedir. Milletin özünden çıkan bu edebî ürünlerde o milletin sosyal hayattaki tüm unsurlarına dair açık veya gizli bilgiler mevcuttur. Özellikle millî destanlar, milletlerin ideal âlemlerini yansıtmaktadır, ideali göstermek suretiyle de bunu yeni nesillere aktarmayı açık veya gizli bir şekilde hedeflemişlerdir.

Zhirmunsky (1969) efsanevî karakterdeki hikâyelerin mevzularının, tarihî zamanlarda hakikî olaylarla yer değiştirerek bugünkü destanların ortaya çıkmasını sağladığını belirtir ve her bir destanın, anlatılan kahramanın hayatının bir biyografisi olduğunu söyler. Gryaznov (1950, 1952, 1955) Türk destanlarının konularının oluşması ve destanların ortaya çıkması ile ilgili M.Ö.VII-VI. asırlar ile M.S. I. asırlar arasına işaret ederek, bu dönemde Orta Asya ve Doğu Avrupa atlı göçebe kavimleri arasında, yayla ve hayvan sürüleri elde etmek için durmadan savaşlar yapıldığını ve bu savaşlarda halkın takdirini kazanan cesur ve kudretli savaşçıların ortaya çıkarak bu savaşçıların mensupları oldukları kavimlerin ilk başbuğları olduğunu, ilk anlatıların da bu cengâverler etrafında oluştuğunu söyler (Yıldırım, 1998, s. 149-150). Bu ilk anlatılar asırlar boyunca şekillenmeye, üstlerine yenilerinin eklenmesiyle çeşitlenmeye devam etmiştir. Köprülü (2014), Türk milletinin asırlar boyunca geçirdiği destan devirlerinde verdiği bu halk ürünlerinin her birini destan parçaları olarak tespit ederken, onların bazı kalıntılarını; kısmen ağızdan ağıza aktararak halk şiirlerinde, kısmen de eski kitaplara geçmiş olarak günümüze ulaştığını belirtir (s. 73-

74). Bu ilk anlatılar destanların Fuad Köprülü'nün bahsettiği ilk parçalarını oluşturmuştur. Öyleyse karşımıza destan konularının oluşmaya başladığı dönem ile destanın bütünlüklü bir yapı olarak meydana geldiği ve asırlar sonra tespit edildiği dönem olmak üzere farklı zaman dilimleri çıkıyor. Oğuz (2004)'a göre bir destanın yaratılabilmesi için destanı yaratacak toplumun “destan devri” olarak adlandırabileceğimiz bir dönemde yaşaması gerekir. Bu dönem mitoloji unsurlarının toplum hayatında etkisini kuvvetle sürdürdüğü, “alp tipi”nin toplum hayatını yönlendirdiği bir dönemdir” (s. 7). Biz de çalışmamız boyunca inceleyeceğimiz destanların dönemleri için mitik unsurların toplumun arkaik hafızasında bulunduğu, alp tipinin toplumu yönlendirdiği destan devri ifadesini esas alacağız.

2.1.1. Kahramanlık Destanları

Destanların geniş Türk coğrafyasındaki Türk edebiyatı içerisinde teşekkül dönemlerine, konularına yahut icra şekillerine göre farklı adlandırmalarla ifade edildiklerini görüyoruz. İbrayev (1998), Gatsak'ın destanı; eski kahramanlık (arhaiko-geroiçeskiy), kahramanlık (geroiçeski), romantik (romaniçeskiy) ve tarihî (sobstvenno istoriçeskiy) biçiminde gruplandığını (s. 25) aktarır. Biz çalışmamızda bu tasnifteki kahramanlık destanlarının çerçevesini çizmekle başlamak niyetindeyiz.

Ayşe Yücel Çetin (2003), destan teriminin Türk boyları arasında farklı sözcüklerle karşılandığını, Altay Türklerinin kahramanlık destanları için kay çörçök (s. 19), Hakas Türklerinin Alıptıh (ğ) Nımah (s. 19), Tuva Türklerinin maadırlık tool (s. 19), Kırgız Türklerinin comok, epos, destân, baatırlık comok, kööne, epos, arhaik eposu, Kazak Türklerinin epos, jır, ertegi, dastan ve añız, Özbek Türklerinin destân (s. 20) sözcüklerini kullandığını belirtir (s. 20). Buna göre farklı boy ve sahâlârda ortak ve farklı adlandırmalar yapılsa da her bir edebiyat dairesinde destanlar genel olarak konularına göre aşk konulu ve tarihî/kahramanlık konulu olarak ayırt edilmektedir.

Vakalarını tarihten alan ve tarihî olayları şekillendiren yahut tarihî olayların şekillendirdiği kahramanları merkeze alarak anlatılan destanlar kahramanlık destanlarını oluşturmaktadır. Kahramanının her türlü mücadelesinden daha önde ve daha yüce tuttuğu vatan savunması yahut atalarının intikamını alması bu destanların olay örgüsünün temel zincirini oluşturmaktadır. Kahramanın gerek toplumsal gerekse kendi gönül ilişkileriyle ilgili

mevzular ise destanın belirleyici unsuru olmaktan uzakta, bir yan hikâye olarak kalmaktadır.

Ayşe Yücel Çetin'in (2003) Türk dünyası edebiyat araştırmacılarının destan ve halk hikâyeleri tasniflerinde öne çıkan görüşe göre ilk dönem destanları için arkaik destan ifadesi kullanılırken (s. 22) sonraki dönemde kaynağını yine tarihî vakalardan almakla birlikte vak'aların ve tiplerin gerçeğe daha yakın verildiği destanlara kahramanlık destanı, batırlık eposu, batırlar jırı (s. 23); arkaik ve kahramanlık eposundan sonraki dönem olarak adlandırılan dönemde konusu itibarıyla kahramanlık, cesaret, vatan için mücadele yerine şahsî arzuların, aşkın ve hürriyetin ön plâna çıktığı destanlara ise lirik destan, liro-epos veya aşk destanları denilmektedir (s. 24).

Şakir İbrayev (1998), toplumsal yahut kişisel arzuların ön plana çıktığı bu destanların Kazak folklor geleneğinde "lirik destan" olarak kalıplaştığını, Simirnova'nın bu lirik destanları "toplumsal destanlar" olarak adlandırdığını aktarmaktadır (s. 29). Çobanoğlu (2015), destan teriminin millî destanlardan halk hikâyesine, vakayinamelerden dinî hikâyelere kadar birçok konu ve temadaki edebî ürünler için kullanıldığını belirttikten sonra çalışması boyunca ele aldığı millî tema ve kahramanlık konulu destanlar için "epik destan" kavramını kullanmıştır (s. 15). Çobanoğlu (2015), mitlerin gölgesini ve çizgilerini bir çerçeve olarak taşıyan, gerek kahramanların ve gerekse olayların akışıyla birlikte tarihe ait zamanlarda olmuş olayların hikâyesi inancıyla, sözlü kültür ortamında ve yüz yüze bir iletişim bağlamında teatral çizgilere sahip bir biçimde anlatılıp nakledilen, en geniş anlamıyla kahramanlık ana temalı öykülerini "epik destanlar" (s. 16) olarak adlandırır.

Şakir İbrayev (1998), arkaik dönem destanlarını eski destanlar olarak adlandırarak, buradan iki türün beslendiğini belirtmiş bunları da kahramanlık masalları ve kahramanlık destanları olarak tasnif etmiştir. Arkaik destanlardan kahramanlık destanlarına geçiş neyin veya nelerin sebep olduğu sorusu bizce çok önemlidir. İbrayev (1998) bunun sebebi olarak öncelikle insanlığın mitik dönemden kavmi döneme geçişini işaret eder. Toplumun gelişimine bağlı olarak tarih öncesi devirlerin insanların dünya görüşlerinde büyük değişiklikler meydana gelir, mitolojik kavramların yerine yaşamdaki durumlar, tabiatın kendisi, tarihî düşünce yerleşir. Hayvancılık ve tarım geçim kaynaklarının temelini oluşturmaya başlayınca önceleri ayrı olarak yaşayan boy ve kabileler yaşam şartları etrafında toplanarak halk olmaya başlar. Bu değişimlerin insanların ve doğal olarak toplumun hayatında yarattığı değişiklikler destanlardan da yeni taleplerde bulunulmasına

neden olur ve destanlar milletin bağımsızlığını, halkın menfaati ve birliği için yürütülen mücadeleyi yeni zamanın gerçeklerine uygun olarak betimlemeye başlar (s. 79-80). Çobanoğlu (2015) da benzer bir görüşle toplum yapısının değişmesiyle günlük ihtiyaç olmaktan çıkan arkaik destanların yerini kahramanlık destanlarının aldığını, kahramanlık destanlarını, “arkaik destanlar” olarak adlandırılanların devamı ve onların farklı sosyo-kültürel yapılar içinde muhteva ve şekil bakımından daha gelişmiş ve farklılaşmış bir ürünü olarak görebileceğimizi (s. 46) belirtir. Bu farklılaşma ve gelişmeye ise toplum yapısında meydana gelen değişim ve dönüşümler yol açmıştır. Ancak bu bütünüyle bir kopma, ayrı bir dal olarak gelişme değil, geçmişten beslenen, bir yandan da dönemin toplumsal ve kültürel ihtiyaçlarına cevap veren bir güncellenmedir. Arkaik destanların mitik altyapısı ve dünyayı algılama şekli kahramanlık destanlarında imgeleşerek varlığını korurken yeni dünya düzenin hayat şartları açıkça ön plana çıkar. Örneğin kahramanın evliliği, arkaik destanlarda bir ana konu olarak yer alırken, kahramanlık destanlarında hem önem hem de destan içerisinde üstlendiği işlev bakımından önemini ciddi oranda yitirmiş görülmektedir. İbrayev (1998) de eski destandaki kahramanın evlenmek için yaptığı çeşitli mücadelelerin, kahramanlık destanlarında da konunun büyük bir bölümünü oluşturduğunu, fakat bunlarda evlenme konusunun, arkaik destanlarda olduğu gibi birinci mevzu olmadığını; burada esas konuyu vatan kurma, düşmanlarla mücadele fikrini sağlamlaştırmanın oluşturduğunu (s. 80) ifade eder. Yine arkaik destanlarla kahramanlık destanları arasında kahramanın mücadele ettiği kişilerin olağanüstü olup olmaması yönünden ciddi bir fark vardır. İbrayev (1998)’e göre; kahramanlık destanlarında etrafı saran dünyanın tılsımı artık çözülmüş, sevgili için savaşmanın eski önemi kalmamıştır. Yurt kurmak, toprağı düşmanlardan temizlemek fikri ön plândadır. Kahramanların düşmanları arkaik destanlardaki gibi hayal ürünü, olağanüstü kötü güçler değil, gerçek kişiler karakterlerdir (s. 81).

Biz, çalışmamızda kahramanlık destanlarını yukarıdaki görüşlerden hareketle, konusunu tarihî vak’alardan alan, mitolojik dönemin bilinçaltından kopmayan ancak zamanla bünyesindeki olağanüstü özellikler silikleşirken, kahramanın adının ve ününün ön plâna çıktığı, kahramanın yapıp ettikleriyle özdeşleşerek, olayı kahramanın hayatıyla ve tüm bunları milletin kaderiyle ilişkilendirerek veren anlatmalar olarak değerlendirdik. Buna göre kahramanlık destanlarının temelinde vatan toprağı savunması, geçim kaynağı olan hayvan sürülerinin gasp edilmesi üzerine çıkan mücadeleler yahut ataların geçmişte

gördüğü zulmün intikamının alınması yatmaktadır. Kahramanın hayat hikâyesi, karakter gelişimi ve çevresiyle olan ilişkisi bile bu millî mücadeleyi besleyecek veya tetikleyecek şekilde yaratılmıştır. Dolayısıyla yan hikâye gibi görünen ve kahramanın şahsî tarihi sayılabilecek arkadaşlık, aşk ve aile üyeleriyle ilgili olaylar kahramanın millî mücadelesine zemin hazırlar, bu mücadeleyi destekler yahut olaylara etki etmesi yönüyle kahramana mücadelesinde bir bakış açısı kazandırır. Örneğin Kırgız Destanı Canış Bayış'ta Canış'ın Asılşaa ile gönül ilişkisi arka planda kalırken ondan Kalmukların yıllar önce atalarına yaptığı zulmü öğrenmesi bir o kadar ön plana çıkmaktadır, hatta kahramanı Kalmuklar üzerine sefere çıkmaya iten gelişme de budur. Kurmanbek girdiği birçok çatışmanın ardından nihayet Kanışay ile evlenir ancak bu olay da onun şahsî meselesi olarak kalmaz ve babasıyla arasının açılmasına sebep olan olaylardan biri olarak kullanılır destan kurgusunda. Seyitbek'in bir aşk hikâyesi vardır ancak babasının intikamını ve tahtını aldıktan sonra bu evlilik gerçekleşir, daha önce değil. Kazak Destanı Alpamış'ta kahraman evleneceği kızın peşinden çeşitli maceralara atılmış gibi görünse de yaşadığı her bir mücadele onun için ileride gireceği savaşların birer provasıdır. Yurduna döndüğünde yokluğunda, halkının düşman tarafından zulme uğradığını ve sürülerinin gasp edildiğini öğrendiğinde gerçek kahramanlık mücadelesini vermek üzere yola çıkar. Diyebiliriz ki kahramanlık destanlarında kahramanın şahsî meseleleri olarak görülen olaylar aslında, ana olayı, yani kahramanın girişeceği millî mücadeleyi destekleyen yahut onun karakter gelişimini bir yönüyle etkileyen, mücadeleye zemin hazırlayan veya kahramanı harekete geçmesi yönünden tetikleyen yan olaylardır. Merkezde daima bir millî mesele ve bunu çözmeye çalışan bir kahraman bulunmaktadır, diğer tüm olay ve karakterler olumlu ve olumsuz etkileriyle bir güneş sistemi modeli gibi bu merkezin, yani kahramanın ve vereceği esas savaşın çevresinde sıralanır.

2.1.2. Destan Kahramanı

Destanlar sadece bir milletin başından geçen önemli olayları aktarmakla kalmaz, bu olayların o milletin gözünden nasıl görüldüğünü, kültürün bu vakalara karşı geliştirdiği tepkileri ve olayların çözümünde başvurulan yöntemleri göstermesi bakımından da milletin bilinçaltına ışık tutar. Destan, olay örgüsü, zaman, mekân ve elbette destan kahramanından bağımsız ele alınamaz. Çünkü kültürün olaylara karşı geliştirdiği tepkiyi gösteren öncelikle destan kahramanıdır.

Sözlü kültür ürünleri olan destanların millî kültürü ve dolayısıyla ortak kabulleri yansıtması gibi destanların kahramanlarının da bu millî kültür bayrağını sırtlandığı görülür. Milletlerin, bu kahramanları anlatıların belkemiğine yerleştirmekteki bir amacı onlara haklarını teslim etmek olduğu gibi bir amaçları da kahramanın taşıdığı bu toplumsal ve istendik vasıfları yaşatmak amacıyla onları bu anlatıların yaşadıkları sürece gelecek nesillere aktarmaktır. Millet bunu anlatıların dinleyicide yarattığı örnek alma, kendine rol model geliştirme duygusuna dayanarak yapar. Ekici (1995)'nin ifade ettiği üzere her edebi eserde özellikleri yeniden belirlenen bu karakterlerin oluşturduğu tiplerden kendimize örnekler seçer veya çevremizdekilere bunları örnek olarak gösteririz (s. 123). Kişilerin edebi ürünlerdeki karakterlerden etkilenmesi tesadüf olmadığı gibi edebi eseri vücuda getirenlerin de bu karakterleri yaratması tesadüfi değildir. Bu durum milletin ortak eseri olan destanlarda çok daha belirgindir. Kaplan (1997), her medeniyet şeklinin kendisini yaşatacak insan tiplerini hususi olarak yetiştirdiğini, bunun için bazı müesseseler yarattığını, göçebe toplumun bu yetiştirme fonksiyonunu örf ve adetlerle sağladığını, “kuvvetli insana” dayanan göçebe toplumlarda erkek çocuğa büyük önem verildiğini (s. 52) belirtir. Çocuk, kültürü gelecek kuşaklara taşıyacak ve töreyi yaşatacak bir bellek olarak görülür. Ziya Gökalp (2014)'a göre Türk töresi eski Türklere atalarından kalan bütün kuralların toplamıdır. Bu kuralların çoğunluğu atlı göçebe bozkır medeniyeti için geçerli olmuş, o devirde ve o coğrafyada makbul karşılanmıştır (s. 17). Yine bu kurallar bütünü, çocuklara sosyal çevresi tarafından kazandırılmak suretiyle uzun süre devam ettirilmiştir.

Oğuz (2004)'un “alp tipi”, Gryaznov (1950)'un “başbuğ” olarak isimlendirdiği ve Yıldırım (1998)'in kahraman olarak nitelediği millî kimliğin vücuda geldiği destan kişilerinin destan kahramanları olduklarını söyleyebiliriz. Alp tipi çalışmamızda destan kahramanı ve yiğit kavramlarıyla ele alacağımız destan kişisidir. Yardımcı (2007)'ya göre alp tipi kahraman, yiğit, cesur, kişisel olarak üstün, asil, kişilikleri ve davranışları ile bir ülkenin peşinde olan, kişisel tutkuların üstünde topluma mal olmuş kişilerdir. Bu yönleriyle alplar; hareketli, sosyal yaşamın zorunlu bir sonucu olarak hareket unsurunun esas alındığı güçlü erlik duygusu dediğimiz değerlerle barışık, fiziksel olduğu kadar, ruhsal açıdan da derin bir kişiliğe sahip, halkının öz gücünü sembolize eden şahsiyetlerdir, mücadelesi uğruna geri çekilme, kaçma, yılma gibi davranışlar göstermezler (s. 50). Destanın temel yaratılış sebebi bu kahramanları tanıtmak ve rol model alınmasını sağlamaktır. Çetin (1998), hangi

milletten olursa olsun, destanda yer alan vak'alar ve bu vak'aların merkezindeki kişinin, toplumun prensiplerini, davranış özelliklerini, idealize ettikleri kahramanlığın vasıflarını yansıttığını (s. 46) belirtir.

Kahramanı kahraman yapan en büyük özellik toplumun kültürel bir aynası olması ve bunu örnek olarak sonraki kuşaklara bir kültür geni gibi aktarmasıdır. Çetin (1998), toplumun kendi içindeki ortak davranışlarının, toplumun yetiştirdiği ve idealize ettiği bir şahsiyet üzerinde topladığını, dolayısıyla kahramanın, toplumun standart özelliklerini bünyesinde taşıdığını, bu yönüyle toplumu temsil gücünün olduğunu, bu temsilin de toplumun yaşadığı çevre ve zamandan ayrı düşünilemeyeceğini (s. 46) belirtir. Bu tanımlardan hareketle diyebiliriz ki kahraman, kültürün yetiştirdiği birçok bireyden kültürel aktarımları en iyi şekilde almış, özümsemiş, gerek günlük hayatın işleyişinde gerekse toplum için önem arz eden kritik zamanlarda bunu davranışlarına yansıtabilmiş kişidir. Yani o, kültürü belirlediği için değil, içinden çıktığı kültürü en iyi şekilde temsil ettiği için kahramandır. Adının olayların merkezinde yer almasının, asırlar sonraya kalmasının hatta ad almasının sebebi bile bu toplumu temsil etme yetkinliğidir. Kahraman gerek ahlaki gerekse fiziksel güç ve yetenek yönlerinden toplumun dönemin gençlerine örnek olarak gösterdiği, sonraki kuşaklara da bir numune olarak aktarmak istediği kişidir.

İsmet Çetin (1998) destan kahramanlarının ortak özelliklerini şu başlıklar altında toplar:

- a. Destan kahramanları aristokrat bir aileye mensupturlar. Genellikle baba tarafı Bey, Hükümdar gibi asalet unvanları taşırlar.
- b. Destan kahramanları ailenin zor durumda olduğu bir dönemde doğarlar. Kahramanın ailesi ya çocuklarının olmamasından dolayı sıkıntılıdır ya mücadele edecekleri dış güçler karşısında yardıma ihtiyaçları vardır ya da bir kötülükten korunmak mecburiyetindedirler.
- c. Destan kahramanları çoğu kez olağanüstü şekilde doğarlar. Destan kahramanları ya bir azizin türbesini ziyaret sonrası ya aç doyurup çıplak giydirmek suretiyle sevap kazanmak sonucunda ya bir ermiş-evliyanın himmeti ile...
- d. Destan kahramanları doğumundan sonra olağanüstü bir surette büyürler. Bazen Oğuz'da olduğu gibi hemen et yer veya kâfir olduğu için ana sütü emmemesi gerektiğini bilecek kadar bilge ya Köroğlu'nun Türkmen

rivayetinde olduğu gibi 8-10 yaşlarındayken güçlü olmak ya da Manas'ta ve Boğaç'ta olduğu gibi kendi akranları arasında tebarüz etmek şeklinde olabilir.

- e. Destan kahramanları özel bir tarzda şahsiyet bulurlar. Yusuf Beg'de olduğu gibi rüyada evliya ve sahabeler ile muhasebe sonucu ya Battal Gazi'de olduğu gibi bir emanetin ulaştırılması neticesinde ya da Köroğlu'nda olduğu gibi olağanüstü bir gayretle çalışma neticesinde olabilir.
- f. Destan kahramanları doğuştan itibaren kahraman yaratılıştadırlar.
- g. Destan kahramanları olağanüstü bir şekilde isim alırlar ve isimleri kutsanmıştır (s. 51-52).

Çetin (1998)'in yukarıda çizdiği çerçevede değerlendireceğimiz destan kahramanlarının aile ve toplum içerisinde aldığı değerler eğitimini destan metinleri üzerinde tespit etmeye çalışacağız.

2.2.EĞİTİM VE DEĞER

2.2.1. Eğitim

Eğitim insanlık tarihinde gördüğümüz tüm ilerleme ve gelişmelerin temelinde yatan bilgi ve beceri aktarımıdır. İnsanoğlunun keşfettiği ve hayatta kalmasını sağlayan bütün olanaklar ve bu olanakları kullanma yetisi bunu sonraki kuşaklara aktarmasıyla yani onları eğitmesi ile mümkün olmuştur. Başlangıçta sistemli ve düzenli olmayan bu bildiğini aktarma tecrübesi zamanla bir kalıba sokulmuş, sistematik bir hareket halini almıştır. Bugün modern dünyada eğitim olarak adlandırdığımız tüm eylem ve söylemler insanoğlunun ilkel dönemlerden beri hayatta kalma ve sadece kendi yaşamını değil, soyunun hatta tüm insanlığın yaşamını devam ettirme güdüsünün bir sonucudur. Bu bilgi ve beceri aktarımı deyim ve atasözlerinde, bir halk türküsünün veya bir meddah hikâyesinin içine gizlenmiş bir imgede, bir seyyahın not defterinde, bir hükümdarın günlüğünde hatta bir duvar yazısında bile bulunabilir. Tüm bunlar yaşantı sonucu edinilen deneyimlerin ve bunların aktarılmasının bir sonucudur. Bugün ise tüm bu davranış kalıpları devam etmekle birlikte bu bilgi ve beceri aktarımı eğitim kurumlarında sistematik yollarla yapılmaktadır. Ertürk (1984), eğitimi bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci (s. 12) olarak ifade eder. Bu elbette bireyin toplumsallaşması, toplumun bir parçası olmaya adım atması ve bunu geliştirmesi

sürecidir. Bu haliyle eğitim sosyal bir süreçtir. Bu sosyal süreçlerde birey gündelik hayatın tüm evrelerinde hem yalnız olarak iradesiyle hem de toplumun bir ferdi olarak toplumsal normlarla çevrelenmiş durumdadır. Eğitimin ailede başlayıp, aile ile okulun birlikteliğinden oluşan bir toplumsal çerçevede devam ettiği bilinmektedir. Eğitim hangi yüzyıl için değerlendirilirse değerlendirilsin sosyal bir kurumdur. Ancak destanların oluştuğu dönemde örgün öğretimden söz edilemeyeceği bir gerçektir. Oğuz (2004)'un destanların olay örgüsünün oluşmaya başladığı dönemi mitoloji unsurlarının etkisinin devam ettiği, ancak toplum hayatına alp tipinin yön verdiği bir destan devri (s. 7) olarak adlandırdığını çalışmamızda dönem şartları olarak göz önünde bulundurulacak sosyal çevrenin bu olduğunu belirtmiştik. O halde destan devrinde bireyin kültürlendirilerek istendik toplumsal niteliklerle donatılmasını bugünkü kavrayışla örgün öğretimden ziyade değerler aktarımına benzetebiliriz. Dolayısıyla eğitimin daha ziyade değerler eğitimi olarak gerçekleştirildiğini ve bugünkü anlayışla planlanmış, örgün eğitim sistemi yerine aile ve toplum tarafından günlük yaşayış içerisinde yaygın/ gayri-tedrisi eğitim olduğunu söylemek mümkündür. Bu geleneksel eğitim yapısını belirleyen ve eğitimle verilmeye çalışılan davranış edindirmeye yönelik bazı kavramların açıklanması gereklidir.

2.2.2. Değer

Değer kavramı, sosyal bilimlere ilk defa Znaniecki tarafından kazandırılmış olup Latince kıymetli, güçlü olmak anlamlarına gelen valere kökünden türetilmiştir (Bilgin, 1995, s. 83). Feather (1975) ve Zavalloni (1980) sosyal bilimcilerin sosyal değerlere ilgisini şöyle açıklamaktadır: “Birçok sosyal bilimcinin değerleri insan davranışını açıklamada temel bir öneme sahip olarak görmektedir. Ayrıca değerlerin araştırmacılara hem birey hem de grup düzeyinde bilgi sağlayabilen bir kavram olması da söz konusu ilginin nedenleri arasında sayılabilir (Feather ve Zavalloni'den aktaran Yazıcı, 2014). Değerleri sosyal bilimler içerisinde bu kadar önemli hale getiren onun toplumsal bütünlüğü sağlayan biricik unsur olmasıdır. Güven (1999) bireyin hayatında hemen her şeyin değerlere göre algılandığını, yaşamın anlamının bu şekilde öğrenildiğini, bu bakımdan değerlerin toplumsal bütünlüğü sağladığını, dolayısıyla değerlerin sosyal denetim mekanizmalarından en önemlisi olduğunu (s. 163-164) belirtir. Aslında değerler toplum ve birey için ayrı ayrı değil, birlikte ve karşılıklı bir etkileşimle anlam kazanır. Birey açısından toplumsal yaşayışı kavrama ve bu yaşayışa uyum sağlamada işlev gören değerler, toplum nezdinde de bireyin

davranışlarını değerlendirmede kullanılan ölçütler olarak kendini gösterir. Çift taraflı anlam kazanması, değerleri toplumsal yaşamın canlı, dinamik bir unsuru haline getirmektedir. Bu özelliği bir yandan değerler konusunun önemini artırırken bir yandan da onun araştırılmasını, tespit edilmesini ve net bir şekilde ortaya konulmasını zorlaştırmaktadır. Zira değerler, durağan değil, süregendir.

Theodorson (1979) değerleri, bireylere, gruplara, örüntülere, hedeflere ve sosyo-kültürel nesnelere verilen önem üzerindeki değerlendirmelere dayanan ölçütlere göre tanımlamıştır. Ona göre değer, “özel eylemleri ve amaçları yargılamada temel bir standart (ölçüt) sağlayan ve bir grubun üyelerinin güçlü duygusal bağlılıklarıyla oluşmuş soyut, genelleştirilmiş davranış prensipleridir” (aktaran Canatan, 2008).

Biz de çalışmamızda ilgi alanımıza giren değeri en geniş haliyle, Kızılçelik ve Erjen (1994)’den hareketle bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen; onların ortak duygu, düşünce, amaç ve menfaatini yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki ilke veya inançları (s. 99) olarak kabul ediyoruz. Bu değerler toplum için uyulması zorunlu bir kurallar bütünü olmayıp toplumsal hayatta ödül ve ceza şeklinde karşılığını bulan, toplumun tercih edilen ve tercih edilmeyen davranışlara verdiği tepkilerden hareketle ortaya çıkan, sınırları yasal yaptırımlarla değil, toplumsal kabul ile çizilmiş standartlar bütünüdür. Toplumun, değerlerini gündelik hayat içerisinde bireye aktarması ve bunu bireyin davranışlarında görmeyi beklemesi destan devri eğitim anlayış ve sürecinin temelini oluşturmaktadır. Bu eğitimin sonucunda topluma kabul edilen ve toplumdan dışlanan, davranışlarının değerlere uygunluğu ölçütünden hareketle iyi şöhret ve kötü şöhret ile anılan karakterlerin destanlarda kendilerine yer bulduğunu görüyoruz. Değerlerin toplum için bu denli büyük bir öneme sahip olmasını Hartman “değerlerden sıyrılmış, kutsallığını yitirmiş bir dünyada yaşamaya kimse katlanamaz” sözleriyle açıklar (Hartman’dan aktaran Akarsu, 1998).

Toplumun değerlerini topluma yeni katılacak olan bireylere aktarma çabası toplumun devamlılığını sağlama motivasyonundan ileri gelmektedir. Güngör (2010), değerler için sadece bizim hayatımızın gayeleri olmakla kalmayıp başkasının da hayatının gayesi olmasını istediğimiz şeyler” (s. 84) olarak tanımlarken toplum için değerlerin bir yapıtaşı özelliği arz ettiğini kabul eder. Bireyin üstünde bir yapı olarak toplum için değerler bu

tanımda ifadesini bulduğu haliyle işlev görür. Ancak bireyin de toplumdan bağımsız bir değerler algısı olması mümkündür. Elbette beklenen bireyin, bireysel ve toplumsal değerler algısı arasında bir denge olmasıdır. Destan metinlerinde kahramanların ve toplumun değerleri birden fazla olup bunlar zaman zaman birbiriyle yakın ilişki içindedir, zaman zaman da çatışmaya girdikleri görülmektedir. Bu durumlarda kahraman bilir ki toplum, kahramanın yapıp ettiklerini değerlendirecek ve değerlendirirken de ölçüt olarak değerleri kullanacaktır. Çünkü değer, bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait nitelikleri, istek ve niyetleri, davranışları değerlendirirken başvurduğu (Güngör, 2010, s. 28) ve bireylerin kendileri de dâhil olmak üzere diğer insanları ve olayları nitelendirmek, eylemlerini seçmek ve meşrulaştırmak için kullandıkları ölçütlerdir (Schwartz'dan aktaran Yazıcı, 1992). Yalnız buradaki temel fark, destan kahramanı toplumsal değerlere alkış almak için uyum sağlamaz, o bizzat toplum tarafından eğitilerek toplumsal değerleri kazanmış, bunu davranışlarına yansıtmış olan kişidir. Örneğin bir atı ele geçirip halkı için fayda sağlamak isteyen kahraman, atını ele geçireceği adamın bundan olumsuz etkileneceğini düşündüğünde devreye bir başka değer girer. Bu tür ikilemlerde kaldığı zamanlarda kahramanın istek ve arzularıyla vicdanı arasında tercih yaparken toplumsal değerlere başvurduğunu görüyoruz. Bu ve bunun gibi örneklerde görülebileceği üzere değerler, dünyayı tanıma ve keşfetme sürecinde kahramana yol gösteren, kendisiyle çelişkiye düştüğü durumlar da dâhil olmak üzere yaşamsal tecrübeleri boyunca ona tavsiyelerde bulunan, toplumun ölçütlerine göre kötünden sakındıran, iyiye teşvik eden bir ilkeler bütünüdür.

Değerler, bireylere olduğu kadar, toplumsal sisteme de mal edilmiştir. Değerler, bireysel değerler, tutumlar, tercihler ve inançlar çerçevesinde ele alındığı kadar, toplumsal değerler, toplumsal normlar çerçevesinde de ele alınmıştır (Anar, 1983, s. 9). Öyleyse birey toplumun değerlerini bir kural gibi ezberleyip uygulamak yerine içselleştirip muhakeme ederek hayata geçirmektedir. Destan kahramanı da toplum değerlerini bünyesinde taşıyan, bunu davranışlarına ve sözlerine yansıtabilen kişidir; bu yüzden olay örgüsü sonraki kuşaklara aktarılırken destanın merkezinde yer alır, destan boyunca bu değerlere uygun tutum ve davranış geliştirdiği için gerek anlatıcı gerekse destanın diğer karakterleri tarafından övülür, lider kabul edilir ve yine bu değerlere uygun davranışlarının sayesinde mücadelesini kazanır. Destanlarda özellikle gösterilen nitelikleriyle kahramanlar değerlere

uygun davrandıkları için ödüllendirilmez, değerlere uygun davranışları sayesinde zafere ulaşırlar.

Nelson değerleri “bireysel değerler”, “grup değerleri” ve “sosyal değerler” olmak üzere üç grupta ele almaktadır. Bireysel değerler; seçim yapmada ve satın alınan ürünlerde, hobilerde olduğu gibi diğer kişisel tercihlerle ilişkilidir. Grup değerleri; belirli bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan değerlerdir. Bu grup; aile, kulüp, dini ya da politik bir grup olabilir. Sosyal değerler ise adalet, saygı, farklılık, eşitlik gibi değerlerdir ve bireyin mevcut toplumsal yapı içerisinde varlığını devam ettirmesine yarar (Nelson’dan aktaran Kardaş ve Cemal, 2017, s. 386-387). Çalışma konumuz çerçevesinde incelediğimiz destan kahramanları bireysel değerlerini bütünüyle bir kenara bırakmamakla birlikte sosyal değerleri ve grup değerlerini bireysel değerlerin üstünde tutarak hareket eden karakterlerdir. Onları bir halk kahramanına dönüştüren yegâne sebep de budur. Daha önce de değindiğimiz gibi destan kahramanı kendi şahsî tarihi üzerinden anlatılıyor gibi görünse bile o aslında yaşamı boyunca yapıp ettikleriyle bir toplumun ihtiyacı olan kahramanı aşama aşama vücuda getirmektedir. Atlattığı her badire, bir yaşam tecrübesi olarak ona halkı için nasıl davranması gerektiği konusunda fikir vermiş, aşk maceralarında bile vatani için vereceği büyük mücadelede işine yarayacak bir tecrübe, belki bir ittifak kazanmıştır, aynı şekilde dostluklarında gösterdiği olumlu tutum ve davranışlar yine mücadelesinde kendisine ve dolayısıyla halkına destek olarak geri dönmüştür.

Winter, Newton ve Kirkpatrick (1998), yapmış oldukları sınıflandırmada değerleri, ilgili olduğu insan topluluğunun özelliğine göre ailevî değerler, toplumsal değerler ve bireysel değerler olmak üzere üçe ayırır. Toplumsal değerler içerisine gelenek ve görenekler, örf-adet ve toplumsal kuralların birçoğu girmektedir. Toplumsal değerler sayesinde bireylerin ortak davranışlar sergilemeleri sağlanır, bu sayede toplum içerisindeki çatışmalar azaltılarak toplumun devamlılığı sağlanmış olur. Bireysel değerler, bireyin kişilik ve karakter gelişiminde önemli rol oynar. Eğer bireyde bu değerler yeterince gelişmezse kişilik problemleriyle karşılaşma riski ortaya çıkar (Winter, Newton ve Kirkpatrick’ten aktaran Güven, 2014). Bu sınıflandırmada yine destan kahramanlarının önceliğinin toplumsal ve ailevî değerler olduğunu söylememiz gerekir. Özellikle toplumsal değerlerin bu sınıflandırmada tanımlanma biçimi, destan kahramanının da adeta yaşam sebebi olarak

kendini gösterir. Çünkü o, toplumun fayda ve refahını kendi de dahil olmak üzere herkesin ve her şeyin üzerinde tutmaktadır.

Nelson'un yaptığı sınıflandırma ile Winter, Newton ve Kirkpatrick'in sınıflandırmasında sosyal ve toplumsal olarak farklı adlandırılan ancak tanımı ve yüklendiği işlev itibarıyla aynı olan ölçütlerin, toplumu bütünleştiren, sosyal hayatı düzenleyen, bireyin toplumun birliğine, bütünlüğüne ve yaşantısına dair fikirlerinin oluşmasını sağlayan ilkeler bütünü olduğunu söyleyebiliriz.

Fichter (2006), değerlerin özelliklerini sıralarken toplumsallığına geniş bir yer ayırır: Değerlerin, bireyin dışında olup toplum baskısı özelliğine sahip olduğunu belirtir. Birey toplumsal olan değerleri sırasıyla öğrenir, benimser, uygular ve bir sonraki kuşağa aktarılmasına katkıda bulunur. Birey, bu değerlerle eğitildiği için de genellikle bireyin kararları toplumun değerlerine uygun düşmektedir (aktaran Yazıcı, 2014, s. 212). Turner (1999), değerleri herhangi bir konuda karar verirken kullandığımız ilkeler veya niteliğin standartları olarak açıklarken Beill (2003), insanlar, gelenekler ve toplumsal kurallar aracılığıyla iyiyi, kötüyü, doğruyu, yanlış ayırmayı ve kendi ahlâk ilkeleri doğrultusunda kazandıkları ölçü, kanaat ve inançlar bütünü (aktaran Kardaş ve Cemal, 2017, s. 386) olarak tanımlayarak toplumsal değerlerde bile asıl önemli olanın bu ölçütlerin birey nezdinde nasıl algılandıkları olduğunu ortaya koyarlar. Bu yönüyle bakıldığında, destan kahramanları da her ne kadar toplumsal değerlerle şekillendirilmiş olsalar da son kararlarını kendileri vermiştir. Bu yüzden kahramanın bireysel değerler kategorisini asla bir kenara atmadığını söylememiz gerekir. Belirtmekte fayda var ki destan kahramanı kararlarını verirken toplumsal değerleri gözettiği için destan kahramanı haline gelmiştir. Hayatî önem taşıyan durumlarda kahraman, hep toplumsal değerleri ölçüt olarak karar verir, çünkü önceliği toplumun ve yurdun korunması, sürekliliği ve refahıdır. Farklı değerler sınıflandırmalarındaki kategorilerden bir çatışma durumunda hangisinin diğerlerine galip geleceği kişiden kişiye değişebilir, ancak söz konusu bir destan kahramanıysa baskın gelen her zaman için toplumsal değerler olmuştur. Bu hem destan kahramanının hem de destanın tanımına uygundur.

2.2.3. Kültür

Kültür, insanoğlunun çevresini şekillendirmek adına ilk büyük hamlesi olan tarım ile başlayan bir süreçtir. İnsanın çevresini ekip biçmeye başlaması insan ve doğa arasında ilk

kalıcı izleri bırakmıştır. Böylece insan çevreye kendinden olumlu veya olumsuz birçok katkıda bulunmuş ve çevresini kendine göre biçimlendirmiştir. Süreç hâlâ devam etmektedir. Kültürün, insanın toprakla olan münasebetinden, onu işlemeye başlamasından, yani doğaya gerçek anlamda şekil vermesinden itibaren doğan bir kelime olarak görülmesi temel itibariyle bizi şu sonuca götürmektedir; kültür, doğayı ve çevreyi temele, insanı da aktif olarak merkeze alan bir kelimedir. İnsanoğlunun toprağı işlemekle başlayarak çevresini şekillendirmesinin bir ifadesidir kültür. Bu tanım bizi insanın tarım yapmaya başlamasıyla yerleşik hayata geçmesine kadar götürecektir. Dolayısıyla insanoğlunu topraktan sonraki adımı yaşam tarzını biçimlendirmesi olmuştur. Yani insanın doğayı kendine uygun hale getirmeye başlamasının, çalışmamızın da odak noktası olan doğayla mücadeleden doğayı şekillendirmeye geçmesinin, en sade ifadesiyle mitolojiden destan devrine geçişinin adıdır kültür. Hayatta kalmak için doğayla mücadele ettiği dönemden doğayı tanıdığı, doğadan kaçmak yerine onu evi haline getirmenin adımlarını attığı bir süreçtir

Kültürün Fransızcanın aksine bizde iki ayrı sözcükle karşılık bulabileceğini belirten Ziya Gökalp (2014), bu sözcükleri hars ve tehzip olarak belirlemiştir. Kültür yerine hars sözcüğünü kullanmasının sebebi de buradan gelir, buna göre “hars ile tehzip arasındaki farklardan birincisi, harsın demokratik, tehzipin aristokratik olmasıdır. Hars, halkın an’anelerinden, teamüllerinden, örflerinden, sözlü veya yazılmış edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlâkından, estetik ve iktisadî mahsullerinden ibarettir. Bu bediaların hazinesi ve müzesi halk olduğu için, hars, demokratiktir. Tehzip ise yalnız yüksek bir tahsil görmüş, yüksek bir terbiye ile yetişmiş hakikî münevverlere mahsustur” (s. 116). Kültürü medeniyetle kıyaslayan Gökalp (2014), medeniyetin bilgidan, kültürün ise duygulardan (s. 55), beslendiğini ve fertte karakter ne ise cemiyette de kültürün bu olduğunu (s. 57) ifade eder. Hatta milletin tanımını yaparken kültürü özellikle kullanır: “Millet, aynı harsta müşterek olan fertlerin bütünüdür.” (s. 117).

Cemil Meriç (1986)’e göre kültürü bütünüyle tanımlamak imkânsızdır; kültürü sözcüklerle tanımlamak havayı tutmak gibidir, her yerde hava vardır ama avcunuz boştur (s. 9). Ancak biz tüm bu zorluklara rağmen kültür kavramını ele almaya çalışalım.

Kültür tanımındaki zorluklardan biri hiç şüphesiz onun durağan olmayan yapısından kaynaklanmaktadır. Zira kültür geçmişin bir mirası olmakla birlikte günümüzde yaşatılmaya çalışılan değerleri kapsamaktadır. Greverus kültürü, insanın bir organizma ve

bir tür olarak hayatta kalabilmek için, değiştirerek ve biçimlendirerek dış ve iç doğaya dâhil olma potansiyeli olarak tanımlar. Ona göre insan, bu süreç içerisinde kendi çevresinden hareketle ve bu çevreyle ilgili olarak araçlar ve değerler yaratır. Bu araç ve değerler, değişen dünya koşullarına göre bunlardan uzaklaşmak gerekinceye kadar, kurumsallaşmalarla ve geleneklerle bağıntılıdır. Kültür, insanın icra ettiği tüm alanları kapsar. Yani, materyallerle ilgili yaşam güvencesinden hareket ederek, sosyal yaşam düzenleri üzerinden geçip, estetik ve değerlere uyumlandırılmış çevre şartlarına kadar uzanır (aktaran Ültanır, 2003, s. 296). Güngör (1986) kültür tanımında soyut olanın somuta nasıl döndüğüne de yer verir. Buna göre kültür bir inançlar, bilgiler, hisler ve heyecanlar bütünüdür. Yani maddi değildir. Manevi olan kültür, uygulama halinde maddi formlara bürünür. Mesela, dini inançlar; cami, namazdaki beden hareketleri, dini kıyafetler vs. şeklinde görünür (s. 15).

Kültür ile onu yaratan toplum arasındaki ilişkiyi açıklayan Güvenç (1979), ortak yaşamlarını sürdürebilmek, mutluluğa ve daha iyiye götürebilmek için birbirine bağımlı insanlardan oluşan bir grup insanın toplumu, bu toplumun, davranış, biliş ve duyuş kalıplarından oluşan birikiminin ise kültürü oluşturduğunu (s. 311) ifade eder. İnsanoğlu, hayatının sonsuz olmadığını bilir, ancak oluşturduğu toplumun sonsuz olmasını arzu eder. Meydana getirdiği sözsüz, sözlü, yazılı vd. tüm kültür ürünleri bunun bir kanıtıdır. Tarih sahnesindeki sürekliliğinin meydana getirdiği kültürün kalıcılığıyla sağlanacağı bilen toplum, kültürünü genç kuşaklara aktararak sonraki kuşakların da bir ve bütün bir toplum halinde yaşamaya devam edeceğinden emin olmak ister, kültürün yapıtaşı olan değerler tam da bu aşamada devreye girerek değerler eğitimi yaratır. Güvenç (1979) kültürün bireye kazandırılması sürecini kültürleme olarak tanımlar. Eğitim kavramından daha geniş olan kültürleme kavramı doğumdan ölüme kadar, bireyin toplumun istek ve beklentilerine uyacak şekilde etkilenmesi ve değiştirilmesidir (s. 132). Güvenç (1979), sosyal bilimcilerle hekimlerin 'toplumsallaştırma' (sosyalleştirme-sosyalizasyon) adını verdikleri eğitim olgusunun kültürleme (s. 328) olduğunu belirtir. Ancak, toplumsallaştırma amacıyla eğitimin, kültürlemeden farkı, belli yaşlarda başlayıp belli yaşlarda sona erdiğinin varsayılması, kültürlemenin ise yaş sınırının olmamasıdır diğer bir deyişle eğitim kavramından daha geniş kapsamlı olmasıdır (Uygunkan, 2005, s. 207). Kültürlemenin farklı yöntemleri vardır. Demirel (2012) bu yöntemleri Zoraki kültürleme, Gelişigüzel kültürleme ve Kasıtlı kültürleme olarak tespit eder: Kültürel değerlerin bireylere zorla

kabul ettirilmesi zoraki kültürleme olup burada süreç tek yönlüdür; beyin yıkama, propaganda, zorla isim ya da din değiştirme, bir toplumun diğer topluma baskı yapması bu tür kültürlemeye bir örnektir. Kültürel değerlerin bireylere geliş güzel yollarla kabul ettirilmesi süreci ise gelişigüzel kültürlemedir. Dini bilgiler ile seks konularının gençlere geliş güzel yollarla öğretilmesi bu türe girmektedir. Elbette bu bilgiler örgün öğretim içerisinde de müfredatta yer edinebilmektedir. Kültürel değerlerin planlı ve maksatlı bir şekilde bireylere aktarılması süreci ise kasıtlı kültürlemedir. Okullarda yapılan her türlü eğitim kasıtlı kültürleme kabul edilir (s. 8). Demirel (2012) üç kültürleme türünü dil edinimi üzerinden örnekler. Buna göre; çocuklara başka bir dili istem dışı zorla öğretmek zoraki kültürlemeye, çocuğun anadilini okula hiç gitmeden evde ve sokakta öğrenmesi gelişigüzel kültürlemeye, çocuğun anadilini okulda bilinçli, maksatlı ve kasıtlı yolla öğrenmesi ise kasıtlı kültürlemeye girmekte ve okulda yapılan bu kasıtlı kültürlemeye eğitim denilmektedir (s. 9). Destan metinlerinde gözlemlediğimiz destan devri kültürleme sürecinde gerçekleştirilen eylemlerin bir kısmı geliş güzel kültürleme kategorisine uymakla birlikte avcılık ve savaş eğitimi başta olmak üzere takip edilmeye dayalı sıralı eylemlerden oluşan etkinlikler kasıtlı kültürleme kapsamına alınmalıdır. Bireyin, çevresinde gerçekleşen evlilik, doğum, cenaze gibi olaylar üzerine kurulu ritüellerin içeriklerini gözlemleyerek öğrenmesi geliş güzel kültürleme kapsamına girmektedir. Yine avcılık ve savaş eğitimi büyük oranda kasıtlı kültürleme kapsamında değerlendirilse de bir yanıyla bireyin gözlemlerine de yaslanmaktadır. Edebiyatımızın temel eseri diyebileceğimiz Dede Korkut'ta bu kültürleme süreci Uruz'un babası Kazan Bey'e söylediği "hüneri oğul atadan-mı görür öğrenür, yohsa atalar oğuldan mı öğrenür, kaçan sen meni alup kâfir serhhadına çıkardun kılıç çalup baş kesdüñ, men senden ne gördüm ne öğrenem" (Ergin, 2011, s. 56) sözleriyle avcılık ve savaş eğitiminin bir yanıyla kasıtlı bir yanıyla geliş güzel bir kültürleme süreci olduğunu örneğiyle göstermektedir. Kasıtlı olmasının sebebi şüphesiz toplumu ayakta tutacağına inanılan iki temel ihtiyaç savaşta hayatta kalma ihtiyacı ile kendini ve ailesini doyurma ihtiyacıdır. Kültür toplumsal, sosyal değerlere geçmeden önce kendini hayatta tutacak savaşçı ve avcı kişileri yetiştirmeyi görev edinir. Savaş ve av eğitimi bu yönüyle kasıtlı, babası başta olmak üzere kavmin büyüklerinden gözlemlenerek öğrenilmesi yönüyle geliş güzel bir kültürleme sürecidir. Kültürlenme, kültürel süreçlerin bir diğer kavramıdır. Balaman (1981) kültürleme ve kültürlenme sürecini açıklarken toplum ve birey ilişkisi ele alır. Buna göre; her insan içine

doğduğu kültürün bir parçası olur, zira her kültür varlığını sürdürebilmek için bireyleri bu ortama uyum sağlayabilecekleri şekilde yaşama hazırlar, bu süreç ömür boyu devam eder. Bireyin yaşadığı kültürün özelliklerini kazanması ve ait olduğu kültüre uyum sağlaması kültürlenme iken toplumun bireye yaptığı aktarma işlemi kültürlemedir. Kültürlenme kültürlemenin edilgen biçimidir (s. 169-176). Destan kahramanı üzerinde taşıdığı toplumsal değerlere uygunluk unvanıyla toplumun en “kültürlenmiş” kişisidir. Toplumda çoğu zaman kültür ve kültürlü kavramları yanlış demeyelim ama anlam daralmasına uğratarak, yalnızca güzel sanatların dalları ile ilgili olan konularda bilgili yahut yetenekli kişiler için kullanılmaktadır. Ancak kültür, kültürleme ve kültürlenme kavramları bize bu sözcüğün anlamının çok daha geniş olduğunu göstermektedir. Toplumun yarattığı ortak değerleri özümseme, uygulama ve savunması yönüyle destan kahramanı, “kültürlenme” işini tam olarak yerine getirmiş kişidir. Çünkü çocukluğundan itibaren değerler eğitimi nadiren kasıtlı ama çoğunlukla gelişigüzel kültürleme yoluyla almış ve nihayetinde ait olduğu kültüre uyum sağlamıştır. Destan kahramanları çoğunlukla bir hakanın yahut beyin oğlu oldukları için babalarından ziyade amca, dayı yahut varsa ağabeylerinden, yoksa babalarının güvenilir bir arkadaşlarından veya kırk yiğit içindeki en yaşlı ve tecrübeli yiğitten eğitim aldıklarını görüyoruz. Babanın devlet idaresiyle ilgili işlerden dolayı kahramanla fazla vakit geçirmedeğini ancak temel kuralları sözlü yolla öğrettiğini ifade etmek gerekir. Kurmanbek destanında, kahramanın babasını hayattadır ancak devlet yönetimiyle ilgilenmekten dolayı kahramanın eğitimi az önce saydığımız karakter tarafından gerçekleştirilmiştir. Canış Bayış destanında da iki kardeş babalarının idari işlerle ilgilenmelerinden dolayı ondan temel değerleri almış olsa da eğitimlerinde kırk yiğit daha aktif rol oynamıştır. Bundan hariç, bazen de destan kahramanının babasını küçük yaşta kaybettiği için ondan eğitim alamadığı, bu görevin babanın can dostuna yahut kardeşine geçtiği destanlar vardır. Seyitbek destanında, kahraman babası Kurmanbek hayatını kaybedince, babasının can dostu Akkan tarafından büyütülmüş ve toplumsal değerlere uygun olarak kültürlenmiştir. Akkan, can dostu Kurmanbek’ten kendine emanet kalan Seyitbek’i toplumsal değerlere uygun olarak yetiştirmeyi temel sorumluluğu olarak görmüştür, erginliğe eriştiğinde de onu babasının yurduna gitmesi ve hakkı olan tahtı alması yönünde yönlendirmiştir. Tüm bu ilişkiler ağı bize toplumsal değerleri aktarmanın toplum tarafından ne kadar önemli görüldüğünü ve bunun nihai amacının toplumun devamlılığını sağlamak olduğunu göstermektedir. Destan kahramanlarının kültürlenmesi

sanılanın aksine bir süsleme, bir motif olarak değil, toplumu sonsuza kadar yaşatmanın bir gerekliliği olarak görülmüştür.

2.2.4. Norm

Her kültürün kendi cemiyetini birlik ve beraberlik hâlinde ayakta tutmak için insan davranışlarını düzenlemek zorunda olduğunu belirten Güngör (2011), normların bu düzeni sağlamak ortaya çıktığını, yani bir toplumda yaşayan insanların neyi, ne zaman ve nasıl yapmaları gerektiğini bildiren kaideler olarak birer davranış rehberi olduklarını söyler (aktaran Eroğlu, 2015, s. 300). Bunlar gündelik hayatın her alanında bize rehberlik etmesi istenen, toplumsal ilişkilere düzen ve ölçü getiren kurallardır. O halde toplumsal değerlerin toplumun hukuk kurallarında içselleştirilmesi bize normları vermektedir. Burada değer norm olma derecesine gelip gelmemesi toplumsal yaşayışla yakından ilgilidir. Dolayısıyla değerlerde olduğu gibi normlarda da belirleyici yine toplumun kendisidir.

2.2.5. Kültür, Değer ve Norm İlişkisi

Toplum, kendini ifade etme biçimi olarak kültürü yaratır, kültürün söylem ve eylemlere yansımaları ve bu eylemleri kültüre uygunluğu açısından ölçmek için ortaya çıkardığı ölçütler değerleri yaratır, değerler ise yazılı kurallara ilham vermesi halinde norm haline gelebilir. Hofstätter (1973) kültürün, tüm normları, değerleri, kurumları, dünyaya ve yaşama ilişkin anlamlandırmaları ile birlikte normallik olarak görüldüğünü, herkes tarafından kabul edilen, alternatifsiz bir dünya düzeni olarak doğallaştırıldığını, kendine özgülüğünün ve gelenekselliğinin bireyler tarafından görünmez hale geldiğini, kısaca bir toplum düzenindeki normalliklerin toplamına kültür denildiğini (aktaran Assmann, 2018, s. 145) ifade eder. Assman (2018) kültüre uyum sağlamanın doğadan uzaklaşmak olduğunu, o kültürün yasaları ve yasaklarıyla, normları ve kurumlarıyla, kuralları ve anlamlarıyla simgesel anlam dünyasına uyum sağlamak, içe ve dışa karşı, dünyaya ve kendine karşı mesafe koymak olduğunu ve kültürün bu mesafeyi kurumsallaştırıp güven ve alışıklık duygusu verdiğini (s. 147) aktarır.

Durkheim (1985) toplumun önce kültürü yaratmasını, bunu tek tek değerler vasıtasıyla bireye aktarmasını ve bireyin bu kazanımlarını bir öğrenme süreci olarak görmesini şöyle özetler: “Kardeşlik, eş ya da yurttaşlık görevlerimi yaptığım, akdettiğim sözleşmelere uyduğum zaman, benim ve edimlerimin dışında hukuk ve töreler içinde belirlenmiş

ödevleri yerine getiririm. Bu ödevler duygularımla uyum içinde olsa ve içten içe onların gerçekliğini sezsem bile, söz konusu gerçeklik nesnel olmaktan çıkmaz; çünkü onları ben yaratmadım, eğitimle kabul ettim... Bu davranış ya da düşünce tipleri, yalnızca bireyin dışında olmakla kalmaz, sahip oldukları buyurucu ve zorlayıcı bir güç sayesinde, istesin istemesin, ona kendilerini kabul ettirirler” (aktaran Yazıcı, 2014, s. 216). Nirun (1991) kültürün normlar vasıtasıyla sosyal hayat alanında insanların neler yapıp, neleri yapamayacaklarını işaret ettiğini, normatif karakteriyle kıymet ve değer hükümlerini başka bir deyimle sosyal hayatın değerler alanını kapsadığını, bu alanlarda cereyan eden insani davranışları düzenleyerek dolayısıyla duygu, düşünce ve inançları tespit ettiğini belirtir. Dolayısıyla değer de norm da kültürün içerisine dâhildir. (s. 53).

“Değer somut ya da soyut kavramların önemini belirtmeye yarayan soyut ölçü birimidir, canlı ve cansız varlıkların, olayların, olguların durumunu, önemini anlatan sözcüktür” (Köknel, 2007, s. 17), “bir ölçüt olarak olanla olması gereken ayrımını içerir ve her zaman olumlu ya da olumsuz bir şey olarak görünür” (Cevizci, 2002, s. 248). Yazıcı (2014), kültür ile değerleri ilişkilendirirken toplumun kültürü, kültürün de değer olarak adlandırılan çeşitli soyut ölçütleri ürettiğine dikkat çeker ve topluma yeni katılan bireylerin, katıldıkları toplumun değerlerini içselleştirebildikleri ölçüde toplumsallaştığını öne sürer. Toplumun varlığını sürdürmesi bu yolla mümkün olmaktadır (s. 214). Değerler bu yönleriyle “hem toplumların ayırt edilmesini sağlayan hem de toplumun, toplumların kaynaşmasını sağlayan pekiştirici ve kuşatıcı unsurlardır” (Avcı, 2007, s. 21). Aynı zamanda “bir toplumun kültürünü, diğer toplumların kültürlerinden ayıran ve millî sınırlar içindeki cemiyetin dağılmasını önleyen, millî birliği pekiştiren ve sosyal dayanışmayı sağlayan faktörlerdir (Seyyar, 2003, s. 99-100). Bu tanımlardan anlaşıldığı üzere normların tamamının değil, ancak bir kısmının toplumsal değerlerden beslendiğini, hatta etkilendiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte değerler soyut birer ölçüt iken normlar bireyin gözlemlenebilen davranışları üzerine kurulu standartlaşmış ilkeler bütünüdür. İçli (2002) normları resmi ve resmi olmayan şeklinde ikiye ayırarak resmi normların yasa, yönetmelik, tüzük, genelge, kurul kararı gibi resmi ve yazılı kurallar olduğunu, resmi olmayan normların ise yazılı olmadığını; ilkinin ödül ve cezalarının önceden belirlenirken ikincisinin ödül ve cezalarını açıkça belirtilmeyip ihlali sonucunda kınama, alay etme, dışlama, hakaret gibi yaptırımlarla karşılandığını (s. 105-106) ifade eder. Aytaç (2002) değerler ve normları birlikte ele almış, buna normatif sistem demiş ve bunun her toplumun

temel kültürel yapı taşını oluşturduğunu belirtmiştir (s. 182). Dönmezer (1982)'den hareketle sosyal kontrolün toplum üyelerinin, diğerlerince beklenen tarz ve şekilde hareket etmelerini sağlayan ve böylece başkalarının ne tarzda hareket edeceklerini tahmin edebilmemizi temin eden mekanizma (s. 296) olduğundan yola çıkarsak kültürün yapıtaşı olan değerlerin normlara kaynaklık ederek ortaya çıkardığı sistem aslında bir sosyal kontrol ve denetim mekanizmasıdır.

Öyleyse toplumun temellerinin atıldığı çağlardan günümüze kadar birlikte oluşturdukları ve bir arada durmalarını sağlayan ortak ürünlerin tek tek yapıtaşı olan değerler normlar kılığıyla gözlemlenebilen süreçlere dönüşür ve uyulmadığı takdirde bir bireyin norm dışı, dolayısıyla toplum dışı kalmasına sebep olabilir. Toplumlar bunu kurdukları düzenin koruyucu birer unsuru olarak görmüş ve benimsemiştir. Ancak bunun yasalarla yani normlaştırılarak koruma altına alınması çoğu zaman yeterli gelmez, kişilerarası ilişkilerde de yaşatılacak kadar benimsenmesi istenir. İşte burada devreye nesilleri eğitime dediğimiz değer aktarımı girmektedir. Toplumun kendi verdiği bu eğitimi denetleme sistemi bireyler üzerinde kurduğu toplum dışı bırakmaya kadar varan yaptırımlar ile kalıcı hale getirir. Aytaç (2002), bu toplum dışı bırakılmayı “kınama, ayıplama, dışlama ya da marjinal kılma gibi yaptırımlar” (s. 183) olarak tespit etmiştir. Çalışma alanımızı oluşturan destanlarda değerlerin çok azının normlara dönüştüğünü, bu norm dışı kalmanın cezasının da daha çok sürgüne gönderilme olarak uygulamaya konduğunu görüyoruz. Toplumun ayıpladığı, kınadığı ve bunun bir yaptırımı olarak kötü ad taktığı, kötü şöhretle andığı durumlarda ise herhangi bir yasal cezai işlem uygulanmadığını belirtmeliyiz. Örneğin kırk yiğitten biri savaş meydanından kaçır yahut kahramana ihanet ederse bir daha toplum içine karışamayacağını bilir ve toplumdaki dışlanmaktan hatta öldürölme riskini göze almaktansa göç eder; bu kişinin kendine verdiği bir sürgün cezasıdır; ancak sürgüne gitmese bu bir ölüm cezası olarak kendini gösterebilirdi. Öte yandan gece vakti sevdiği kızın odasının duvarına tırmanıp pencereden onunla konuşmaya çalışan Seyitbek'e Möl güzelin söylediği halkın duyması halinde ikisinin de her türlü kötü söze maruz kalacak olmaları değerlere uyulmaması halinde karşı karşıya kalınacak olan toplumsal yaptırımlara, bekçinin görmesi halinde ise Seyitbek'i zindana atacak olması cezai yaptırımlara işaret etmektedir. Öyleyse değerler, yalnızca uyulduğunda alkışlanmakla kalmayan, uyulmadığında sosyal yaptırımlardan, normlaşmak suretiyle cezai işlem gerektirecek boyutlara kadar ulaşan bir

ölçüt ve ilkeler bütünüdür, toplum bu yolla hem kültürünü ve dolayısıyla hedeflediği gibi kendini ayakta tutar hem de bu sürekliliği idealindeki refah düzeyinde gerçekleştirmiş olur.

2.2.6. Kültürün Edebî Eserlerde Temsili

Edebiyat eserinin varlık sebebi insandır. Kolektif bellek, toplum hafızasında saklanan kültürel kodlardır. Kültürel kodların devamlılığı bazı semboller vasıtasıyla olur. Ritüeller, anlatılar ve kimi semboller kültürel belleğin aktarım vasıtalarıdır. Bunlar içinde kolektif bilinçle yaratılan anonim anlatılar (mit, masal, destan, hikâye, efsane) kültürel belleğin taşıyıcı vasıtalarından önde gelenlerdir. Milletin, kültür ve bu kültür içindeki soyut birer ölçüt olarak var ettiği değerler, öncelikle yine milletin yarattığı sözlü kültür ürünleri içinde kendini gösterir, yazıdan önce seste, sözde somutlaşır. Dahası bu sözlü kültür ürünlerinin oluşmasında tek amaç toplumu etkileyen olayı nakletmek değil, aynı zamanda değerlerini de göstermek ve aktarmaktır, bu aktarma eyleminin temelinde yatansa değerleri sürdürme arzusudur. Burada devreye psikolojik bir devamlılık isteği girdiği kanaatindeyiz. “Toplumlar geçmişe öncelikle kendilerini tanımlamak için ihtiyaç duyarlar” (Assmann, 2018, s. 142). Nasıl ki insan neslinin devamlılığı için üreme ihtiyacı hissediyorsa toplum da varlığının devamlılığı için kültürünün, kültürünün devamlılığı için de değerlerini koruma ve yaşatma ihtiyacı hissetmektedir. Bu ihtiyacı gidermek için çoğu zaman bir refleks olarak hatırlama devreye girmektedir. Bu refleks toplumların sözlü kültür ürünlerini meydana getirmesinde temel itkiyi yaratan sebeptir. Başta da belirttiğimiz ritüeller, gelenekler ve anlatılar bu hatırlamanın somutlaştırılmasıdır. Halbwachs’a göre (1985) toplumsal bellek sadece tarihten ayrılmakla kalmaz, belleğin gelenek kavramı altında toplanabilecek her türlü organize edilmiş ve objektiflik, yani somutluk özelliği kazanmış biçimlerinden de farklı niteliktedir. Gelenek onun için bir biçim değil, hatırlamanın biçimlendirilmesidir (aktaran Assmann, 2018, s. 53). Söz konusu sözlü kültür ürünleri içinde, toplumun devamlılığı ile ilgili ihtiyacı gideren prototipten bir numune tutmak ve onu çoğaltmak sözlü kültür ürünlerinin temel hatırlama yöntemi olarak karşımıza çıkıyor. Burada elde tutulan numuneler destan kahramanları ve bu numunelerin, içerisinde sonraki kuşaklara aktarıldığı örnek vakıalar da destanlardır. Toplumsal hafıza bunu bilinçli bir şekilde korur ve aktarır; edebî eserde yaşatmak suretiyle ideal bir toplum düzeninde var etmek ister. Toplum bunu hafızasında daha ilk çağlarda koruma altına almıştır aslında, toplum olma bilinciyle idealize etme süreci de başlamıştır. “Bellek insanın sosyalizasyon

sürecinde oluşur. Evet bellek her zaman bir bireye aittir ama bu bellek toplumsal olarak belirlenir” (Assman, 2018, s. 44).

Çobanoğlu (2015) kahramanlık destanlarının, erken dönemlerde öğretici ve bilgilendirici işlevlere ağırlık verdiğini, sonrasında bu işlevini ritüelleri canlandırma ve toplumsal değerleri güncelleştirerek aktarma şeklinde sürdürdüğünü (s. 17) ifade eder. Buna göre kahramanlık destanları, içine doğulan kültürün temel değerlerini aktaran bir “kültürleşme” hadisesidir (s. 23). Peki bu etkileşim bize neyi göstermektedir? Bu etkileşim bize milletin bu en eski çağlarda varmış olduğu “biz” bilincini açıkça göstermesi yönüyle önemlidir. “Biz” olmanın sadece fark edildiği değil, aynı zamanda kabul edildiğini, sürdürülmesi yönünde duygusal ve mantıksal olarak bir mutabakata varıldığını bir sözleşme gibi ortaya koyan bu sözlü kültür ürünleri aktarılması yönüyle de istendik olanın sonraki nesillere beyanı olarak yorumlanabilir. Kavim olmaktan ulus olma, yani “biz” olma bilincine varan ve bunu edebî ürünlerinde açıkça ortaya koyan toplum, bu bilinci canlı tutmak ve devam ettirmek için tarihî olayları örnek vaka, destan kahramanlarını da sonraki nesillere çalınacak bir maya olarak kullanmıştır. Kültürün edebî eserlerde temsili bir yandan ayna gibi toplumda olanı göstermek ise bir yandan da bu olanlar içinden en doğrusunun devam ettirilmesi yönünde akla, duygusal bir uyarı vermektir. Destanlar dönemlerinin olaylarını yansıtmakla kalmaz, olaylara verilen tepkileri de beraberinde taşır.

Geçmişî hatırlamayı ikiye ayıran Assmann (2018), bunları “iletişimsel” ve “kültürel” olarak tespit eder. Buna göre iletişimsel bellek yakın geçmişe ilişkin anıları kapsar. Bunlar kişilerin çağdaşları ile paylaştığı anılardır. Bunun en tipik örneği kuşağa özgü bellektir. Kültürel bellek geçmişin belli noktalarına yönelir. Geçmiş onda da olduğu gibi kalmaz, daha çok anının bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşır. Kültürel bellek için, gerçek değil hatırlanan tarih önemlidir. Kültürel bellekte katılım, iletişimsel belleğe göre çok daha belirgindir. Bu katılımın belirginleşmesi, derinleşmesi ve yoğunlaşması için yazılı kültür oluşturulmuş olması şart değildir, sözlü kültürde bu görevi anlatıcılar üstlenir. Burada gerek yazılı kültürün gerek anlatıcının görevi toplumun kültürel belleğini korumaktır. Kültürel bellek biyolojik olarak devredilemediği için, kuşaklar boyunca kültürel olarak canlı tutulması gerekir. Bu, anlamın kaydedilmesi, canlandırılması ve ifade edilmesi, yani kültürel bellek tekniği ile yapılır (s. 58-98).

Dursun Yıldırım (1998), kültürü bir milletin hayatında, fertlerin sözlü ve yazılı gelenekte yer alan kabulleriyle müştereklik gücüne erişen ve millî kimliği oluşturan maddî ve manevî faaliyetlerin bütünü (s. 38) olarak tanımlar, sözlü ve yazılı olmak üzere iki şekilde ele alır ve ilkinin, ikincisinin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığını (s. 37) söyler ve sözlü kültür kavramı yerine folklor terimini kullandığını (s. 38) belirtir. Sözlü kültür unsuru olan eserlerin özelliklerini sözlü, kendine ait bir geleneği olan, versiyonlar yaratma kabiliyetine sahip, ortak kabul eseri, ortak yaratıcılığa bağlı ve kalıplaşmaya müsait olarak (s. 41) tespit eder. Sözlü kültür ürünlerini kısmen sözlü, tamamen sözlü ve tamamen sözsüz olarak gruplandırırken çalışmamızın odak noktasını oluşturan destanları tamamen söze dayanan gruba dâhil eder (s. 41). Yıldırım'ın bu tanımı çalışma alanımız olan destanların hem sözlü kültür ürünü olarak doğması hem de değerleri içerisinde taşıyan bir ürün olarak ele alması yönüyle önemlidir. Buna göre sözlü kültür ürünleri bizzat millet tarafından milletin kültürüne göre yaratılıyor, yazılı kültür ürünleri yani metin türleri de sözlü kültür ürünlerinden doğup geliyor diyebiliriz. “Sözlü kültürü teşkil eden unsurlar, yazılı kültürü oluşturanlara nisbetle millet hayatında daha geniş bir katılımcı kabule sahiptirler ve bu yüzden fertlerin faaliyetleri üzerinde daha etkilidirler. Milletlerin millî kimliklerini oluşturan ortak kabuller, geniş ölçüde sözlü kültür içinde teşekkül eder... Bir milletin hayatında, fertlerin <sözlü ve yazılı gelenekte yer alan> kabulleriyle müştereklik gücüne erişen ve millî kimliği oluşturan maddî ve manevî faaliyetlerin bütünü millî kültürü veya kültürü meydana getirir” (Yıldırım, 1998, s. 38). Yıldırım bu şekilde kültür ile millî kültürü birbirinden ayırmamış ve bunun, sözlü ve yazılı ifadelerin temelinde kapladığı yeri göstermiş ve destanları tamamen söze dayanan kültür ürünleri arasına dâhil etmiştir. Abdülkadir İnan (1954), eski Türk destanını çağdaşları olan başka uluslarda da olduğu gibi milletin kozmogonisini, inanışlarını, tarihini, edebiyatını, hattâ yasalarını içinde toplayan bir dergi mahiyetinde (s. 193-193) olduğunu belirtir. Milletin kültürünü taşıyan, aktaran ve bizzat millet tarafından yaratılmış olan destanlar, bu kültürün yapıtaşları olan değerleri bize göstermesi yönüyle millî bir hazine olarak kabul edilmelidir. Biz de çalışmamızda bu hazineden yararlanmaya, bu amaç doğrultusunda Kırgız ve Kazak sahâlârından yukarıda ifadesini bulan ve orta döneme ait olan Türk kahramanlık destanlarını içerisinde taşıdığı ve kahramanın kültürlenme sürecinde değerler eğitimi olarak aldığı unsurları ayırmaya ve tek tek göstermeye çalıştık. Bu maksatla örnek olarak Kazak sahası destanlarından Akböpe – Savıtbek, Barak Batır, Alpamış, Kambar Batır, Dürliğüv, Karaşaş Kız, Makpal – Segiz;

Kızgız sahasından Kurmanbek, Seyitbek, Canış Bayış destanları incelendi. rnek metinler çalışma içerisinde dize numaraları ile birlikte belirtildi.

2.3.İNCELENEN DESTANLAR

2.3.1. AKBÖPE – SAVITBEK

Kazak Destanları 3 – Barak Batır ve Akböpe – Savıtbek (Haz.: Oktay Selim Karaca) Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007

Karaca (2007), destanın anlatıcısını, yani jırşıyı 1894 – 1967 yılları arasında yaşamış Kazakistanlı bir ozan ve öğretmen olan Belgibay Bekturganulı olarak tanıtır. Buna göre anlatıcı, anlatıyı 1924 yılında Savıtbek'in bizzat kendisinden derlemiştir. Fakir çiftçilerden biri olan Savıtbek, anlatıcımızın kendisinden destanı derlemesinden on yıl sonra, 1934 yılında 66 yaşında Jambıl vilayeti Juvalı ilçesi Jaytöbe köyünde ölmüştür. Akböpe hakkındaki tek bilgi ise fakir bir çiftçi ailenin ozan kızı olduğudur.

Destan Savıtbek ile Akböpe'nin imkânsız aşkını zalim yöneticiler ve dönemin ekonomik şartları ekseninde ele alıyor. Akböpe fakir bir çiftçi kızı, Savıtbek de yoksul bir ozandır. Destanda âşıkların, şehrin yöneticisi olan ve Akböpe'yi oğluna almak isteyen Nogaybay'ın gazabından korktukları için ayrı düşmeleri anlatılıyor.

Belgibay nüshası eksiksiz bir nüsha olup 11'li hece ölçüsü ile ve koşma nazım şekliyle yazılmıştır. Aralarda açıklama olarak düzyazı bölümler de bulunmaktadır. Nüsha, İlmî Merkez Kütüphanesi 740 numaralı dosyada, altı defterde, Arap harfleriyle yazılı olarak bulunmaktadır. Arap harflerinden Kiril harflerine transkribe eden, açıklama ve özetini hazırlayan Pakizat Avesbayeva'dır (Karaca, 2007, s. 93-95).

2.3.2. BARAK BATIR

Kazak Destanları 3 – Barak Batır ve Akböpe – Savıtbek (Haz.: Oktay Selim Karaca) Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007

Halk ağzından derlenmiş olan bu destan, Kazakların iç çekişmeler yüzünden birleşemediği ve bu yüzden Jongar Kalmuklarından çok ağır darbeler yediği, Aktaban şubırındı denilen insanların kaçmaktan ayaklarının altının beyazladığı büyük kaçıştan miktarı belli olmamakla birlikte yıllar sonrasını anlatmaktadır. Destan Kazaklar ve Kalmukların bir kez daha karşı karşıya geldiği bir dönemde başlar. Barak Batır'ın iki tarafın da zarar göreceğini söyleyerek savaşı durdurduğu destanda, savaşın son çare olması gerektiği, barış ve huzurun kıymetinin bilinmesi gerekliliği ve iki tarafın güvenliğini sağlamanın erdemi üzerine kurulmuştur.

2.3.3. ALPAMIS

Kazak Destanları 8 – Alpamis ve Kambar Batır (Haz.: Fikret Türkmen, Metin Arıkan) Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011

Kazak Türkleriyle birlikte Özbek, Karakalpak, Başkurt, Tatar ve Altay Türklerinin sözlü kültür geleneği temsilcisi tarafından icra edildiği bilinen Alpamis Destanı “Kazak ve Karakalpaklarda Alpamis; Kırgız ve Özbeklerde Alpamis; Başkurtlarda Alpamışa, Alpamışa hem Barsın Hıluv; Tatarlarda Alıpmemşen, Alpamışa, Altmemşen; Altaylarda Alp Manas” adıyla bilinmektedir. Dede Korkut anlatmaları arasındaki Bamsı Beyrek (Bey Böyrek) anlatması da bu destanın Batı Türkleri arasındaki varyantı olarak kabul edilmektedir (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 15).

Bayböri ile Baysarı ölünceye kadar dost kalacaklarına söz verip dünür olacaklarına ant içmiş iki beydir. Ancak çocukları olmamaktadır. Bayböri, erkek kardeşi Kultay’ın hizmetçiden olan oğlunu evlatlık olarak büyütmektedir ama çocuk büyüdükçe kötü mizaçlı birine dönüşmektedir. Bayböri ile eşi nice ritüelden sonra nihayet bir oğulları bir de kız çocuğa sahip olur; adlarını Alpamis ve Karlığaş adlarını koyarlar. Baysarı’nın da bir kızı olur, Külbarşın adını verirler. Alpamis ve Külbarşın büyüdüklerinde evlendirilecektir. Ancak Baysarı daha sonra ailesini de alarak başka bir yurda göç eder. Destan, Alpamis’in Külbarşın’ı bulmak için onun şehrine yaptığı seferi, yurduna döndüğünde halkına zarar vermiş olan Kalmuklar üzerine çıktığı seferi ve son olarak yokluğunda zalim bir yöneticiye dönüşmüş olan üvey kardeşi ile olan mücadelesini anlatmaktadır. Alpamis çıktığı tüm seferlerde zafer elde ederek babasını tekrar tahta oturtur, eşi ve oğlu ile mutlu bir yuva kurar.

2.3.4. KAMBAR BATIR

Kazak Destanları 8 – Alpamıs ve Kambar Batır (Haz.: Fikret Türkmen, Metin Arıkan) Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011

Türkmen ve Arıkan (2011), halkını Kalmuk işgalinden kurtardığına inanılan Kambar’la ilgili Kazak halkı arasında dolaşan çeşitli efsanevi anlatımların Ekim Devrimi’ne kadar tam bir nüshasının yayımlanmadığını; sadece bir anlatmaya bağlı iki varyantının yayımlandığını bildirir. Bunlardan birincisi 1888 yılındaki “Kıssa Kambar” adıyla diğeri de 1903 yılında “Toksan Üyli Tobır” adıyla Kazan’da yayımlanmıştır. Buna göre bu iki nüshanın ikisi de sözlü gelenekten biraz uzaklaşmıştır. Kambar Batır Destanı’nın tam nüshasını 1922 yılında Ebubekir Diyvaev yayımlamıştır (s. 24).

Kambar Batır destanı, Azimbay adlı zengin bir beyin, kızı Nazım’ı evlendireceğini ilan etmesinden sonra gelişen olayları anlatır. Nazım’ın beğendiği Kambar’ın yoksulluğundan dolayı aile tarafından onaylanmaması, başka bir halkın beyi olan Armambet’in reddedildiği için Azimbay ve halkına savaş açması, Kambar’ın savaşta bu beyi yenerek ailenin gözüne girmesi ve Nazım ile evlenmesini anlatan destan hem kahramanlık destanı hem de sosyal destan özellikleri göstermektedir.

2.3.5. DÜRLİGÜV

Kazak Destanları 9 – Dürliğüv, Karaşas Kız, Makpal – Segiz Destanı
(Haz.: Pakizat Avespayeva, Toktar Elbekov, Türkiye Türkçesine aktaran:
Hatice Emel Şirin) Ankara: Türk Dil Kurumu, 2013

Birinci Dünya Savaşı döneminde geçen destan, Çarlık Rusya ile Kazak ve Kırgız Türklerinin mücadelesini konu edinir. Kazak ve Kırgızlar savaşta kendi ordusuna asker göndermesini isteyen Rus Çarına karşı gelerek isyan eder ve bir süre sonra Bolşeviklerin arasına katılırlar. Destan, Çarlık rejiminde çekilen sefaleti anlatılırken dönemin hâkim ideolojisi doğrultusunda Bolşevik propagandasına dönüştür.

2.3.6. KARAŞAŞ KIZ

Kazak Destanları 9 – Dürliğüv, Karaşas Kız, Makpal – Segiz Destanı
(Haz.: Pakizat Avespayeva, Toktar Elbekov, Türkiye Türkçesine aktaran:
Hatice Emel Şirin) Ankara: Türk Dil Kurumu, 2013

Toman ve Koşambay hayvan bulmak için farklı yerlerden sefere çıkan iki yiğittir. Karaşas ise Kazıbek Bey tarafından zengin bir beye satıldığı için evden kaçmış bir kızdır. Destan bu üç kahramanın yollarını kesişmesini ve yoldaş olmalarını, önce Toman ve Koşambay’a sürü bulmalarını, ardından Kazıbek’in onu evlendirmesine engel olmak için Karaşas’ın iline giderek burada yaşadıkları maceraları anlatmaktadır. Destan hem kahramanlık hem de sosyal destan özelliklerini bir arada göstermesi yönüyle önemlidir.

2.3.7. MAKPAL – SEGİZ DESTANI

Kazak Destanları 9 – Dürliğüv, Karaşas Kız, Makpal – Segiz Destanı
(Haz.: Pakizat Avespayeva, Toktar Elbekov, Türkiye Türkçesine aktaran:
Hatice Emel Şirin) Ankara: Türk Dil Kurumu, 2013

Destanda birlikte büyüyen Sal Segiz ile Makpal'ın aşklarının toplumdaki hiyerarşi ve maddi problemler yüzünden imkânsız hale gelmesi anlatılıyor. Sal Segiz yılık yaymaya gittiğinde Makpal'ın yaşlı bir bey ile evlendirilmesi, Sal Segiz yetiştiğinde ise Makpal'ın çoktan yeni yurduna doğru yola çıkmış olması destanın olay örgüsünü oluşturuyor.

2.3.8. KURMANBEK

Kırgız Destanları 11 – Kurmanbek, Anlatan: Kalık Aliyev, Haz.: Murat Mukasov, Türkiye Türkçesine aktaran: Ulanbek Alimov, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2013

Destanda Kurmanbek'in atalarının intikamını almak için Kalmuklar üzerine sefere çıkması, Çinlilere karşı mücadele veren Uygur Hanı Akkan'a yardıma gitmesi ve dost olması, Afgan hanının kızı Kanışay ile evlenmesi, kendine altından bir saray yaptırıp ailesi ve halkıyla buraya taşınması ve burada Kalmuklar tarafından kuşatılarak öldürülmesi anlatılır. Destan gerek baba – oğul çatışmasını, gerek kahramanın geçirdiği evrimleri vermesi bakımından kahramanlık destanıdır. Aynı destan dairesi içinde Kurmabek'in oğlu Seyitbek destanı da bulunmaktadır.

2.3.9. SEYİTBEK

Kırgız Destanları 12 – Seyitbek, Anlatan: Oruzbay Urmambetov, Haz.: Murat Mukasov, Türkiye Türkçesine aktaran: Ulanbek Alimov, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2013

Kırgızların Kurmanbek'in ölümünden sonraki durumunu ve başlarından geçen olayları anlatan destan Kurmanbek'in oğlu Seyitbek'i merkeze almıştır. Babası Kurmanbek'in ölümünün ardından dostu Uygur Hanı Akkan tarafından büyütülen Seyitbek'in erginlik çağına erişince babasının intikamını almak için Kalmuklar üzerine sefere gitmesi, yurdunu geri alıp babasının tahtına oturması ve sevdiği kızla evlenmesi anlatılır. Destan Kurmanbek destanı ile aynı destan dairesinde bulunur.

2.3.10. CANIŞ BAYIŞ

Kırgız Destanları 13 – Canış Bayış, Hazırlayanlar: Abdıldacan Akmataliyev, Muratalı Mukasov, Türkiye Türkçesine aktaran: Mehmet Aça, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2013

Destanda Kırgızların siyasi ve askerî açıdan bunalımlı bir zamanında hanlık yapmakta olan Nurkan Baatır'ın dönemi konu edilmektedir. Nurkan Han'ın Canış ve Bayış adlı iki oğlunun, erginlik dönemlerine girdiklerinde Kara Kıtay ve Kalmuklara ödenen ağır vergilerden haberdar olması ve bunun üzerine yanlarına kırk yiğitlerini alıp zorlu seferlere çıkmaları, verdikleri mücadelelerin ardından yurtlarına yeniden tam bağımsızlık kazandırmaları, halkın refahını sağlama çabaları ve bu olaylara paralel gelişen gönül ilişkileri birlikte anlatılmaktadır.

BÖLÜM 3

YÖNTEM

3.1.Araştırmanın Modeli

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır.

"Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır" (Karasar, 2012, s. 77).

Çalışmada Türk destan metinlerini incelemek amacıyla literatür taraması yapılmıştır. Eğitimden bugün ne anlaşıldığı ve geçmişte ne anlaşılmış olduğu anlaşılma ve açıklanmaya çalışılmış, ardından Çalışma Grubunda belirtilen Türk kahramanlık destanlarında yer alan eğitsel öğeler ve iletiler genel tarama yöntemiyle saptanmış ve taşıdığı değer itibarıyla Türk kültüründe kapladığı yer ile birlikte verilmiştir. Türk destan metinlerinde çocuk eğitime ve bireye değer kazandırma, genel itibarıyla kültürleme üzerine verilen olumlu örnekler ve yapılmaması yönünde uyarı verilen olumsuz örnekler tespit edilmiş ve bunların neden olumsuz değer olarak görüldüğü Türk kültüründen örneklerle anlaşılma ve açıklanmaya çalışılmıştır.

3.2.Çalışma Grubu

Destanların geniş Türk coğrafyasındaki Türk edebiyatı içerisinde teşekkül dönemlerine, konularına yahut icra şekillerine göre farklı adlandırmalarla ifade edildiklerini görüyoruz. İbrayev (1998), Gatsak'ın destanı; eski kahramanlık (arhaiko-geroiçeskiy), kahramanlık (geroiçeski), romantik (romaniçeskiy) ve tarihî (sobstvenno istoriçeskiy) biçiminde gruplandığını (s. 25) aktarır. Biz çalışmamızda bu tasnifteki kahramanlık destanlarının çerçevesini çizmekle başlamak niyetindeyiz.

Vakalarını tarihten alan ve tarihî olayları şekillendiren yahut tarihî olayların şekillendirdiği kahramanları merkeze alarak anlatılan destanlar kahramanlık destanlarını oluşturmaktadır.

Ayşe Yücel Çetin (2003)'in Türk dünyası edebiyat araştırmacılarının destan ve halk hikâyeleri tasniflerinde öne çıkan görüşe göre ilk dönem destanları için arkaik destan ifadesi kullanılırken (s. 22) sonraki dönemde kaynağını yine tarihî vakalardan almakla birlikte vak'aların ve tiplerin gerçeğe daha yakın verildiği destanlara kahramanlık destanı, batırlık eposu, batırlar jırı (s. 23); arkaik ve kahramanlık eposundan sonraki dönem olarak

adlandırılan dönemde konusu itibariyle kahramanlık, cesaret, vatan için mücadele yerine şahsî arzuların, aşkın ve hürriyetin ön plâna çıktığı destanlara ise lirik destan, liro-epos veya aşk destanları (s. 24) denilmektedir.

Şakir İbrayev (1998), toplumsal yahut kişisel arzuların ön plana çıktığı bu destanların Kazak folklor geleneğinde “lirik destan” olarak kalıplaştığını, Simirnova’nın bu lirik destanları “toplumsal destanlar” olarak adlandırdığını aktarmaktadır (s. 29). Çobanoğlu (2015), destan teriminin millî destanlardan halk hikâyesine, vakayinamelerden dinî hikâyelere kadar birçok konu ve temadaki edebî ürünler için kullanıldığını belirttikten sonra çalışması boyunca ele aldığı millî tema ve kahramanlık konulu destanlar için “epik destan” kavramını kullanmıştır (s. 15). Çobanoğlu (2015) mitlerin gölgesini ve çizgilerini bir çerçeve olarak taşıyan, gerek kahramanların ve gerekse olayların akışıyla birlikte tarihe ait zamanlarda olmuş olayların hikâyesi inancıyla, sözlü kültür ortamında ve yüz yüze bir iletişim bağlamında teatral çizgilere sahip bir biçimde anlatılıp nakledilen, en geniş anlamıyla kahramanlık ana temalı öykülerini “epik destanlar” (s. 16) olarak adlandırır.

Biz, çalışmamızda kahramanlık destanlarını yukarıdaki görüşlerden hareketle, konusunu tarihî vak’alardan alan, mitolojik dönemin bilinçaltından kopmayan ancak zamanla bünyesindeki olağanüstü özellikler silikleşirken, kahramanın adının ve ününün ön plâna çıktığı, kahramanın yapıp ettikleriyle özdeşleşerek, olayı kahramanın hayatıyla ve tüm bunları milletin kaderiyle ilişkilendirerek veren anlatımlar olarak değerlendirdik. Buna göre kahramanlık destanlarının temelinde vatan toprağı savunması, geçim kaynağı olan hayvan sürülerinin gasp edilmesi üzerine çıkan mücadeleler yahut ataların geçmişte gördüğü zulmün intikamının alınması yatmaktadır. Kahramanın hayat hikâyesi, karakter gelişimi ve çevresiyle olan ilişkisi bile bu millî mücadeleyi besleyecek veya tetikleyecek şekilde yaratılmıştır. Dolayısıyla yan hikâye gibi görünen ve kahramanın şahsî tarihi sayılabilecek arkadaşlık, aşk ve aile üyeleriyle ilgili olaylar kahramanın millî mücadelesine zemin hazırlar, bu mücadeleyi destekler yahut olaylara etki etmesi yönüyle kahramana mücadelesinde bir bakış açısı kazandırır.

Türkiye’de yayımlanmış ve Türk Dil Kurumu’nun Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi kapsamında Destanlar Dizisi serisinden çıkmış ve yukarıdaki tanımlarda ifadesini bulan, biçim yönünden destan formuna, içerik ve konu itibarıyla da kahramanlık destanı olarak adlandırmaya uygun olan destan metinleri Çalışma Grubu içerisine alınmıştır. Kazak destan dairesinden Akböpe –

Savıtbek, Barak Batır, Alpamıs, Kambar Batır, Dürliğüv, Karaşaş Kız, Makpal – Segiz; Kırgız Destan dairesinden ise Kurmanbek, Seyitbek, Canış Bayış destanlarını çalışmamız içerisinde çerçevesi çizilen eğitim ve değer kavramları yönünden inceledik.

3.3.Verİ Toplama Yöntemi

Türkiye’de yayımlanmış ve Türk Dil Kurumu’nun Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi kapsamında Destanlar Dizisi serisinden çıkmış olan destanlar temin edilmiş, incelenmiş ve yukarıda sıralanmış olan destanlar, söz konusu ölçütler kullanılarak seçilmiştir. Yukarıdaki tanımlardan hareketle oluşturulan ölçütler çerçevesinde sıralanmış olan 10 adet destanda karar kılınmıştır.

3.4.Verilerin Analiz Edilmesi

Çalışmamızda incelenmek üzere ayrılan destanlar daha önce ifade edilen değer, eğitim, değerler eğitimi, kültürlenme, kültürlenme ve kültürlendirme tanımlarına uygun olan verileri tespit edebilmek amacıyla okunmuş ve ilgili kısımlar fişlenmiş, ardından farklı destanlardan aynı değerleri kapsayan ilgili kısımlar bir kategori altına alınarak toplanmıştır. Değer aktarımı, nasihat etme, olumlu veya olumsuz örnek gösterme, ders çıkartma, mesel anlatma ve buna benzer çocuk, genç yaştaki bireyin kişiliğini toplumun istek ve beklentilerine göre düzenlemeye yönelik söz ve davranışlar fişlemeye uygun kabul edilmiştir. Her destandan alınıp kendi kategorisinde bir araya getirilen değerler ve eğitim unsurları bu değerın Türk kültürü içindeki yeri ve önemi ile birlikte açıklanarak verilmiştir. Bu yolla ilgili değerın destanlarda kendine neden yer bulduğuna, toplumun bu değere neden önem verdiğine ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur. Milletin bu değeri korumadaki ve sonraki kuşaklara aktarmadaki motivasyonu anlaşılaraq eğitim unsuru olarak görülmesinin sebepleri tartışılmaya ve aktarılmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM 4

BULGULAR

4.1.TÜRK KAHRAMANLIK DESTANLARINDA KAHRAMANIN EĞİTİMİ İLE İLGİLİ UNSURLAR

İncelenen destan metinlerinde kahramanın eğitimi bugünün modern dünyasında olduğu gibi ailede başlamaktadır. Bugünden farklı olarak destan devri dediğimiz ve daha önce ifadesini verdiğimiz dönemde kahramanın eğitimi ailede ve yaşı ilerledikçe toplumun farklı katmanlarında ilerleyerek devam etmektedir. Bu yüzden kahramanın eğitimindeki değerleri incelerken ele alacağımız ilk kavram aile olacaktır.

Toplumbilimde **aile** toplumun en küçük sosyal birimi olarak kabul edilir. Öyle ki aileye bakılarak, ailenin mensubu olduğu toplum hakkında yorumda bulunmak mümkündür. Türklerde bugün olduğu gibi tarihin ilk dönemlerinde de toplum hayatının temelini ve en küçük sosyal birimini aile oluşturmuyordu. Çoğu zaman aile, sosyal bir yapı olmakla kalmıyor, orduyu ve devletin genel yapısını da yansıtıyordu. Ailenin güvenliği devletin güvenliğine ve başarısına bağlı idi. Aile, ordunun adeta bir mangası ve devletin de küçük bir birliği halinde kurulmuştu (Ögel, 1998, s. 240-241).

Türk düşüncesinde ve hayat anlayışında aile kutsaldır. Aile toplum içerisinde ve devlet yapısında önemli bir konuma ve değere sahiptir (Kabaklı Çimen, 2008, s. 116). Bu yapı Türk töresine göre belirlenmiştir. Ziya Gökalp (2014)'a göre Türk töresi eski Türklere atalarından kalan bütün kuralların toplamıdır (s. 17). Toplum kurallarının bütününü temsil eden törenin aile yapısı üzerindeki etkisi, değerler sisteminin en küçük sosyal yapı olan aile üzerinde etkili olduğunu, aynı zamanda ailenin de değerler sistemi üzerinde söz sahibi olduğunu göstermektedir. Değerler ile birey ve değerler ile sosyal yapı arasındaki ilişkiyi bu şekilde her zaman çift taraflı olarak ele almak gerekmektedir.

İbrahim Kafesoğlu (1983) Türklerin toplum yapısının en küçükten, en geniş yapıya doğru olmak üzere Ogus (aile), Urug (aileler birliği), Bod (boy, kabile), Bodun (boyar birliği) ve nihayetinde en üstte yer alan teşkilat İl/devlet (s. 215) birimlerinden oluştuğunu tespit etmiştir. Faruk Sümer (1980), aynı sistemi aileler, obalar, boyar ve il/devlet şeklinde (s. 202) sıralamıştır. Ziya Gökalp (2014) ise aileyi mercek altına almış ve dört ölçekte derecelendirmiştir, bunlar; “boy, soy, tökün ve bark”tır. Eski Oğuzlarda aile adı, boy

ismiydi. “Salur Kazan, Bügdüz Emen, Kıyan Selcük” isimlerinde birinci kelimeler boy adı olup, ikinci kelimeler küçük addır. Bir hanede oturan asıl aileye törkün, törkün zümresinin haricinde kalıp baba ve anne tarafından yakın akrabaları içeren yapı soydur. Bark ise evlenecek olan erkek ve kızın ikisinin de kendi törkünlerinden çıkarak yeni bir evde yaşamaya başlamasını ifade etmektedir (2014, s. 176-180). O halde törkün bugünkü kavrayışla çekirdek aile olup aynı çatı altında yaşayan anne, baba ve çocuklarını içeren kavrama eşdeğerdir, ölçeği genişlettikçe soy ve boy birimleri ortaya çıkmaktadır. Aile yapısında özellikle ön plana çıkan sistem ataerkil düzendir. Ancak bu Ziya Gökalp (2014)’a göre Durkheim’in yaptığı sınıflandırmadaki pederşahî aileden farklıdır. Eski Türklerde görülen bu sistem için Gökalp, pederî (baba ailesi) tanımlamasını kullanır. Buna göre; pederî ailede, babanın eşi ve çocukları üzerinde yalnız demokratik bir hakkı varken, pederşahî ailede babanın eşi ve çocukları üzerinde sultanı, sultanlık hakkı vardır (s. 179). Bunu hükmetme ile idare etme ve hükümdar ile idareci arasındaki farka benzetebiliriz. Bu aile yapısında babaya saygı esastır, çünkü babaya saygı, geleneğe, töreye ve dolayısıyla devlete saygı olarak görülmüş, bununla ilişkilendirilmiştir. Baba, bir önceki nesle ait bir figür olarak geleneğin temsilcisidir. Babanın oğluna geleneği aktarmakla ilgili görev ve sorumlulukları olduğu gibi oğulun da babaya saygı duyma ve babanın kültürlendirme kapsamındaki tüm etkinliklerine katılma zorunluğu vardır. Babanın oğlunu ava götürüp avlanmayı öğretmesi ne kadar göreviyse oğulun da bu eğitime katılma ve sonucunda avlanmayı öğrenmesi o kadar görevidir. Toplum ikisinden de görevini tam yapmasını ve topluma gerekli katkıyı sağlamasını bekler. Bu geleneğin, dolayısıyla devletin devamlılığı için esastır.

Kabaklı Çimen (2008), eski Türklerde baba için “kang”, aynı babanın oğulları için “kangdaş”, üvey kardeşler için ise “kangsık” sözcüklerinin kullanıldığını, 11.yüzyıldan sonra babaya “ata” demeye başladıklarını (s. 165) aktarır. Ata kelimesinin kökenini Gökalp (2014)’ta Türklerin kendiyle yaşıt olan erkekler için kullandığı “atı” (s. 177) olarak görüyoruz.

Türk destanlarındaki **baba – oğul ilişkisi** Oğuz Kağan ile babası Kara Han’a dayanmaktadır. Oğuz ile babası Kara Han’ın ilişkisi bir çatışmadan ibarettir, önce mücadele sonra ayrılık yaşanır. Bu ayrılık hem din hem de medeniyet farklılaşmasına dayanmaktadır. Oğuz Kağan aslında bir oğul olmakla birlikte boya adını verecek ve yeni bir medeniyet inşa edecek olan kahramandır, bu yüzden her şeye baştan başlamayı temsil

eder, babasının kendisine ad koymasına izin vermez, kendi adını kendi koyar; yeni bir inanç sistemi ile gelmiştir, babasının dinine inanmaz. Bu yönüyle Oğuz, oğul olmaktan çok millet için bir ata kalıbı olarak kendini gösterecektir. Oğuz'da artık, mitolojideki tabiat – medeniyet çatışması arka planda kalmış, eski ve yeni medeniyet çatışması ön plana çıkmıştır. Ögel (1981), Hun yabgusu Teoman ile büyük oğlu Mao-dun arasındaki mücadeleyi Türk tarihinin kayıtlara geçmiş ilk şiddetli baba – oğul çatışması olarak aktarırken, sebep olarak Teoman'ın büyük oğlu Mao-dun yerine ikinci eşinden olan küçük oğlunu veliaht yapmak istemesini, Mao-dun'u ise düşmana rehin olarak göndermesini göstermektedir. Ancak Mao-dun nihayetinde babasını, ikinci eşini ve üvey kardeşini öldürerek Hun tahtına geçmiştir. Bu olay Türk halkını derinden etkilemiş, Oğuz Kağan, Dede Korkut ve Manas gibi destanlarda da yer almıştır. Elbette ki Türk tarihindeki tek baba oğul çatışması Teoman ile Mao-dun'nu çatışması değildir. Göktürk anıtlarında oğulun babası gibi kılınmadığından ve ülkenin bu yüzden zayıfladığından birkaç kez söz edilmektedir (aktaran Ercilasun, 1999, s. 218-219).

Tarihte ilk örneğini Mao-dun ve Teoman'da, destanlarda ise ilk örneğini Oğuz Kağan ile babası Kara Han'da gördüğümüz baba oğul çatışması Dede Korkut Kitabı'nda Boğaç Han ile babası Dirse Han'da çıkar karşımıza. Dede Korkut'taki baba-oğul ilişkisinde bu kadar keskin bir kopma görülmez, çatışmalar annenin birleştirici rolü ile sona erdirilir. Dede Korkut mukaddimesinde baba – oğul arasındaki güçlü ilişki, toplumun da onlardan beklediği üzere “oğul atanın yetiridir, iki gözünün biridir” (Ergin, 2011, s. 74) şeklinde verilir. Burada oğula, baba yaşlandıkça meydana gelebilecek aksaklıkları tamamlama ve geleneği devam ettirme rolünün yüklendiğini görüyoruz. Destan kahramanları han veya bey oğlu olmasına rağmen sefere çıkmadan önce babasından, dolayısıyla hanından sefer izni almalıdır. Bu sadece destanlarda karşımıza çıkan bir değer olmakla kalmaz, Türk devletlerinde şehzadelerin de padişah olan babalarından izin alarak sefere çıktıkları bilinir. Atlı göçebe bozkır medeniyetinin bir parçası olarak savaşçı karakterde yetiştirilen oğullardan sefere çıkmadan yerine getirmesi beklenen iki sorumluluk vardır. Bunlardan biri babadan hayır duası almak, diğeri sefer için izin almaktır.

Kazak destan dairesinde yer alan Makpal – Segiz destanında büyükannesi tarafından torununa verilen bir öğütte hayırlı evlat olmanın şartı çok açık ve net bir şekilde belirtilmiştir:

“Evladin en hayırlısı,

Doğru hizmet eder.” (Makpal-Segiz, 404 – 405).

Kazak destan dairesinde yer alan Alpamıs'ta, Baybörü, yıllar süren çocuksuzluğun ardından nihayet bir oğlan çocuğu sahibi olmuş ve adını Alpamıs koymuştur, hayvan sürüsüne Alpamıs'ın yokluğunda düşman beyi Tayşık tarafından el konulmuştur. Baybörü'nin Alpamıs yurda döndüğünde ona gösterdiği tepki babanın oğuldan beklentilerini göstermesi yönünden önemlidir:

“Baybörü o zaman söyledi:

“Doğmayası, Alpamıs,

Defol, görünme gözüme!

Kuvvetinin hiç yararı olmadı,

Adam olup da bana!

Tayşık aldı yılmımı,

Yıktı gitti mülkümü.

Defol, yıkıl karşımdan!” dedi.

“Git!” diyen sözü kırıcı idi.

“Tayşık'ın götürdüğü yılmımın

Git peşinden” dedi.

“Alamazsan intikamımı,

Kul olup orada kal!” dedi.” (Alpamıs, 1380 – 1393).

Baba'nın oğula kargış etmesi oğul için ne kadar korkutucu mahiyette ise ondan hayır duası almak da bir o kadar önemsenmekte ve yüceltilmektedir. Babasından hayır duası alamayan oğul, seferde başına gelecek her türlü olumsuzluktan bunu sorumlu tutmaktadır. Alpamıs'ın sefere çıkmadan önce babasından hayır duası duymak istediğini görüyoruz:

“Kurbanın olduğum, can baba,

Ölümüne yakın gördün bir bala.

Gideceğim zaman okumadın,

İyi niyetle hayır dua.

Bir hayır duası okumadın görüşüp,

Yatıyorum ben şimdi azap çekip.” (Alpamıs, 1896 – 1901).

Oğulun sefere çıkmadan önce babadan izin alması gerekliliğine dikkat çekilen bu kısımda, Kurmanbek babasından izinsiz sefere gittiği için sonunda zafer kazanmış olsa da babası Teyitbek tarafından ayıplanmıştır:

*“Halkın bütün yaşlısı ve genci sevinerek hanlarının sağ salım geri döndüğüne şükrettiler. Kalmukları alt edip ganimetle dönmesine çok sevindiler. Fakat aralarında babası Teyit Han yoktu. Kurmanbek’e kızmıştı. Sebebi de Kurmanbek’in Kalmuklara gitmeden önce izin almamasıydı (**Kurmanbek, 56**).*

Babası Teyitbek, oğlu Kurmanbek’in önce kendisinden izinsiz sefere çıkmasını, sonra yine izinsiz evlenmesini ve kendine başka bir şehirde saray yaptırıp yanına aldığı halkla birlikte oraya yerleşmesini kötülük olarak görür ve bu yüzden atını ona vermediği gibi onun ölümünü diler:

“Atımı vermem kırk yiğit,
Bir ağızdan havlayan köpekler!
Kara niyetli kan içiciye,
Hangi ahmak atı verir!
Babadan bezen kişiye,
Baba nasıl ilgi gösterir.
Fena huylu kötü oğluma,
Veremem ben de atımı,
Benden de yakın gördü,
Düşman olan yabancıyı,
Benim sözümü tutmadan,
Kendi başına evlendi.
Babası Teyit ben isem,
Dediklerime kulak asmadı,
Her zaman inciterek,
Düşmanı kadar görmezse,
Böyle çocuk yok olsun,
Gönlüm huzur bulmaz ölmezse!” (**Kurmanbek, 3012 – 3029**).

Baba ile oğul arasında düşmanlık olmaması gerektiğini vurgulayan bu kısımda ise Kurmanbek, babası tarafından lanetlenmenin, onun ahını almış olmanın nelere yol açtığını üzümlere görür:

“Baban içten düşman olsa,

İyiye gider mi işimiz?

Ecelle burun burunayız.

Kendi baban lanetlerse,

İlerler mi bizim işimiz,

Zaten ölümle yan yanayız.” (Kurmanbek, 3143 – 3148).

Oğuz’dan bu yana babanın kötülenip oğulun kahraman olarak yer aldığı destan kurgusunun burada da devam ettiğini görüyoruz. Her ne kadar toplumsal değerler gereği Kurmanbek’in tüm bunları babasından izinsiz yapmış olması hoş karşılanmayacak olsa da destan onun kahraman kişiliğinin üzerini çizmemiştir. Kurmanbek tüm bunları canıyla ödemiş ancak destan kahramanı olma vasfından da bir şey yitirmemiştir. Teyitbek, daha sonra bir başka motifte detaylı göreceğimiz üzere cimri ve bencil kişiliği ile tanınan bir han tipi olarak halk tarafından sevilmemektedir. Bunun yanında cömertliği, savaşçılığı, halkı vergi yükünden kurtaran seferler yapması yönüyle oğlu Kurmanbek halk tarafından sahiplenilen bir kahraman olarak yüceltilmiştir. Zira Kurmanbek, Kalmuk zulmünü önlemek amacıyla sefere çıkmıştır, oysa han babası bunca yıldır bu sorunu çözmek için herhangi bir adım atmamıştır. Öyleyse toplum, Kurmanbek’in milletin yararına olacak durumlar için babasından izinsiz sefere çıkmasını anlayışla karşılamıştır. Demek ki hem Kurmanbek hem de toplum nezdinde bu iki değerden milletin yararının güdülmesi çok daha üstün tutulmaktadır. Halkın Kurmanbek’e olan sevgisinin azalmaması, aksine artması ise Kalmuk zulmüne karşı Teyitbek’in pasif davrandığının halk tarafından bir tescili olarak han için bir uyarı niteliği taşımaktadır.

Kurmanbek destanının bir başka kısmında kırk yiğit ile kahraman arasındaki konuşmaya şahit oluyoruz. Kırk yiğit burada, eğer savaştan kaçarlarsa kendilerine verilecek cezayı söylerken ataların ruhlarını en üst mercii olarak gördüklerini belirterek atalar kültürünü ön plâna çıkarıyor. Ayrıca savaştan kaçmanın utanılması gereken büyük bir ayıp ve töreye göre de en büyük suçlardan biri olduğunun altı çiziliyor:

“Geri çekilirsek, helal etme,

Havale et atarımızın ruhlarına” (Kurmanbek, 182 – 183).

Kazak destan dairesinde bulunan Dürliğüv’de en zor zamanlarda ailenin birbirine yaklaştığını, aileden, akrabalarından vazgeçmenin imkânsız olduğunu gösteren şu kısım dikkat çekiyor:

“Evi kaldı nehirde, malı kaldı boşta,

Ocağı da kaldı sönmeden, pişirdiği aşıyla.

Kaybolanlar daha çoktu,

Hepsi arıyorlardı, akrabadan vazgeçilir mi?” (Dürliğüv, 442 – 445).

Kazak destan dairesinde yer alan Kambar Batır’da Azimbay’ın kızını evlendireceğini duyurmasının ardından taliplerin, kızın altı ağabeyinden dolayı niyetlerini söylemeye çekindiğini, burada erkek kardeşin kızla evlenmek isteyen taliplerin gözünde caydırıcı bir etken olduğunu görüyoruz:

“Kazak ile Kalmuklardan pek çok can

Bu güzelden haberdar oldu.

Memlekete ünü yayıldı,

Kaplan gibi altı oğlanın

Heybetinden ürküp,

Hiç kimse gelemedi

Azimbay’ın yanına. (Kambar Batır, 34 – 40).

Yine Kambar Batır’da zor zamanda dayanak olarak bir kardeşin varlığına çok değer verildiğine, olmadığında ise kırlardan, erenlerden yardım istendiğine, yalnız mücadeleye gitmenin zorluğuna vurgu yapılıyor. Anlaşıyor ki kardeş, zor zamanda yardım istenebilecek bir dayanak olarak görülmektedir:

“Çaresiz kalan Kambar şöyle dedi,

Tanrı’aya dua edip:

“Önümde ağabeyim, gerideyse

Dayanacak kardeşim yok,

*Yapacak fazla bir şeyim yok,
Gayıp eren (ler), Kırklar
Zor günlerde yardım edin!
Kırmızı gülünü soldurup
Seksen yaşındaki babamı
Kahretme Hak Cebbar!
Başıma dert verip,
Yalnız yığide horluk gösterme.
Burada ölüp gidersem
Kazılır nerde mezarım?
Yemi olacağım durduk yerde,
Ormanda uçan kargaların.” (Kambar Batır, 329 – 344).*

Kambar Batır’da aile olmanın ve kardeşlere sahip olmanın yanına bu kez komşusu olmanın da eklendiğini, kalabalık olundukça güçlüklerin üstesinden gelmenin kolaylaşacağına inanıldığını, yalnız olmak zor addedilirken kalabalık olmak ve çalışkan olmanın üstün tutulduğunu görüyoruz:

*“Kambar söyledi: “Jadiger,
Kardeşi olmayan biri,
Yürüdüğü yolu şaşırır.
Azimbay’ın altı oğlu,
Akrabaydı hakir gören.
Gölgesi olmaz
Yapraksız ağacın
Fakir de olsam, çok idi
Yanımda komşular, yakınlar
Gitmeye karar verdim,
Arkama bile bakmadan.
Kiblem olan anneme babama,*

*Kim bakar benim gibi?
Dışarıya çıksam konak olmaya evim yok,
Kul için zordur yalnızlık,
O, sadece Allah'a mahsustur,
İl içinde eksikli olmuşum,
Kol kanattan (kardeşten yoksun)
Atasözü şöyle der:
'Nur yağar, talep, gayretten.'
Sözüne sadık kalarak,
Beşinci gün gelirim,
Sağ olursam Yaradan'ın izniyle!'' (Kambar Batır, 1434 – 1456).*

Kambar Batır'dakine benzer bir yakarışı bir diğer Kazak destanı olan Alpamıs'ta da görüyoruz. Alpamıs'ın bir kız kardeşi olmasına rağmen erkek kardeşi olmayışını yalnız kalmak olarak yorumlaması destanda kadın alp tipini göremeyişimizden kaynaklanıyor. Alpamıs'ın bu yakarışı esnasında ihtiyacı olan onun savaş meydanında arkasını kollayacak bir kardeş isteğinden kaynaklanmaktadır:

*“Kötü imiş yalnızlık
Erkek kardeşinin olmayışı yüreğini parçaladı.
Asi teke gibi zıplayarak,
“Yalnızım” diye haykırarak,
Obasına doğru koşup gitti. (Alpamıs, 633 – 637).*

Kazak destan dairesinde bulunan Dürliğüv (Zor Zamanlar) destanında sefere, savaşa giden yiğitlerin, halktan tek istediklerinin geride bıraktıkları yaşlı anne babalarına bakmaları oluyor. Daha önce de belirtildiği üzere değerler sınıflandırmasındaki kategoriler bazen çatışma halinde olabilmektedir. Burada da ailevî ve toplumsal değerlerin karşı karşıya geldiğini görüyoruz. Vatan savunması için cepheye gitmek ile evde kalıp yaşlı anne babanın bakımını üstlenmek arasında yaşanan ikilemde toplumsal değerler üstün gelmiş, vatan savunması baskın çıkmıştır.

“Ağalar yaşlı anama babama göz kulak olun

“Yaratan, kurutmaz.” diyen Allah

Sağ kalırsak biz de geliriz köye,

Zenginler bize horluğu gösterdiler.” (Dürligüv, 34 – 37).

Türklerde aile yapısında muhakkak değinilmesi gereken bir diğer husus **çocuk sahibi olmaya verilen değer**dir. Bozkır medeniyetini yaşayan Türk toplumu ataerkil bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla baba ve erkek otoritesi geleneksel toplumun esasıdır. Türk toplumunda doğan çocuklar babanın soyuna aittir ve soy, erkek çocukla devam eder. (Yücel Çetin, 2015, s. 57). Türk destan geleneğinde **“çocuksuzluk”** olarak adlandırılan motif, kahramanın babasının bir bey olması, çok mal-mülke sahip bulunması, bir veya birçok eşi olmasına rağmen bir çocuğa sahip olamayışı, çocuğun haberinin mucizevi bir şekilde verilmesi, şartlı olarak bağışlanması gibi temalarla zenginleştirilir (Yıldız, 2009, s. 87). Şakir İbrayev (1998) Türk destan geleneğinde çocuksuzluğun bir problem olarak ortaya çıkışını iki sebebe dayanmaktadır. Buna göre birincisi soyu ve dünya malını düşmandan koruyan yaşlı babanın peşinden gidebilecek oğulun yokluğuna tasalanma, ikincisi yaşlı anne babanın evlâtsiz oldukları gerekçesiyle akrabalarından, çevrelerinden dışlanması, hor görülmesi (s. 279).

Destanlarda evlâtsizlik kötüye yorumlanır. Böyle insanlara Tanrı’nın gazabının değdiği inancı açıkça görülür. Bazen yaşlanmış anne baba yüksek sınıfa mensup olup olmamalarına bakılmaksızın düğün, şenlik veya toplantıdan, “kubas” olarak adlandırılır, çoğunluk tarafından kovulurlar (İbrayev, 1998, s. 280). Destan devrinden halk hikâyesine geçiş döneminin etkilerinin görüldüğü Dede Korkut’ta, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu’nda “oğlu kızı olmayana Tanrı Tanrı Tealâ beddua etmiştir biz de beddua ederiz belli bilsin” (Ergin, 1984, s. 21) sözüyle toplumun çocuk sahibi olmaya verdiği önem açıkça belli edilmiştir. Aynı boyda Dirse Han çocuğu olmaması sebebiyle kara otağa oturtulur. Burada toplumun özellikle toy gibi etkinliklerde çocuksuz kimselere itibar etmediğini, saygı ve hürmet göstermediğini görebiliriz.

Çocuk, toplumda yalnızca ailenin değil toplumun da sürekliliği ve dinamikliği için gerekli görülür. Özellikle destan devrinde, yurt savunmasının temel bir güdü olarak derinden hissedildiği dönemde buna katkı sağlayacak her birey son derece önemlidir. Devletin varlığı ve devamlılığı için toplumun genç ve bilinçli nesiller yetiştirmesi esastır. Bugün de dâhil olmak üzere devletler, nüfusun yaş ortalamasını genç tutmaya önem vermektedir.

BBC Türkçe'nin haberine göre (2017) genç nüfus ve toplam nüfuslarının azalmasından endişe eden birçok ülke farklı teşvik yöntemleriyle, doğum oranını artırmak için çaba harcıyor. Bu ülkeler arasında Danimarka, Finlandiya, Rusya, Güney Kore, Japonya ve yıllarca uyguladığı tek çocuk politikasının ardından ikinci çocuğu teşvik etmeye başlayan Çin bulunuyor (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40787704>). Türk toplumunda çocuk, aile, toplum ve hatta devlet için geleceğin teminatı olarak görüldüğünden, Türk sosyal hayatının gözbebeği ve varoluşun odak noktasıdır. Ayrıca çocuk aile bazında düşünüldüğünde anne ve babanın genetik şifreleriyle var oldukları ikinci alan, cemiyet bazında düşünüldüğünde ise cemiyetin karakter taşıyıcısıdır. Yani aile ve toplum çocukla tecelli bulur (Yalçın ve Şengül, 2004, s. 210-211).

Ordu-millet anlayışının hâkim olduğu destan devrinde ve bu devrin sözlü kültür ürünleri olan destanlarda yoğun bir şekilde çocuk sahibi olmanın bir değer olarak yüceltilmesi, çocuksuzluğun ise yerilmesi devlet ve toplumun bireyin yurt savunmasına olan katkısı kadar, toplumun değerlerini yaşatma ve gelecek kuşaklara aktarma gücünden de gelmektedir. Yani çocuk topluma ve devlete hem maddi hem de manevî değer olarak katkıda bulunmaktadır. Yaş ortalaması yükselen toplum durağanlaşmaya başlar, ancak çocuk dinamiktir. Bu yönüyle toplumu canlandırır ve yeniler. Toplum da çocuğun bu işlevini bilerek çocuk sahibi olmayı önemserken, çocuksuzluğu yermiştir. Bunun incelediğimiz destanlara yansımaları şöyledir:

Kazak Destanları serisinde yer alan Alpamış'ta Baybörü'nin yaratıcıya çocuk sahibi olmak için yakardığını görüyoruz. İbrayev (1998) yaşlı anne babanın çocuk sahibi olmadığı durumda kölelerinden, akrabalarından, acımasız handan zulüm gördüğünü, “kubas” (tekbaş) diye azarlandığını (s. 279) belirtir. Baybörü'nin de buna benzer bir şekilde çocuksuz olduğu için yaptırımlara maruz kaldığını ve gerçekleştirmek istediğini destanda kendi ağzından dinleriz:

*“Çok üzülüp kahroldu,
Çocuk sahibi olamayışına
Kibleye dönüp yere kapanıp,
Gözlerinden yaşlar akıp,
Baybörü Hakk'a yalvardı:*

*“Almadın, Hüda, canımı
Balam olmadığı için
Akrabalar yiyor malımı.
Kurban olayım adına
Yaradan biricik Hüda ’m.
Bir balam olmadığı için,
Eziyet ediyor etrafım.
Hükmederek konuşuyor,
Balası çok akrabalarım.
Göreceğin gün olacak mı
Gözyaşlarımı, ey Hüda ’m?
Bende cesaret kalmadı,
Dostlarım uzaklaştı,
Gören gözüm kör oldu,
Bala sahibi olma arzusundan.
Akan yaşlarımı durduramayıp,
Balasızlık yarası yüreğe işledi.
Balası olmayanın
Herkes hakkını yiyor.
“Baybörü Kurubaş” sözü,
Yüreğimi dağlıyor.
Yaradan Cebbar, Hüda ’m,
Evlada hasret bırakacağına
Yaratmasan olmaz mıydı?” (Alpamis, 67 – 95).*

Çocuk sahibi olmak kadar çocuğu yetiştirmek de önemlidir. Toplum her zaman değerlerini yaşatacak, sürdürecektir olan bireye önem verip onu yüceltir. Anne ve babadan çocuklarını bu değerlere göre yetiştirmesi beklenir. Yani beklenti sadece çocuktan değil, esasında onu büyüten anne ve babadandır. Kırgız destan dairesinde yer alan Kurmanbek destanında ölmek üzere olan Kurmanbek, oğlunu en yakın dostuna, Uygur Hanı Akkan’a emanet

ederken, bıraktığı vasiyetten onun çocuğunun yetiştirilmesinde, ona verilecek eğitimde nelere önem verdiğini tespit edebiliyoruz:

*“Yalnızımı emanet ettim
Han dostum Akkan sana.
Kalmuk’tan nasıl korunur,
Üzüldüm halkım için.
Kararıp görünen
Şehrimi şehrin bil,
Hatırına alıp can dostum,
Yurduma selam söyle!
Şımartarak yetiştir,
Sevgili yalnız oğlumu.
Yardımcı olmaya söz ver,
Kalabalık halka selam de,
Hansız geride kalan,
Kalabalık halka kötü oldu de.
Değerimi bilersen,
Hor görmeden iyi bak,
Küçücük yalnız oğlumu?” (Kurmanbek, 4601 – 6617).*

Aile ve toplum ile ilgili değer aktarımı ve eğitim üzerine değinilmesi gereken son konu **çocuk yetiştirilirken** dikkatli ve özenli olması gerekliliğidir. Kazak destan dairesinde yer alan Kambar Batır destanında Azimbay ve Nazım üzerinden kız çocuk yetiştirirken terbiyesine özen gösterilmesinin önemine dikkat çekilir:

*“Azimbay’ın gözünden yaşlar akarak,
Üzüntüsünü herkese anlatıp ağlayarak,
“Altı oğlumun en küçüğü biricik kızım” diyerek
Büyütmüştü terbiyesine dikkat edip. (Kambar Batır, 1842 – 1845).*

Çocuk, kültürü gelecek kuşaklara taşıyacak ve töreyi yaşatacak bir bellek olarak görülür. Ziya Gökalp (2014)'a göre Türk töresi eski Türklere atalarından kalan bütün kuralların toplamıdır. Bu kuralların çoğunluğu atlı göçebe bozkır medeniyeti için geçerli olmuş, o devirde ve o coğrafyada makbul karşılanmıştır (s. 17). Yine bu kurallar bütünü, çocuklara sosyal çevresi tarafından kazandırılmak suretiyle uzun süre devam ettirilmiştir. Kazak destan dairesinde yer alan Kambar Batır destanında Kambar ile Jadiger arasında geçen konuşma babanın izinden gitmenin ve töreye sadık olmanın iyi bir davranış olarak kabul edilip övüldüğünü görüyoruz. Çocuk töreye sadık kaldığı ve gelenekleri sürdürdüğü için çevresinden takdir görüyor:

“Jadiger Kambar’a şöyle dedi:

“Aladağ gibi heybetin

Namlı bir yiğitmişsin.

Babanın izinden gitmişsin,

Gençliğinden töreye sadıksın.” (Kambar Batır, 1322 – 1348).

Türk kahramanlık destanlarında kahramana kazandırılmaya çalışılan veya kazandırılmış olan değerlerden bir diğeri **ataya saygı**dır. Bunu, varlığında babaya, toplumun yaşça büyük ve ileri gelen olarak görülen bilge kişisine, yokluğunda ise onların hatırasına ve fikirlerine verilen önemde ve bunun sözlere ve davranışlara yansıtılmasında ortaya çıktığını görüyoruz. İncelenen destanlarda özellikle ön plana çıkarılan, toplumda önemli kararlar alınacağı vakit fikrine başvurulana, söylediği dikkatle dinlenen yaşça büyük bilge tiplerin varlığı ataya saygıyı bir değer olarak ele almamıza sebep olmuştur. Bunun temelinde yatan ise **atalar kültürü**dür. Dolayısıyla yukarıdan devamla çocuk sahibi olmak için başvurulana ritüellerin atalar kültürü ile birleştirildiğini görüyoruz. Çocuk sahibi olmak için atalardan, kültür dairesindeki değişimler çerçevesinde evliyalardan, dervişlerden yardım dilenme destanlarda yoğun bir şekilde gerçekleştirilen pratikler olarak karşımıza çıkıyor.

Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelmektedir. Atalar kültürü, ölmüş ataları tazim ve onlar için kurbanlar sunma inanç ve âdetidir (Artun, 2009, s. 10). Ölüler kültürü ile atalar kültürünün karıştırılmaması gerektiğini belirten Artun (2009), atalar kültürünün eski Türk toplulukları arasında en köklü ve en eski inançlardan biri olduğunu, Orhun Kitabeleri’nde, özellikle Bilge Kağan Kitabesi’nin sonunda yer alan bölümlerde atalar kültürünün Göktürkler döneminde de

görüldüğünü gösterdiğini tespit eder (s. 10). Ocak (2000), Eröz (1992) ve Kaya (2001)'dan aktaran Artun (2009), bu külte göre, çok yaşayan, bilgili, yönetici insanlar öldüğünde onların ruhları, ailesine ve toplumuna yardım eder ve onları korurdu. Türklerin, İslamiyet'i kabul etmesinden sonra da halkın yatırlara gidip dua etmesi, şifa dilenmesi, niyaz etmesi, "Allah'ın sevgili kulları olan ve Allah'a sözü ve nazı geçebilen evliyanın yardımını dilemek" şeklinde açıklanabilir. Böyle bir açıklama eski inanışlarla bağı olan uygulamaları İslami kurallara uymasa da uygun hale getirmektedir. Günümüzde, Anadolu halkı, evliyaların yattığı yerlere gider ve onlardan yardım diler. Bu yardım, işsizlere iş, hastalara sağlık vb. biçimlerde görülebilir. Bugün hâlâ Anadolu'da varlığını sürdüren, evliya, dede, baba inanışlarının kökenini Atalar kültürüne bağlayabiliriz. Ayrıca, evliyalardan istenilen dileğin gerçekleşeceğine ve evliyanın yardım edeceğine mutlaka inanılması gerektiği düşündürücüdür (Artun, 2009, s. 10).

Kazak Destan dairesinde yer alan Alpamış destanından devam edersek, Baybörü ve eşi çocuk sahibi olabilmek için toplumda gerçekleştirilmesi gerektiğine inanılan ritüelleri gerçekleştirmişlerdir:

*"Koyundan koç alıp,
Başka hayvanları bıraktı.
Hüda kaderine yazdığı için,
Ağlamaktan başka bir şey yapmadı.
Beybişe gitti hıçkırarak,
Doğurmuş koyun gibi meleyerek,
Hazinenin ağzını açmaya.
Dağıttı altınlarla gümüşleri
Bir avuç kalıncaya dek.
Altınlarla gümüşleri yükleyip,
Pek pahalı örtüler örtüp,
Deveden buğra alıp,
Kanı çekilip yanaklarının
Yüzü çok fena soldu" (Alpamış, 151 – 164).*

Baybörü ile eşi çocuk sahibi olabilmek için evliyaları ziyaret ediyor ve bağışta bulunuyorlar. Toplumun üstün bir değer olarak gördüğü çocuk sahibi olmayı yine üstün bir değer olarak gördüğü ve atalar kültüründen türeyerek günümüze gelen evliya ziyaretleri ile gerçekleştirmeye çalıştıklarını anlıyoruz:

“Birkaç gün yol gittikten sonra,

Öldük bittik dedikleri bir anda

Hazret’e ulaşabildi (ler).

Hazret’in tepesini,

Bir günlük mesafeden görürler.

Yanına yaklaşınc,

Geldiklerine emin olunca

Getirdikleri hazineyi

Bölüp iki yere yığdı (lar).

Altın, gümüş cevherlerini

Onları da bölüp yığdı (lar).

Hocaları çağırıp

Tam yarısını verdiler.

Gözyaşları göl olup,

Oturduğu yer sel olup,

Yedi gece hep orada kaldılar.”

...

“Semerkant’ta var sayısız evliya,

Otılar’da var Arslan Evliya,

Sayram’da var sayısız evliya,

Hepsine bir gece konakladılar”

...

“Mezarı düzleyip temizlediler.

Kalan malı mülkü de bağışlayıp,

Burada da üç gece geçirdiler.” (Alpamış, 219 – 234, 240 – 243, 257 – 259).

Kazak destan dairesinde yer alan Barak Batır’da ise ataya saygını, toplumun bilge kişisine verilen önem, onun fikirlerine gösterilen itibarın bir örneğiyle karşılaşıyoruz. Destan kahramanı Buna göre Barak, barışı sağlayıp savaş alanından yurduna dönünce halkın yaşlısının huzuruna çıkarılır. Ondan izinsiz barış anlaşması yaptığı için içi rahat değildir, bu yüzden özür diler. Barış yapmasının sebeplerini ve faydalarını sıraladıktan sonra onun onayını beklercesine fikrini sorar:

“Çağırıyor, denince,

Geldi çocuk yaşlısına

“Çağırdın dede, işte geldim.

Zaten gelmeyi düşünüyordum.

Er Tayga ile konuşup,

Biraz gecikmişim.

Huzurunuzda gelip dedemiz,

Duanızı etmektesiniz.

Size danışmadan antlaştım,

Affediniz, hatamız.

Kusura bakma dedeciğim,

Şayet hata ettiysem.

Kalmuk barış istedi,

Barışmaya razı oldum.

Kalmuk döndü iline.

Kazak kaldı yerinde.

Düşmanı iline döndürdüm,

Düşmanımıyla yapıp antlaşma.

Antlaşma oldu husumetin sonu.

Geçit oldu yar dibi.

Durdurup geldim savaşı.

Bu işi nasıl bulursun? (Alpamış, 1141 – 1162).

Türk kahramanlık destanlarında **kahramanın evlenmesi**, aile ve dolayısıyla toplum ile ilgili ele alınması gereken bir başka ritüeldir. Evlilik, kahramanın yeni bir aşamaya geçmesi, kendi ailesinin bireyi olmaktan yeni bir aile kurma noktasına geldiğini göstermesi bakımından da önemlidir. Ancak destanın ana konusu bu evlilikten teşekkül etmez. Zira destanlar, başta da belirttiğimiz üzere kavim döneminden ulus olma bilincine geçişinin birer ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kahramanın kendi şahsi tarihini ilgilendirebilecek aşk, evlilik ve düğün ile ilgili konular destan içerisinde, ana konuyu ilgilendirdiği ölçüde yer tutar. Frazer (1992), ilkel kabilelerde evliliğin bir tür yiğitliği ispatlama motifi olarak görüldüğünü tespit eder (aktaran Kara Düzgün, 2012, s. 39). Bazen kahramanın zorlu sınavlardan geçişini anlatmak vasıtasıyla kahramanlığını göstermek için bir vesile olabilen evlilikler bazen de fetihlerin ve vatan savunması için verilen mücadelelerin ardından kahramanın bir yönetici, bey veya han olduğunda yerine getirmesi gereken bir vazife olarak görülebilmektedir. Zira gösterdiği bir başarıdan, elde ettiği bir zaferden, yani kahraman olarak nam saldıktan sonra toplum kahramandan evlenmesini beklemektedir. Bu bazen baba, bazen amca/dayı, bazense onlar tarafından gönderilen kırk yiğit tarafından dile getirilir.

Kırgız destan dairesinde yer alan Kurmanbek destanında, babası ve amcası başta olmak üzere boyun önde gelenleri, Kurmanbek'in Kalmuklar üzerine yürüyüp elde ettiği zaferin ardından evlenmesi gerektiğine karar verirler. Zira kültür içerisinde erkeğin kahramanlık gösterdikten sonra toplumda bir yetişkin olarak görülür ve yetişkinler dünyasına göre bir yaşam tertip edilmeye başlanır. Bunun ilk adımı da evlendirilme. Babası ve boyun ileri gelenleri bu kararlarını açıklarken evliliğin türünü de belirtirler. Buna göre Kurmanbek, başka uluslardan değil, Türk boylarından bir kızla evlenmelidir. Bunun sebeplerini sıralarken asalet, millîlik, din ve maddi sebepler gösterirler:

“Kendi halkından beğenmeyip

Düşmanlardan arama.

...

Kâfirlerle görüşme,

Müslümanlık olur bizim sınırimız

...

Kendi halkından kız alıp,

Meramızın malını bölmeyelim.

Güzel kızın var mı, diye,

Yalvarmayalım yad ele,

Öz halkın iyi değil mi,

Yurdunu yuvanı korumaya.

Kendi halkından almazsan

İnatla yola koyulma!

Suyu duru, yeri asil,

Güzeli çok, halkı asil,

Yemyeşil yaylaları,

Otları çiçekli yemyeşil,

Asilden asil vazgeçer mi,

Heybetli bahadır sen asil.” (Kurmanbek, 1691 – 1692, 1708 – 1709, 1728 – 1741).

Toplum kahramandan kendi halkından biriyle evlenmesini beklese de kahraman çoğu zaman başka ülkeden, farklı millettten bir kız ile evlenmektedir. Toplumun beklentisinin altında kalmayan, yani kahramanın mutlaka yerine getirdiği ölçüt evlendiği kızın bir bey, han veya kral kızı olmasıdır. Yani kahraman farklı ülkeden bir kızla evlendiği durumda da o ülkenin prensesi ile evlenmektedir. Bunu yerine getirebilmek için de kızın babasının, yani kralın şart koştuğu sınavlardan geçer. Kahramana kendi halkından, kendi ülkesinden istediği kızla evlenebilmesi özgürlüğü tanınmışken kahramanın sınavlardan geçmek üzere farklı bir diyara gitmesi bir nevi kahramanlığının gereğidir. Kahraman ne kadar zor şartlarla mücadele ederek ve hak ederek evlenirse kahramanlığı o derece ispatlanmış olacaktır. Yine burada kahramanın niyeti açıkça belirtilmese de bu evlilik ile kahramanın bir müttefik kazandığını görmekteyiz. Kahramanın bunu tesadüfen yapmadığı kanaatindeyiz. Evlilik tarih boyunca, soylu ve yönetici gruplar için bir ittifak aracı olarak görülmüştür.

Kırgız destan dairesinde yer alan Kurmanbek destanında Kurmanbek, büyüklerinin görüşlerinin aksine Afgan Hanı Bakbur Han'ın kızı Kanışay'a talip olur. Bakbur Han önce damat adayını güç ve cesaretini ölçecek bir sınava tabii tutar. Öyleyse diyebiliriz ki yiğit

için kendi toplumu içinde ad almak, ün kazanmak önemsenmekle birlikte, evlilik için yeterli görülmeyebilir. Talip olduğu kızın babası tarafından da zekâ ve fiziksel güç yönünden sınanmaktadır.

“Yiğidin değerini yiğit bilir,

Yiğitliğini sinadım, öğrendim” (Kurmanbek, 2659 – 2660).

Evliliğin aynı zamanda devletler arasında bir ittifak aracı olarak görüldüğü tarihte bilinen bir gerçektir. Kahramanın niyetini destanda açıkça belirtmese de kendi milleti yerine komşu ülkelerden, komşu ülkeler arasından bir hanın kızına talip olmasını bu yönüyle değerlendirmek mümkündür. Kurmanbek’in Bakbur Han’ın sınavlarından başarıyla geçmesinin ardından Afgan halkı adına söz alan Töpö Ozan’ın kendi hanı Bakbur Han’a bu evlilikle ilgili olumlu fikirlerini şöyle iletmektedir:

“Böyle bir yiğide vermezsen,

Kızını başka kimse verirsin?

Kurmanbek’i ele alırsan

Savaşan düşmanı yenersin.” (Kurmanbek, 2713 – 2716).

Hanın veya han olacak yiğidin bekâr olması toplum tarafından üzerine düşünülmesi gereken önemli bir durum olarak görülmektedir. Seyitbek destanında halk kendilerini yönetecek kişiyi bekâr değil, evli olarak görmeyi ister. Buradaki temel reflekslerden biri yalnızlığın kahramanın hayatını zorlaştıracığına inanılması, bir diğeri ise halkın han soyunun devam edeceğinden emin olmak istemesidir:

“Kadın adamın ışığıdır,

Eş olup sonsuza denk

Er yiğidin yoldaşıdır.

Birlikte gezmeden kız ile,

Dağılır mı yiğit efkârı.

Hanın bekâr oluşu,

Düşünülecek bir iştir.” (Seyitbek, 1158 – 1164).

Kahramanın evleneceği kıza ve kızın ailesine, düğün hediyesi olarak savaş ganimetinden değil, kendi malından vermesi gerekliliğine inanılır. Burada gerek halkın gerekse savaşa

katılan askerlerin pay alacağı ganimetin kahramanın şahsi bir ritüelinde kullanmasının hoş karşılanmadığını görüyoruz. Kırgız destan dairesinde yer alan Seyitbek destanında çocukken babasını kaybettiği için kahramana bakan ve babası yerine geçen Uygur Hanı Akkan, düğün öncesi yaptığı konuşmada bu düşüncelerini dile getirir:

“Düşmanın malı mal olmaz,

Dost edinen hor olmaz,

Düşmanın parası para olmaz,

Düşmandan ölürse, dava olmaz,

Kurt yavrusu köpek olmaz,

Bedava mal alırsan boşa gider.

Ucuzun parası çoğalmaz,

Dünyaya insan doyar mı?

Zengin oldukça cimrilik gelir.

Möl güzeli Seyit’e,

Nasıl alıp vereyim

Düşmandan gelen mal ile.” (Seyitbek, 3365 – 3376).

Toplumu bir araya getiren ve geleneklerin uygulamaya yansıtılmasıyla ortaya çıkan, bu yönüyle üzerinde durulması gereken törenler için Türklerin tarih boyunca kullandığı isim “toy” olmuştur. Bu toyları Duymaz (2005) mitolojinin ve mitolojik anlatılar vasıtasıyla topluma telkin ve tavsiye edilen törelerin uygulama alanları (s. 39) olarak tespit eder. Kafesoğlu (1983), toyun bütün Türk lehçelerinde ve Türkçeden intikal ettiği diğer illerde doğrudan doğruya meclis, toplantı manasına geldiğini (s. 246-250) bildirir. Toylar sevinçleri, heyecanları, önemsenen gelişmeleri birlikte kutlamayı teşvik ederek toplumun bütünlüğünü doğrudan sağlayan törenlerdir. Bu törenler Han ve beylerin belli bir hiyerarşi içerisinde dizilmelerinden, toyun tertip edilme sebebine göre gerçekleştirilen pratiklerden anlaşıldığı üzere mit döneminin yani ilk dünya tasavvurunun bir tekrarı olarak sadece toplumda birliği sağlamakla kalmaz, insan ve doğa bütünlüğünün de simgesel bir hatırası olarak işlev görür. Sadece olumlu görülen bir gelişmenin kutlama töreni de değildir toy, olumlu gelişmelere vesile olması için de tertip edilir. Çok istediği halde çocuk sahibi

olamayan çiftlere açları doyuran, çıplakları giydiren, herkesin memnun kalacağı bir toy düzenlemesi tavsiye edilir.

İncelenen destan metinlerinde toyların birkaç farklı sebeple düzenlendiğine tanık oluyoruz. Bunlar; çocuk sahibi olmak isteyen çiftin mallarını yağmaya açmasıyla düzenlenen toylar, çocuk sahibi olan çiftin sevincini paylaşmak amaçlı düzenlediği toylar, düğün töreni olarak düzenlenen toylar, seferden veya savaştan sonra zafer elde edilip ganimet kazanıldığında düzenlenen toylardır.

Kazak destan dairesinde yer alan Alpamıs destanında çocuk sahibi olan Baybörü ile eşi toy düzenleyerek evlerini ve içindeki mallarını yağmaya açarlar:

*“Sevinip biçare, niyet ederek,
“Uzun olsun ömrü!” diyerek,
Şuna verdi bir at,
Buna verdi bir at,
Sonu eğlenceli bir toya ulaşır,
Kestirdi dizgin değmemiş doksan at,
Burunluk, yular vurulmamış,
Devecilerin bile binmediği
Doksan deveyi kesti.
Doksan evin içine
Doksan sofraya kımız donattı.
Rakı, şarap, bal ikram edip,
İçenlerin hepsini sarhoş etti.
Baysın'ın yerleşip sazlığına,
Kış değil ilkbaharda,
Boğdu yeryüzünü toza.
Ayrı bir yerde ağırladı,
Dünür, akraba ve dostu.
Hediye etti onlara,*

*İşlemeli pahalı kürkler.
Vere vere zavallı da
Dönenle beşti kalmamış.
Gezdiğinde gördü ki yılmıda
Tek kunanlarla taylar kalmış.
Baybörü hanımıyla konuşup,
Halkına da danışıp,
Koyun vermeyi uygun görmüş.
Kimisi keçi alıp,
Kimisi de koyun almış.” (Alpamış, 532 – 560).*

Aynı destanda, toyda koyun dağıtılırken insanlardan bazılarının eşitlik ilkesine uymaması olumsuz nitelik olarak verilip eleştirilir. Değerler yalnızca yapılması gerekenleri gösterip yapıldığında övmek için kullanılan ölçütler değildir, aynı zamanda yapılmaması gerekenleri de belirtip yapıldığı takdirde tenkit etmektedir. Yukarıdaki dizelerin devamında böyle bir eleştiri söz konusudur:

*“Kimisi ikişer alıp
Düşünmemişler ayıbı.” (Alpamış, 561 – 562)*

Yine aynı destanda düğün zamanı misafir ağırlama ile ilgili pratikler paylaşılırken bunun bir gelenek olarak sürdürüldüğü ortaya konur:

*“Yurt sahibi padişahın
Attığı adım boşa gitmesin.
At sürüsünü dolaşıp,
Semizi seçip keseyim.
Kaplarca kımız ekşitip,
Hepsini hazırlayıp koyayım,
Neyi yemek isterse onu yesin diye.
Kırk gün düğünüm var,
Her tür eğlence oyun var,*

Seyretmeye toplansın,

Altı Alaş'ın (bütün) insanı.” (Kambar Batır, 1201 – 1211).

Aynı destan, düğün geleneklerine yer vererek toplumsal değerlerin yaşayışı nasıl şekillendirdiğini bize gösteriyor:

“Hoca molla nikâh kıydı.

Yengeleri Nazım'ı otağa getirdi,

Yiğit Kambar nişanlısına zorlukla kavuştu.

Güzelin türlü türlü nazı vardı,

Parmağına yüzük, yakut, inci takıldı,

Herkes güzelliğine hayran kaldı,

Cennetteki huriyi görmüş gibi,

Kaldırıp mücevherle dolu tepsisini,

Önünde kalabalık kız gelinler yürüdü,

Altına kat kat halı, döşek serdi,

Akranlarından üstün bir devran sürdü.

Kaderine yazmıştı Hak Teala,

İki asilzade evlenip, mutlu oldu.

Nazım'a dört tülükten mal verdi

Oldu Nogaylının önde geleni

Kırk deveye mücevher yükleyip,

Yüz elli tane de at nalı büyüklüğünde altın verdi.” (Kambar Batır, 1825 – 1841).

Kazak destan dairesinde yer alan Kambar Batır destanında Kambar'ın, düğününde kayınpederi tarafından kendisine verilen hediyeleri yurduna döndüğünde halkıyla paylaştığını, halkına bölüştürdüğü görülür. Destanda ganimet olarak ifade edilmiş olan bu düğün hediyelerini, adı söylenmese de toy veya buna benzer bir etkinlikte halkla paylaştığı ifade edilmektedir:

“Erlikle yendi Kambar, sağındaki, solundakini

Getirdiği ganimete yoksullar da sevindi.” (Kambar Batır, 1859 – 1860).

Kırgız destan dairesindeki Seyitbek destanının sonunda yer alan nesir bölümde toy çerçevesinde gerçekleştirilen müsabakalar sayılarak toplumun bireylerden bilmesini beklediği spor oyunları gösteriliyor:

“Toy, saltanat ve ziyafet içerisinde geçti. Pehlivan güreşi, mızrak savaşı, at üzerinde güreş, at yarışı ve birçok eğlence düzenlendi.” (Seyitbek, s.134).

Çalışmamız çerçevesinde incelenen destan metinlerinde özellikle üzerinde durulan bir değer, **birlik beraberlik** içinde olmaya toplum tarafından verilen önemdir. Bunun metinlere hem halkın içinde bulunduğu zor zamanlarda hem de sevinçli gelişmelerde yansması Türklerin kritik dönemleri toplumca birbirine kenetlenerek aştığını bize gösteriyor. Kazak destan dairesinde yer alan Alpamıs destanında, Han olan Baybörü ve eşinin çocuk sahibi olmak için uzunca bir süre evliyalrı ziyarete gitmesi, yurtlarından ve halklarından ayrılmalrı söz konusudur. Halkın onlardan çocuk sahibi olmalarını beklmeleri gibi duygusal bir tema vardır. Burada halkın asıl isteği çiftin çocuk sahibi olmasının ötesinde devlete bir veliaht vermesi beklentisidir. Dolayısıyla toplum kritik bir dönemden geçmektedir. Baybörü ve eşı eve döndüklerinde yurdunu ve halkını sağ salim bulmasından duydukları memnuniyeti ve yaşadıkları mutluluğu aktaran kısımlarda aynı zamanda halkın her kesiminden insanın da Bey’in ve eşinin dönüşünü birlik beraberlik içinde sevinçle karşıladığına, yani kenetlenmenin yönetici ve halk olmak üzere çift taraflı gerçekleştiğine tanık oluyoruz:

*“Yurduna yaklaşınca,
Halkını sağ salim görünce,
Bütün dertlerini unuttu,
Gördü ki halkı, yurdu sağ salim,
Malı çıktı ahırdan,
Ağlayarak bütün Konıratlar,
Koşarak çıkıp karşıladı.
Haberi duyan geldi
Hem zenginden, hem yoksuldan.
Kız, oğlan, genç, yaşlı
Herkes gelmişti şehir halkından.” (Alpamıs, 405 – 415).*

Kazak destan dairesinde yer alan ve Zor Zamanlar olarak Türkiye Türkçesine aktarılan Dürliğüv destanında yukarıdakine göre çok daha kritik bir durum söz konusudur. Henüz Bolşevik İhtilali'nin gerçekleşmediği Rusya'da Çar tarafından Birinci Dünya Savaşı'nda kendisi için savaşımaya çağrılan Türk boylarının buna karşı geldiğini görüyoruz. Çar ise Türk coğrafyasına asker göndererek durumu kontrol altına almak ister. Bu gelişme toplumdaki birlik beraberlik ve dayanışma değerlerini açığa çıkarır. Kazak ve Kırgız boyları birlikte hareket etmeye karar verir:

“Önünde Çin, arkasında (Çarın) asker var,

Gidecek yol yok, iki tarafta da.

Kazak ve Kırgız birleşip akıl danıştı,

Dağdan, tepeden toplanıp biraz dinlendi.

Yaya kalmış halk çoktu, dağ başında,

Kaçan çoktu malsız, şaşkınlıktan.

“Kalan halk, biz birleşip karşı koysak,

Nasıl olur da bizi yener?”

Taylak Batır böyle söyleyince,

Toplandı dört bin adam inanarak.

Her soydan bir yüz başı askeri idare etti,

Yakınlaşıp düşman askerine karşı geldi.

Asker savaşmadan kaçtı, gitti

Bunlar da durdu geriye kaçmadan.

Malını mülkünü aldı halk toplayıp,

Kuvvetliydi kalabalık, şaşırmıyordu.” (Dürliğüv, 455 – 470).

Dürliğüv Bolşevik etkisinin açıkça görüldüğü bir destandır. Kazak ve Kırgız boyları, Çar'a karşı bu yeni yönetimle birlikte hareket eder. Ancak millî çizgiden sapılmamış ve eski dönemde yapılan hatalar özeleştirilerek dillendirilmiştir. Burada dikkat edilen önderinden

ayrılmanın sonucunda halkın dağıldığının söylenmesidir. Çarlık boyunduruğu altında kalmanın sebebi olarak tek bir geçim kaynağı ile uğraşıp halkın diğer alanlar yönünden eksik kalması, eğitimsizliğin sonucu olarak toplumun gelişmemesi; sömürü düzeninin karşısında durabilecek tek yolun ise halkın eğitilmesi olarak gösterilir:

“Liderlerinden ayrılanlar

Göz açamadı kovulmaktan.

Sadece hayvan güderek

Bilgiden geri kaldı.” (Dürligüv, 577 – 580).

Kadın kahramanı merkezine alan ve bir Kazak destanı olan Karaşas Kız’da karşısındakini kendine yoldaşlık etmeye ikna etmek için bir atadan gelindiği savıyla yola çıkan Karaşas Kız bir atadan gelmenin birlik olmak için yeterli bir sebep olduğunu belirtir:

“İnsanoğlunun atası bir,

Bir ananın evladınız, anamız bir.

Dürüstçe Üysinle yılki vuruştum

Katıl yiğidim, benim ilime yürü!” (Karaşas Kız, 503 – 506).

Kazak destan dairesinde yer alan ve muhtevası itibarıyla sosyal bir destan olan Akböpe – Savıtbek destanında halkın birlik beraberliğinin sağlanması halinde bunun düşmanın gözünde nasıl bir caydırıcılık unsuruna dönüştüğüne vurgu yapılan atasözleri bir araya getirilerek toplumun birliğinin sağlanmasının, kalabalık ve büyük bir boy olmanın önemine dikkat çekilir:

“Atasözü var, “Göl batırır, çok korkutur”,

Kalabalığa düşman da korkup yanaşamaz.

Az halkın değer verdiği büyük boy olmaktır.” (Akböpe – Savıtbek, 227 – 229).

Toplum içerisinde övülen, bireylerden davranışlarına yansımaları beklenen belli başlı değerler vardır. Destan metinlerinde bu değerleri üzerinde taşıyanlar olumlu birer örnek olarak gösterilip övülürken, şan şöhret taşıyan karakter olarak tanıtılır. Olumsuz özellik taşıyanlar ise eleştirilirken kötü şöhret ile anıldıklarının altı çizilir. Bunlardan biri **alçakgönüllülüktür:**

“Yalnızca gönlündekini söylemedi

Taylak'ı önceden kimse tanımazdı,

Alçak gönüllü adamdı övünemezdi.” (Dürligüv, 684 – 686).

Kırgız destan dairesinde yer alan Kurmanbek destanında destan kahramanı üzerinden **affedici olmanın** erdemli bir davranış olduğu söylenerek kahraman bu yönüyle örnek gösterilir. Kurmanbek destanda nesir olarak verilen kısımda, çetin savaşlar içine girdiği Kalmukları yendikten sonra başlarındaki Dölön Han'ı öldürmek yerine affetmiştir. Kahraman, bu hareketiyle kin gütmemenin iki toplum için de huzur ortamın sağlayan en önemli davranış kalıbı olduğunu göstermiştir:

“Kurmanbek bahadır içten içe sevindi; ama dışarıya yansıtmadan, heybetini gösterip: “Geçmiş kusurları bağışladım, intikamdan vazgeçtim. Fakat Kırgız ile Kıpçak'ın öcünü almak niyetindeydim: ‘Özür dileyip geldiğinde baba katilini bile affet’ demişler. Dölön bey benden razı olsun, ben de razıyım. Her sene verginizi zamanında ödeyin” dedi.” (Kurmanbek, s.52).

Kazak destan dairesinde yer alan Alpamıs destanında bir başka değer olan **çalışkan ve disiplinli olmak** övülür, **emek** vermenin kıymeti tarım toplumuna özgü benzetmelerle verilirken bedava bir şey istemek yerine emek vererek elde etmenin yahut kişinin kendisinin üretmesinin en değerlisi olduğu üzerinde durulur:

“Emek harcamak revadır,

Mahsul vermişse ekilen ekine.

Paranın azı bir kuruş,

Kim verir bedavaya?

Çalışıp çabalamadan dünyada,

Erenler var mı kemale?” (Alpamıs, 1870 – 1875).

Çalışkan ve disiplinli olmak yalnızca sosyal hayat içerisinde değil, savaş stratejileri ile ilgili konularda da ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Kazak destan dairesinde yer alan Dürligüv destanında savaşa giden askerlere söylenen sözler, vazgeçmemenin ve iradeli bir şekilde direnmenin olumlu sonuç vereceğine olan inancı göstermektedir:

“Gittiğiniz yönden dönmeyin,

Sunulanı düşürün.

İnatçı düşmanın

Oğlu koyun gibi ağlar.” (Dürligüv, 521 – 524).

Dürliğüv destanında elçi olacak kişide aranan nitelikler sıralanırken dönemin eğitim anlayışıyla ilgili bireyde görülmesi istenen özellikler de veriliyor. Burada Rusça dil eğitimi verildiği de anlaşıyor:

“Seçtiler Jangabil ile Oaza’yı,

İyi hatip, bilgili ve cesur, yiğit diyerek

Er Taylak’ı da beraberinde gönderdi,

Rusça konuşulanları iyice anlasın, diyerek.” (Dürliğüv, 206 – 209).

Yönetici devletin ileri gelenlerine **danışması**, hatta yer yer halkın tamamına danışması destanlarda sıkça karşımıza çıkan ve övülen bir davranıştır, çünkü temsil ettiği değer itibariyle toplumsal birlikteliğin bir dışavurumudur. Kazak destan dairesinde yer alan Barak Batır’da idarecinin savaş ve barış gibi önemli bir kararı tek başına almayıp halka danışması söz konusudur:

“Aklınızla karşılaştırıp,

Hepiniz kabul edesiniz,

Durdurup geldim savaşı.

Savaşmanız doğru mu?

Konuşup görünüz.

Hepinize danışacağız,

“Danışan kul şaşırmas”

Çoğunun fikrini alacağız.” (Barak Batır, 874 – 881).

İncelenen metinlerde intikam, bir yanıla kişiyi huzursuz eden ve geride bırakılması gereken bir duygu olarak gösterilirken bir yanıla da, özellikle ataya saygı değeri birlikte ele alındığında önemli bir değer olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Burada ağır basan duygunun hangisi olduğu önemsenmektedir. İntikam, alınacak olan baba/ata intikamı olduğunda olduğundan daha büyük bir değere dönüşmektedir.

Kırgız destan dairesinde yer alan Seyitbek destanında, intikam peşinde olan bir yabancı kötü olarak görüldüğünden Zayırbek’e intikam peşinde olmadığına dair yemin ettirilir. İntikam güçlü ve yıkıcı etkileri olan bir duygu olarak görüldüğünden toplum kendisinden intikam alma ihtimali olan bir yabancıyı hoş karşılamaz:

“Gözyaşlarını sildirip, su verdikten sonra Akkan şöyle konuştu: “Zayırbek bahadır, atalarımızın geleneğiymiş, intikam peşinde olmadığına, niyetinin ak olduğuna dair ant iç” dedi.” (Seyitbek, s.36).

Aynı destanın ilerleyen kısımlarında Seyitbek’in babasının intikamını almasının gerekliliği ve önemi üzerine geçen şu konuşma ataya saygı ile birlikte ortaya çıkan intikam duygusunun en güçlü duygulardan biri olduğunu gösteriyor:

*“Gidip düşmana öç almak,
Bilirsin baba geleneğidir.
Alt ederse düşmanın er yiğit,
Onurla şöhret kazanır.
Temiz yürekli bahadır,
Sahip çıkar tüm halka.” (Seyitbek, 3713 – 3718).*

Destan metinlerinde Türklerin savaşa girmesinin, sefere çıkmasının ve düşmanla arasında husumet oluşmasının nedenlerinin başında geçim kaynakları olan **hayvancılık** temelli çekişmeler gelir. Gökalp (2015), Türklerin büyük bir kısmının sürüleriyle geçindiğini, bu sürüleri koyun, keçi, at, deve, öküzlerin oluşturduğunu, bu sürülerin içecek ve giyecek yapmak için sütlerinden, kürk, kalpak ve kaftan yapmak için derilerinden, kilim, halı ve çadır yapmak için tüylerinden, bardak ve sürahi yapmak için kemiklerinden yararlandığını (s. 338-339) bildirir. Hayvanlar hem taşımacılıkta hem de savaşta Türklerin hayatında büyük öneme sahipti. Türklerin, sürülerinin düşman askerleri tarafından ele geçirilmesi üzerine, sürülerini geri almak için sefere çıkmalarını anlatan destanlar hayli fazladır. Alpamış destanında bu sebeple çıkan bir savaş konu edilerek hayvancılığın temel geçim kaynağı olması, sürülerin korunmasının, ele geçirildiği zaman da mutlaka yeniden alınması gerekliliği gösterilir:

“Alpamış Bahadır, sağ salım memleketine ulaştı. Bayböri’nin yolkısını Tayşık Han adlı bir Kalmuk götürmüş. Bayböri, “Hayvanlarını kaybetmenin acısıyla bir yakınının kaybetmenin acısı aynıdır.” dedikleri gibi canı sıkılıp oğlu ile gelininin gelişine sevinmez. Onca mal mülk de onun gönlünü avutmaz.” (Alpamış, s.79).

Toplumda görülüp destanlara yansımış takdir edilme veya ayıplanma yoluyla değerler sisteminde yeri olduğunu anladığımız önemli bir ölçüt kahramanın sevgilisi ile olan ilişkisinde takındığı tutumdur. Kazak destan dairesinde yer alan Alpamış destanında

kahramanın nişanlısının uzakta olmasına izin vermesinin toplum tarafından ayıplandığını görüyoruz:

*“Gücün varsa gitsene,
Nişanlını alıp getirsene!
Şerefini düşünmezsın,
Nasıl böyle güler eğlenirsin?” (Alpamis, 627 – 630).*

Yine Kazak destan dairesinde yer alan Akböpe ile Savıtbek destanında destana da adını veren kadın ve erkek karakterler atışırken kadın – erkek ilişkilerine dair topluma yerleşmiş olan görüşlere şahit oluyoruz. Böylece destanın dâhil olduğu kültürde kadın – erkek ilişkilerinde münasip olan, toplum tarafından olumlu yahut olumsuz görülen davranış kalıplarının hangileri olduğunu görebiliyoruz:

*“Savıtbek:
Akböpe, bir görsem diye heveslendim,
Sevdiğini gören adamın gönlü ferahlar,
Yaklaşıp iyi ile konuşsan,
İçinde saklı dertler bir bir çıkar.
Eşini bulamayan bir doğan.
Meşhur ak atmacayla karşılaştım diye,
Ayartıp dertleşmeye çok arzu var.
Dinlenmek için halk toplanmış,
Sözü tartıp, deneyip görsün bunlar.
Akböpe:
Savıtbek, düğün dernekten geri kalmıyorsun,
Bizim ile uğramıyorsun.
Bilirsiniz kadın yolu inceciğdir,
Arzuluyusan niye gelmiyorsun?
Gönlünüz sevmiş olsaydı gelirdiniz,
Gerçekte aklınıza bile getirmiyorsunuz.*

*Köy de uzak değil yakın idi,
Uğrayıp da hâliniz nasıl? demediniz.
Erkek olsam, gelir, ben arardım,
Ne çare? Yolum ince, durum nâzik.
Savıtbek:*

*Bir atım yok, gelemiyorum,
Fakirlik çok ağırmış, yerleşince.
Tanışmadığım için geledim
Konuşup sırrınızı öğrenememiştim.
Gönülsüz, soğuk mudur diye düşündüm,
Arada ilişki kuracak bir söz söylemedin.
Siz olgun bir elma misali,
Hep arzu duyup gelmekteyiz,
Dedim, gönüldeki hayalim gitmez.
Elmayı koklamazsam arzum dinmez.
Akböpe:*

*Arayıp Adem gitmiş Havva anaya,
Erkeği arayan kadın onar mı?
Münasip söz söylemedin, diyorsunuz,
Yaptığınız yiğitlik mi?
Savıtbek bu sözün tamamen yersiz,
Sence kız erkeğe söyler mi?
Adem'e, Havva arayıp gitmiş değil,
Havva anam, Adem atam yaratılınca,
İsteyen tabanını parçalamaz mı?
Fakirlik ere kusur olabilir mi?
Elmaya sen elini uzatmazsan,
Yuvarlanıp elma ağzına hiç gider mi?" (Akböpe – Savıtbek, 156 – 196).*

Yukarıdan devamla Akböpe ve Savıtbek atışmasını sürdürür ve biz onlardan kadın – erkek ilişkilerinde maddi düzey farkının nasıl ele alınması gerektiğine dair kültürün bakış açısını öğreniriz, yine çok eşliliğe engel olunamadığını ama hoş da karşılanmadığını görüyoruz:

“Savıtbek:

Zenginle bolıs (ilçe, köy yöneticisi) iyi diyorsun,

Yapar mıydı iyi olsaydı kötü işi?

Zengin, bolıs adaletli olsa eğer,

Sen de olmazdın üçüncü eş.

Yardım edecek zenginim de yok,

Yalvaracak zengin, bolısa hâlim de yok,

Az halkla, fakirlere zorluk yapar.

Allah’tan korkacak akli da yok,

Eksiklik diye fakirliğimi gizlemiyorum,

Altımda binecek tayım bile yok.

Senin gibi akıllı kız hatırlamasa.

Akböpe:

Savıtbek kimsem yok diyorsun,

Yardım edecek adamın yok,

Bulunur, gönlü seven hatırlar,

Kendi gönlünün isteği yok.

Gönlü sevmeyenler istemez,

Sevenler, zengin fakir diye ayırmaz.

Endişe insanı küçültür, gence korkaklık yakışmıyor,

Tevekkül kayığına binse geçiverir,

Hiçbir iş tevekkül etmeden olmaz.

Savıtbek:

Fakire iyi kızlar bakar mı hiç?

Zengin ve bolıs gibi kabul eder mi hiç?

Başlık için verecek mal, binecek at yok,

Evlenmek fakirlere kolay mıdır?” (Akböpe – Savıtbek, 383 – 408).

Kırgız destan dairesinde yer alan Seyitbek destanında Seyitbek ile Möl güzelin konuşmalarından toplumun kadın – erkek ilişkileriyle ilgili sınırların ne olmasına gerektiğine dair fikirlerini ve hangi eşiklerin geçilmesinin toplumda olumlu ya da olumsuz bir tepki yaratacağını öğreniyoruz:

“Yiğit de senin gibi olur mu,

Kız gözleyenin sonu iyi olmaz?

Şakalaşma boşuna,

Bulmuş gibi kolayı.

Zindana seni atıverir,

Fark ederse bekçimiz.

Dediklerimi dinle, yiğit,

Atışmadan git, yiğit.

Her türlü söze kalırız,

Biri duyup, halk öğrenirse.

Sözün kısıası, yiğit,

Konuşmadan git, yiğit.

Aşırı ayıptır bu işler,

Yad adamla kızın geceleyin

Karşılaşıp konuşup durması.

Özellikle gelen can mısın,

Günahsız yere kendime

Çamur atmaya mı geldin?” (Seyitbek, 3558 – 3575).

Kazak destan dairesinde yer alan Karaşas Kız destanında yöneticilerle ilgili eleştiriler dikkat çekecek yoğunluktadır. Destanda ilin beyinin kendine sığınan yoksulların kızlarını zengin beylere satmasının ahlaki bulunmayıp eleştirilmesi söz konusudur. Karaşas Kız yaşadığı ilden bu yüzden kaçmak zorunda kalmıştır. Destan kahramanları, beyi bu davranışı yönünden eleştirmesiyle birlikte halkın gözünde yüceltilmesi, beyin ise gözden

düşmesi bu değerin çift taraflı çalıştığını göstermektedir, davranışı yapan kötü şöhretle anılırken, eleştiren yiğit ve kahraman olarak adlandırılmaktadır:

*“Yiğitlerin Kazıbek’e söyledikleri,
Sen gidip söyle bu sözü,
Dikkat etsin, kız satmasın, açsın gözünü.
Celladı yoksa yerini söylesin
Bıraksın kız satan bu adam.*

*Sığınmışların kızını satıp mal almasın
Halka örnek olacak iş yapmasın
Kendine kendisi inanıp Kazıbek Bey
Sığınmışların kızını sattığını unutmasın.*

*Bizimle inatlaşırsa korkunç olur,
Bey bunu bilsin hiçbir zaman iyi olmaz.
Sığıntı diyerek Tüysinbek’in kızını satan
Kazıbek lâyük değilsin sen iyiliğe*

*Gönderilen elçi Kazıbek’e varıp anlattı
Kazıbek’i binbir çeşit düşünceye saldı.
İki yiğit, halkın gözünde yüceldi*

Böyle söz söyleyen bir başkası görülmedi.” (Karaşas Kız, 654 – 671).

Kurmanbek babasından izinsiz Kalmuklar üzerine sefere gittiği için zaferle dönse de babası tarafından ayıplanmıştır. Kurmanbek zafer sonucu birçok mal getirdiklerini söyleyince babası onu affeder. Burada iki değerin birlikte ele alındığını görebiliriz: Biri babadan icazet almaksızın yapılan işlerde babanın gönül koyması, diğeri ise babanın ganimetleri duyduğunda menfaati için oğlunu affetmesidir. Destanda her ikisi de eleştirilirken Kurmanbek’in babasından izinsiz sefere çıkması büyük bir ayıp olarak görülmez ve toplum tarafından hoş görülür, çünkü han olan babasının göstermediği bir

yiğitlik göstererek halkını vergi yükünden kurtarmıştır, toplumun kendisini savunduğu için Kurmanbek'in bu seferi izinsiz yapıp yapmaması ile ilgilenmediğini görüyoruz:

“Kurmanbek sözünü tamamladı. Babası Teyitbek'in neşesi yerine geldi, Kurmanbek'in getirdiği malları görerek sevindi. Kendisi mala düşkün, paragöz ve malı çocuğundan daha çok seven bir insandı. Bu nedenle içi rahatladı ve neşelendi.” (*Kurmanbek*, s. 59).

Kırgız destan dairesinde yer alan Kurmanbek destanında toplum tarafından düşmanca görülen ve savaş sebebi sayılan hareketler sıralanmıştır. Kahramanın halka karşı kendini sorumlu hissetmesinin, diğer bir deyişle kendini halka karşı sorumlu hisseden kişinin toplum tarafından kahraman olarak görülmesinin üzerinde önemle durulmaktadır:

*“Kalabalık Kalmuk saldırıp,
Kırgız ile Kıpçak'tan
Her sene ganimet almış,
Bunları duydukça
Utançtan ölmek istemem
Kırgız, Kıpçak halkımın
Geçmiş öcünü almadan”*

...

*“Kırgız ile Kıpçak'ın
Malının peşinden geldim,
Savaşta şehit olanın
Kanının peşinden geldim.
Eskiden kalan öcümün
Hepsini almaya geldim.”* (*Kurmanbek*, 92 – 98, 1290 – 1295).

Çobanoğlu (2015), Türk epik destan geleneğinde idealize edilerek topluma model olarak sunulan tiplerin başında baş kahraman olan “Alperen tipi”, “Bilge Devlet Adamı tipi”, “Kadın tipleri” ve “Hayvan Kahraman tipleri”nin (s. 100) geldiğini söyler. Yardımcı (2007), Türk destanlarında örnek tip olarak kahraman, yiğit, cesur anlamlarında kullanılan bir sözcük olan “alp” tipini (s. 50) gösterir. İncelediğimiz destan metinlerinde, kahramanı işaret etmek için bu anlamlardan en çok “yiğit” kullanılmıştır. Adeta alp ve kahraman

sözcükleri yerine kullanılan “yiğit” destan kahramanını tanımlayan tek ifade haline gelmiştir.

Mehmet Yardımcı'nın “Alp tipi” tanımından hareketle (2007) destan kahramanlarında görülen fiziki ve ahlakî özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Alp asil bir aileye mensuptur, han veya bey oğludur.
2. Avcılık, akıncılık ve hayvancılıkta hünerlidir.
3. Fizikî güce sahiptir.
4. Mizacı olgundur.
5. Her zaman atlıdır.
6. Savaşa yalnız girmekten çekinmez ama mutlaka kırk yiğidi vardır.
7. Konukseverdir, cömerttir, tevazu sahibidir, gururludur.
8. Dürüştür, yalan söylemez, sözünün eridir.
9. Eşi ruhanî özellik taşıyor yahut eşiyle evlenmeyi büyük bir zafer kazandıktan sonra hak eder.
10. Cesaret sahibidir, savaşa girmekten çekinmez.

Yukarıda saydığımız alp tipi özellikleri, destanların oluştuğu destan devrini düşündüğümüzde, içinde bulunulan döneme uygun düşmektedir. Çobanoğlu'na (2015) göre, kahramanlık ve ona ait değerler içinde yaşadıkları toplumsal yapının da temel istedik değerleridir. Bu tür bir kahramanlık çağını yaşayan toplumda doğan herkesin cesur, yiğit ve kahraman savaşçılar olması beklenir. Toplumu gerçek anlamda hayatta tutacak olan da ülkeyi kalkındıracak olan da alp tipi destan kahramanıdır (s. 100). İncelenen destan metinlerinde “yiğit” ile ifadesini bulan destan kahramanı alp tipinin sayılan tüm özelliklerini karşılamaktadır. Yalnızca, sosyal destan dediğimiz ve kahramanlıktan çok aşk ve sosyal hayat üzerine kurulu olan destanlarda birinci maddenin göz ardı edildiğine tanık oluyoruz. Yani kahramanın han veya bey oğlu olmadığını, fakir bir ozan veya çiftçi oğlu olduğunu görüyoruz ki sosyal hayattaki adaletsizlikleri ve imkânsız aşkları anlatmak için bunun bilinçli bir tercih olduğunu söylemek mümkündür. Hem gururlu hem de mütevazıdır, çünkü kibirli değildir, hiçbir şey uğruna değerlerinden vazgeçmemesi yönüyle gururludur, ancak başarılarıyla kibre kapılmaması yönüyle de mütevazıdır.

Jirmunskiy (2011)'in de belirttiği üzere Orta Asya Türk boylarının destanlarında ideal kahramanın simgesi olan kahramanlık, yiğitlik, fiziki güç gibi özellikler halk düşüncesinde büyük nitelikler kazanan yırtıcı hayvanlarla birleştirilir (s. 59). Destanlarda buna uygun olarak yiğit betimlenirken kurt, aslan ve kaplan gibi gücü ve yırtıcılığıyla bilinen hayvanlara benzetilmektedir.

Kazak destan dairesinde yer alan Kambar Batır destanında kahraman birinci maddeye aykırı olarak bir hanın veya beyin oğlu değildir, ancak diğer maddeleri karşılamaktadır. Yanından geçtiği obalardan, bir şey istediği zannedilmesin diye göz teması kurmayan Kambar, gururlu olmanın, tamah etmemenin üstün bir erdem olarak destanda ön plâna çıkarılmasına bir örnektir:

“Sıra sıra tay bağlayan

Deniz kenarında oturan,

Nazım'ın obası

İlişti gözüne.

Bunu görüp Kambar'ın

Aklına yoksulluğu geldi.

“Kıımızı var diye, şu ak otağın

Niye oraya gireyim?” diyerek

Kenarından geçip gitti,

Şahinini yüzüne tutup.

Kara Kaska tulparın

Toprağı eşeliyor tabanı,

Acele etmeden gururla yürüyüp,

Obanın dışına çıktı.” (Kambar Batır, 435 – 448).

Yine aynı destanda Kambar, yoksulluğunun sebeplerini anlatarak önceliğinin ailesi ve halkının karnını doyurmak olduğunu söylüyor. Gerek olgunluğu gerekse önceliğinin ailesi ve yurdu olması onun yiğitliğinin gereği olarak destanda ön plâna çıkarılır:

“O zaman Kambar şöyle dedi:

“Akrabalarım bitirdi

*Kara atımdan başka her şeyimi,
Dışım sağlam, içim yanar
Anlamaz kimse hâlimi;
Eş eyledi Allah'ım bana
Fakirlik denen zalimi.
Çoban olmak elden gelmez,
At sırtında mücadele edip
Ekmeğimi kendim bulmazsam,
İki ayağım boş boş salınarak,
Aç kurt gibi yalanarak
Yokluk canımı çıkardı.
Ailede tek balayım ben,
Kuş etiyle besliyorum
Evdeki iki yaşlımı.
Onlara da bakıyorum,
Himayeme aldım
Altmış evli fakiri.
Seninle gönül eğlendirirsem,
İşim zorlaşır benim.
Benim kusuruma bakma
Anlattım sana, Nazım, hâlimi.” (Kambar Batır, 570 – 592).*

Kazak destan dairesinde bulunan Karaşas Kız destanında yukarıdaki Kambar Batır örneğinden farklı bir “gurur” görüyoruz. Karaşas Destanı’nda yiğitlerin bir kız kendilerine bakmadığında bunu gurur meselesi yapması söz konusu. Burada kibre kayan ve kendine kesinlikle baktırmak isteyen bir fizikî üstünlük duygusu ilk etapta göze çarpmaktadır. Karaşas Kız’ın kendilerine bakmaması Toman ve Koşambay’ı o kadar kötü etkilemektedir ki Toman bu tepkisi karşısında onunla evlenmeyi bile düşünür:

*“İlerleyerek iki yiğit ona yaklaştı,
Yol sorup, kim olduğunu bilelim dediler:*

*İkisine dönüp de bakmıyordu
Bunlara bu kız cevap vermedi.*

*Toman, Koşambay'a "Bu nasıl kız?" dedi,
Yiğidiz diyerek ikimiz de yürüyoruz,
Bize can diyerek bile, dönüp bakmadı
Bunu almazsak dünyadan ümidini kes.
İsterse ben onunla evlenirim,
Koşambay adını, soyunu öğrensene." (Karaşas Kız, 225 – 234).*

Alp tipini tanımlarken sıraladığımız altıncı maddede kahramanın savaşa yalnız girmekten çekinmemesine uygun olarak Kazak destan dairesinde yer alan Karaşas Kız destanında Toman ve Koşambay'dan ikisinin de rakibini tek başına yenmeyi yiğitlik saydığını, bunu gurur meselesi olarak gördüğünü, bu yüzden yardım almak istemediğini görüyoruz. Ancak hem burada hem de sonraki destanlarda göreceğimiz üzere yoldaşlık önemseniyor ve yanında birinin olmasının rakip için caydırıcılık unsuru teşkil ettiği anlaşılıyor:

*"Birbirlerini yenemiyorlardı
Karaşas ile Toman Pehlivan bakıyordu,
Her ikisinden kanlar sızıyordu,
Yüzleri kan içindeydi.*

*Bunu gören Toman Pehlivan haykırdı,
Sesi sanki yeri yardı
Boz atını Karaşas'a vererek
Taylak'ı vurayım diye koştu.*

*Uzun silahını eline alıp kaldırdı
Koşambay, Toman'a: "Dur canım!" dedi.
Senin yardımınla bu iş olmaz,
Yıkılırsa eğer bunu sen yapmış olursun.*

*Biraz sonra Taylak yıkıldı,
İkisini görünce gözü korktu
“Bunu yıksam ikisi daha var,
İkisi kurtarır Koşambay’ı” dedi*

*Yoksa Koşambay’ı yenecekti,
Böylece çok savaş olacaktı.
Koşambay’ın ciğerlerini sıkıp bırakmıştı*

Toman gelmiş hazırlanmıştı. .” (Karaşas Kız, 447 – 466).

Kahramanın kendine yiğit diyebilmesi için göstermesi gereken en önemli özelliklerden biri de verdiği sözü tutmaktır. Kazak destan dairesinde yer alan Makpal – Segiz destanında yiğidin sözünü tutmak için yola çıkması yarım addedilirken sözünü tutmuş sayılması için bunu sonuca bağlayarak gerçekleştirmesi gerekliliğine inanılıyor:

*“Segiz
Yengeciğim attan inip oturamam,
Sözümü tutayım, dileğimi yerine getireyim.
İki attan birini yedeğe alıp, diğerine binerek
İzinden Makpal kızın varmazsam,
Dert olur yediğim yemişler
Ağzıma haram olsun birini koyarsam.
Yengeciğim şimdi verdiğim söz yarım,
Yakınlarımdan diliyorum ki yardım edin.
Belli olursa ona yetişemeyeceğim
Kuşağı düğümleden bırakın.” (Makpal – Segiz, 145 – 154).*

Yengesi, Segiz’e işin zorluğunu ve vazgeçmesi gerektiğini söylese de Segiz yukarıda olduğu gibi burada da verilen sözü tutmanın önemini söylüyor:

“Yengesi

Ey Kazak, gitsen ve orada ölsen

Senin ardında zavallı kız diri kalmaz.

Segiz

Yaylası ilimizin sonsuz deniz

Ağzından iki olmaz çıkan söz,

Makpal’ın kendi çaresiz, sözü söz.

Önceden böyleydi verdiğimiz söz.” (Makpal – Segiz, 175 – 180).

Yiğidi yiğit yapan en üstün değerlerden biri teke tek mücadeleden, ikili savaştan, yani er meydanından kaçmaması, hatta bu konuda istekli olmasıdır. Savaş meydanından, ikili mücadeleden kaçmanın ayıplanması ise değerın çift taraflı çalışan bir ölçüt olmasındandır. Bu değere uygun davranmak kişiyi yiğit yaparken, aksi yönde bir davranış sergilemek kişinin ayıplanmasına ve toplumdan dışlanmasına sebep olmaktadır:

“O zaman Alpamıs söyledi:

“Acıyorsan bana, Gülbarşın,

Yaklaşma benim yanıma!

Neler gelip neler geçmez,

Er yiğidin başına?

Onca uzak yerden gelip,

Utanmadan yiğitler kaçır mı?”

...

“Kaçmak benim için ayıp olmalı,

Ölecek olsam da karşı koyayım.” (Alpamıs, 1093 – 1099, 1120 – 1121).

Kazak destan dairesinde bulunan Karaşas Kız destanında Koşambay’ın özeleştiri yaparak kibrinden kurtulmaya çalıştığı, sonra uyumasından faydalanarak Toman’ın atlarını çalıp götürmeye karar verdiği ancak ondan bir zarar görmediğini söyleyerek pişman olduğu kısımlar yiğidin olumsuz davranışlar içine girmemesi gerekliliğini gösteren kısımlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi toplumsal değerler ve vicdani hesaplaşma devreye girerek kahramanın olumsuz davranışlarının önünü kesiyor:

*“Yaramaz gönle fazla övünmek
Hayvan takip etsem bile uzak yerlerden.
Benden önce bu adamın bana zararı olmadı
Niçin böyle bir yiğitten korunmadın?*

*Atını alayım dedim alamadım,
Ümidimi kesti Törtebelden.
Ne olursa olsun bunu bileyim, diyerek
İki atı otlağa geri koyuverdi.” (Karaşas Kız, 132 – 139).*

Yiğit, hem fizikî güce sahip hem de karakter olgunluğuna erişmiş kişidir; Kazak destan dairesi destanlarından Karaşas Kız, Koşambay ve Toman karakterleri üzerinden bunu sık sık tekrar eder. Kadın alp tiplmesi olan Karaşas Kız’ın başkarakter olduğu ve destana adını verdiği anlatıda kibri eleştirmek için erkek karakterlerin seçilmesi destanda ayırt edici bir zıtlık yaratmaktadır. Toplum, zekâyı kullanmadan salt fiziksel gücün işe yaramayacağını, en azından yiğit olmaya yetmeyeceğini düşünmektedir. Destan, yiğitten kendine, kendi gücüne güvenerek tek başına yürüme cesareti göstermesinin beklendiğini açıkça belirtir:

*“Sadece güçle hiçbir fayda bulamazsın,
Benimle boş yere güç harcadın.
Yalnız adam kendine inanıp, ilerler
Yiğidim, bundan sonra bunu da düşün!*

*Yalnız adam kendine inanıp ilerler
Gücünü aşamazsa hiç kimseyi yenemez,
Gücüm yerinde, atını alıp gitsem
Kalırdın bu kuru çölde açlıktan ölüp.*

*Yiğitler sizler nereye gidiyorsunuz?
Boş yere yolculuk mu ediyorsunuz.*

Yalnız adam kendine inanıp yürür

Ey yiğit buna dikkat et, gözünü aç!” (Karaşas Kız, 160 – 167, 279 – 282).

Toplumun, bireylerden davranışlarına yansıtmasını beklediği değerlerden biri fizikî gücün yanına aklını, bilgeliğini, çalışkanlığını ve disiplinini koyabilmesidir. Toman ve Koşambay’ın yağma yaparak mal mülk edinmesini doğru bulmayan Karaşas Kız, onları eleştirirken toplumun kendine yiğit diyenlerden yapmasını beklediklerini de tavsiye ediyor:

“Böyle işlerden hiç vefa bulamazsınız,

İl yağmalayıp, düşmanı öldürmekle olmaz.

İkiniz de yiğit değilsiniz

Bir işe gönül verip çalışmalısınız.” (Karaşas Kız, 287 – 290).

Kırgız destan dairesinde yer alan Canış Bayış destanında savaş meydanından kaçmanın toplum tarafından ayıplanması bir değer olarak karşımıza çıkarken, bunun yönetici tarafından ölümle cezalandırılması ise değerın norma dönüştüğünü gösteriyor. Destan savaş meydanından kaçmak yerine ölene kadar savaşmanın daha onurlu olduğunun altını çiziyor. Destanda hanın oğulları Canış ve Bayış ile savaşa giden kırk yiğit, değerler üzerinden bir muhasebe yaparak halk tarafından ayıplanmaktan ve Nurkan Han tarafından cezalandırılmaktansa savaşta ölüp şehit olmayı daha iyi bulmaktadır. Burada daha sonra kırk yiğit motifinde de değineceğimiz bir konuya dikkat çekmek gerekir ki yiğitlik aslında böyle hesapların yapılacağı bir kavram değildir. Ancak bu muhasebe değerin olumlu ve olumsuz taraflarını göstermesi açısından da önemlidir:

“Nurkan’ın kılıcına

Başımız kesilmektense

Düşmandan ölsek şöhretimiz kalır

Şehit gitsek daha iyidir

Kırgız’a mahcup olmadan.” (Canış Bayış, 3190 – 3194).

Alpamis destanında yiğitlerin halkı korumak için var olduğu inancı tekrar edilerek alplık kavramının içi doldurulmaya devam ediliyor:

“Ak şahin uçar yem için,

Yiğitler doğar halkı için.” (Alpamis, 3060 – 3061).

Kazak destan dairesinde bulunan Barak Batır destanında yüceltilen değerlerden biri teke tek dövüşe çıkmaktır. Bunun toplum tarafından yiğitlik, kahramanlık olarak görüldüğünü destan boyunca farklı dizelerde defalarca kez tekrar edilmesinden anlıyoruz. Ancak bunun da kendi içinde belli başlı temayülleri vardır. Tarafların tevekkül, cesaret ve karşısındakine sırasını verme erdemi de göstererek teke tek dövüşün gereklerini hileye başvurmadan yerine getirmesi gerekmektedir. İlin bayrağını indirmemek için teke tek dövüşten kaçınmamalıdır. Teke tek dövüşten kaçanın ilinin, yurdunu, halkının yüzünü de yere eğdirdiğine inanılır, bu yüzden ayıplanır. Barak Batır destanı bir yanıla teke tek dövüş adetlerinin nasıl olduğunu anlatırken bir yanıla da zorunlu olmayan savaşı kötüleyip barışı yüceltmektedir. Destan yöneticiyi iki taraf da kayıp vermeden barış yapmanın erdemine inandırırken, yiğitleri de her ihtimale karşı savaştan kaçmamaya yönlendirmesi yönüyle önemlidir. İki ordunun karşı karşıya geldiği meydanda birer yiğidin öne çıkarak birbirlerini teke tek mücadeleye çağırması bir savaş geleneğidir. Bu iki taraf için de hem bir gövde gösterisi hem de karşı tarafın gücünü sınama taktiğidir. Sınanan sadece güç değildir, cesaretlerini ve sahip oldukları savaş tekniğini de görmeyi amaçlarlar:

“Eskiden yiğitlerin âdetiymiş

Meydana çıkmak teke tek,

Kuşluk vakti olunca,

Gün kuşluğa dolunca,

At oynatıp meydana,

Alaköbek er çıktı.”

...

“Teke tek çıkmasan,

İline saldırır yıkarım.”

Diye söyledi Kazaklara,

Çıkmaya cesaret edemedi Kazaklar da.”

...

“Halk için ölsem gam değil,

Yağmalanmış ili görmem”, dedi.

*“Kalmuk’a tek tek çıkmasam,
İçimde arzum kalır”, dedi.”*

...

*“Sıra senin al,
Ecelim geldiyse ölürüm,
Çilem varsa çekerim.
Ne olursa tevekkül,
Alın yazımdan bilirim.
Yiğit ili için doğar,
İl için canımı veririm.
İl için yiğit doğmuşum,
Belime kılıç bağladım,
Nice yer ve meydanda,
Kılıcımı kanla yıkadım.
Sıra verip nicelerine,
Yiğitlik yolunu izledim.
Sırayı sana veriyorum,
Sıram gelirse, görürüm.
Okundan eğer ölmezsem,
Ben de senin üzerine yürürüm.
Kaderden gelen ecele,
Razıyım ben, kanarım.
Alaköbek, atıver!
Üstüme gelen konuğumsun,
Sırayı sana veriyorum.”*

...

*“Teke teke çağırıyorum,
Yiğidiniz gelsin karşıma.*

Yiğidiniz varsa çıksın! Dedi.

Çıkmazsa bayrağınızı indirin! Dedi.

...

“Yiğidiniz çıksın meydana.

Çıkmazsa bayrağınız inecek.”

...

“Meydana çıkacak adam yok,

Tügel Batır üzüldü.

Bu söz battı Tügel’e

“Yıkıldı bayrağın” deyince

Sinirlendi, ar etti,

“Bayrağını indiririm” sözüne.

Tügel Batır ağladı,

Göz yaşını döktü.

Meydana çıkacak adam yok,

Buna ne tedbir alacak.” (Barak Batır, 130 – 131, 143 – 146, 155 – 158, 230 – 251, 281 – 284, 293 – 294, 307 – 316).

Bir başka Kazak destanı Dürliğüv’de yiğitliğin gereklerinden biri olarak milletini korumak gösterilmiştir. Kahramanın bu çabasında yoksulların ona destek olurken zenginlerin katkıda bulunmadığının da altı çiziliyor:

“Kim onu yiğitten sayar,

Milletini koruyamazsa.

Fakirler de çıktı yola

Zengin malından hayır yok.” (Dürliğüv, 318 – 321).

Aynı destanda yiğidin cesareti ve davranışlarıyla halka örnek olup onları da cesaretlendirmesine değeri verildiği belirtiliyor:

“Dönmezdi sözünden, saçtı kanını,

Halka gayret veren kahramandı” (Dürliğüv, 680 – 681).

Kırgız destanı Kurmanbek'te yiğidin savaş meydanından kaçmayıp gerekirse halkı için ölmeyi göze alması gerekliliğinden ve bunun üstün bir değer olarak görülmesinden bahsedilir:

“Düşmandan kaçmaktansa

Can vermek daha iyidir.” (Kurmanbek, 908 – 909).

Kazak destanı Kambar Batır destanında Kambar bir yiğit olarak tanıtılırken halkın bir yiğitten neler beklediğini, neler bulduğunda memnun kaldığını ve onun adını hangi davranışlarına dayanarak iyi şöhretle andığını görüyoruz. Özellikle Kambar'ın halkın gözünde kahraman mertebesine yükselmesini sağlayan davranış kalıplarını destan birebir vermiştir. Kambar'ın ailesinin ve halkın geçimini sağlaması, her zaman hakkıyla kazanç sağlamaya çalışması, halkını koruyup kollaması, mala mülke tamah etmemesi ve cesareti üstün değerler olarak destanda yer bulmuştur:

“Anlatayım şimdi Kambar'ı.

On altı yaşındadır,

Avlanıyordu Kambar,

Altmış evli fakire,

Doksan evli yoksula,

Av etiyle baktı.

Şahini alıp koluna,

Küheylanına binmiş geliyor,

İçine inanın girmediği,

Derya, büyük göl idi,

Pek çok kaz ile kuğunuzun sığışıp,

Toplanıp durdukları yer idi,

Sungur, ördek, martılar

Pelikan, kız kuşu, balıkçıl

Her türlü kuşu görür,

Başlığını çıkarıp,

Şahinini uçurur,

*Rast gelen hayvanları,
Top gibi yere vurur.
Öğlene kadar yakaladığı,
Tepe kadar olur.
Yakalayıp bir yana toplamaktan,
Kambar'ın kolları yorulur,
Fakirliğini unutup bir müddet,
Avin eğlencesine dalar.
“Kimse yok mu?”-diye
Etrafına bakınır.
Arabaya basılmış ot gibi
Küheylanına yükleyip gider.
Etrafa yerleşen yoksulların
Açlıktan kabarmış iştahı.
Alimbay'ın balası
Zor günlerde işe yaradı.
Altmış evli yoksulun,
Doksan evli avamın,
Kabul oldu duası,
Kaynadı yağla kazanı.
Kara Kaska atıyla ava çıkıp,
Her gün sefere çıktı,
“Kambar'ın küheylanı (tulpar) var” diye,
Alaş'a ün yayıldı,
“Fakirsin” diyen kişilere
Öfkelenip hırslanmaz.
Altındaki bedevi
Tavına geldikten sonra*

Uçan kuşla yarıştı.

Hortum gibi toz kaldırıp,

Atılan ok gibi fırlayıp,

Uzağı yakın yaptı. ”

...

Altmış evli yoksulun

Doksan evli avamın

Açlarını doyurdu.

Yiğit olan Kambar’ın

Kimseye zararı olmadı.

Kambar’ın alnında

Vardı altın perçemi.

Tanrı’dan çok yalvarıp sahip olduğu,

Alimbay Han’ın yavrusu

Kimseye eziyet etmedi,

Kızdan da ziyade terbiyesi.

Avlanmak için çıkıp gider,

Evinde rahat edemedi. ” (Kambar Batır, 187 – 235, 274 – 286)

Nazım, Kambar’ın dikkatini çekmek için hazırlık yapsa da Kambar’ın aşktan önce halkını düşündüğünü ve zaman kaybetmeden avladıklarını halka götürmeyi önemseydiğini görüyoruz:

“Nazım Kız, çıktı tezgâha

Mis kokular saçarak,

Aşk ateşi düştü başına

Gururuna çok dokunup,

Hazırlayıp koydu yanına

İçmeye kımız getirip,

“Kambar dönüşte içsin. ” diye.

*Deniz kıyısından çıkıp yiğit Kambar,
Sırtına atının yüklemiş geliyor
Kaz, ördek ve turnayı.
Tulparına atının yüklemiş geliyor
Kaz, ördek ve turnayı.
Tulparına yükünü yükleyip,
Sırtını avla iyice doldurdu.
Atmacanın en iyisi (ydi)
Kanatlı kuşların hepsini avlayan.
Arkasına dönüp bakmadı,
Görüyordu Nazım'ın
Önüne tezgâh kurduğunu!
Kambar kendi kendine mırıldandı;
“Bununla ilgilenip,
Halkımı unutursam
Hüda'nın cezalandırmasıdır bu.” dedi.” (Kambar Batır, 499 – 519).*

Bir diğer Kazak destanı Akböpe – Savıtbek destanında ise bir milletin sayıca az olsa da kalabalık orduyu yenebileceği savunuluyor, hatta bir kahramanın tek başına başarıya ulaşabileceği söyleniyor. Destan, arkasındaki halka güvenmeden, yalnız kendine güvenerek düşmana yürümesinin yiğidin yiğitliğini gösteren bir özellik olduğunu vurguluyor:

*“Azım diye yiğit kişi düşmanla hesaplaşmaz
Yüreğinde olan kişi halkı savunur.
Koblandı yalnız başına düşmanı kovmuş,
Yiğitler halka güvenerek erkek olmaz.” (Akböpe – Savıtbek, 235 – 238).*

Destanda yukarıdaki düşünceler mecazlar ve doğadan benzetmelerle sürdürülüyor ve alpin asil bir aileye mensup olması ile ilgili anlayışın devam ettiriliyor ancak burada sadece kişiye değil, millete de atfedilen bir üstünlük vurgusu bulunuyor:

“Kargalar sarsa da doğan yalnız,

Kara yem, doğan ona yem olmaz.

Ötüp gagalamakla karga iş yapamaz.

Doğanla terazisi denk olamaz.

Bin adamdan bir tanesi konuşur.

Dinleyenler, başkaları söz söylemez.

Ödülü binlercesini geçip tulpar at alır.

Soyunda bulunsa eksik kalmaz.

Bin kargayı tek bir akbaba kovar.

Karganın gürültüsü kâr etmez.” (Akböpe – Savıtbek, 239 – 248).

Kırgız destan kahramanlarından Kurmanbek kendini tanıtırken aslında yiğit olmanın gerekliliklerini sıralamıştır:

“Annemin tek oğluyum

Ergenliğe ben ulaştım.

Atılğan yiğidin işi

Düşman yolunu kesmektir,

Saldıran düşmanımız çok,

Sınırları koruyalım.

Şahinleri koşturup,

Düşmana göz açtırmadan,

Bayrağımızı dalgalandıralım.

...

Kırk yiğidim-yoldaşlarım!

Düşman çok görünse de,

Arkana bakma kaplanım.” (Kurmanbek, 5 – 13, 20 – 22).

Kurmanbek destanının devamında hem savaş sebebi sayılan düşmanca hareketleri hem de yiğidin bu hareketler karşısında halkına kendi sorumlu hissederek intikam yemini etmesini görüyoruz:

*“Kalabalık Kalmuk saldırıp,
Kırgız ile Kıpçak’tan
Her sene ganimet almış,
Bunları duydukça
Utançtan ölmek istemem
Kırgız, Kıpçak halkımın
Geçmiş öcünü almadan.
Hücum edip Kalmuk’a
Kan gölüne çevirmezsem,
Kurmanbak adıyla namlanan
Lanetlensin şöhetim!
Hazırlanalım yiğitler
Kalabalık Kalmuklara,
Alevlenmiş ateş gücüyle
Geçmişin öcünü almaya!
Ezilen halkın yüzünden
Geçmiş günlere üzgünüm.
Kalmuk’un yaptığı zulümlere
Canım çok sıkıldı,
Her sene huzur vermeden
Eziyet etmiş Teyit babama.
Yuvarlanmadan yere düşen,
Şehidi verdirtmemiş toprağa.
Bu halkın vebali
Beni nasıl uyutur?
Geçmiş işi düşününce,
Hangi bahadır rahat yatar?” (Kurmanbek, 92 – 118).*

Kurmanbek intikam almak için geldiği Kalmukların nöbetçisine hedefinin Dölön Han olduğunu söylerken, savunmasız bir nöbetçiye zarar vermeyeceğini belirterek yiğidin savaş anında da erdemlerine sıkı sıkıya bağlı olduğunu göstermektedir:

*“Hayatta olman bir mucize,
Kim olduğumu dinle git,
Bir insanı öldürecek
Ben değilim kötü niyetli.*

...

*Korun’un oğlu Dölön’e
Söyle bizim dediklerimizi,
Sessiz bir şekilde yaklaş
Hırsızlık yapacak değilim,
Huzurlu yaşayan halkın
Rahatını bozacak değilim,
Yok etmeden Dölön’ü
Yılıksını alacak değilim.” (Kurmanbek, 378 – 381, 402 – 409).*

Kurmanbek yapması gerekenleri sayarken bir kahramanın ne zaman başarmış sayılacağını da göstermiş olur:

*“Mızrağın ucunu kan kılıp,
Kalmuk’un başını döndürüp
Gücünü, kuvvetini düşürüp,
Kara şehri tozla kaplatıp,
Kan dökerek savaşmadan
Nasıl hırsız gibi yılka alırım?
Kalmukları alt etmeden,
Halkımı sevindirmeden,
Kalabalık Kırgız, Kıpçak’a
Hangi yüzle dönerim?” (Kurmanbek, 416 – 425).*

Aynı destanın devamında alp kavramının içini doldurabilen yiğidi halkın sevdiğini, el üstünde tuttuğunu anlıyoruz:

*“Halkı ile barışık,
Halkı arasında saygın,
Yiğit değerini bilmemek
İnsanlığa yakışmaz.” (Kurmanbek, 595 – 598).*

Kırgız destan dairesinde yer alan Canış Bayış destanında Han Nurkan’ın iki oğlu Canış ile Bayış’ın yetiştirilmelerinin anlatıldığı kısım bize destanlara yansımış olan çocuk yetiştirme anlayışıyla, özellikle veliaht yetiştirme usulleriyle ilgili önemli bilgiler aktarmaktadır. İlgili kısımlar Türk kahramanlık destanlarında kahramanın eğitiminin destan metnine açıkça aktarıldığı kısımlar olarak dikkate değerdir:

*“Birlikte gelişip birlikte büyüdü
Nurkan’ın iki oğlu.
On yedi yaşında er imiş Canış
On beş imiş Bayış’ın yaşı,
Halka hizmet etme
Zamanı gelip çatmış,
Çocukluk çağından bu yana
Muhiplik nedir bilmeyen
Akıllı, uslu,
Birilerine lanet etmeyen,
Yalanı sevmeyen
Heybetli er oldular.
Gören adam çekinirmiş,
Benzer elbise giymişler,
Bu ikisi, birbirine benzeyen
Hızlı attan seçip binmişler,
Yalnız değillermiş, yanlarında imiş,*

*Kalabalık yoldaş ile arkadaşları
Kendileriyle yaşıt yiğitlerden.
Küçüklükten her hünerde
Ustalaşmış iki bahadır,
Halka işitilip haberleri
İkiz kaplan diye namlanmışlar.
Nurkan'ın asker oğulları
Terbiye almışlar Suban'dan,
Çalıştırıp çocukları
Kılıç çalıp mızrak attırmış,
Iskalamadan tüfek attırmış,
Çocukluk yaşlarında eğitmiş,
Düşman haberini işittiklerinde
Yiğit erler acele ederler.
At üstünde çekişip,
Mızraklarını çarpıştırıp
Çocuklar her gün çalışmışlar.
Canları sıkıldığında aşık oynarlar
Bazen atlanıp çıkarak
Göle sungur salarlar,
Çokça kuş avlarlar,
Haseten ödül koyup,
Hızlı atlarını yarıştırlar,
Çoklukla çocuklar
Babaları ile birlikte atlanıp
Halk arasında dolaşıp
Halini görüp halkının
Yeriyle suyuyla tanışırlar.*

Babaları Nurkan'ın başkanlığında

Veziri, beyi toplanıp

Çokça müşavere ederler,

Öğretip Canış-Bayış'a

Düşmandan halkı koruyup

Nasıl hanlık edileceğini.” (Canış Bayış, 26 – 76).

Aynı destanda Asılşaa'nın Canış, Bayış ve diğer yiğitlere söyledikleri Türk destanlarında sıklıkla gördüğümüz yiğidin vatan savunmasıyla ilgili hassasiyetlerini açığa çıkarmaktadır. Bu sözler aslında toplumun bakış açısını yansıtmaktadır. Asılşaa, toplum değerlerini ölçüt olarak sözlerini söylemektedir:

“Ak kalpaklı Kırgız oğlundan

Bahadır doğan er yok mu?

Bindiğiniz yürük at mı?

Analarınız korkak mı doğurdu?

Kim erkek diyebilir

Şerefi olmayan oğlana?” (Canış Bayış, 429 – 434).

Destanlar başta olmak üzere sözlü kültür ürünlerinde kahramanın hemen yanında yer alan ve hemen her olayda bulunması yönüyle aktif rol üstlenen yardımcı güçlerden biri **kahramanın atı**, diğeri ise **kırk yiğididir**. Kırk Yiğit esas itibariyle bir kurumun adıdır. Alpın yanında yer alan, ona hem fiziken yardımcı hem de manen destek olan, en az alpin kendisi kadar töreye uyan, cesaret, asalet, avcılık ve savaşçılık yönünden ondan geri kalmayan, sözüne bağlı, dürüst kişilerden oluşan birlik için kullanılan bir ifadedir Kırk Yiğit. Alpın kırk yiğidini kendisinin seçiyor olması aradaki hiyerarşiyi göstermesi yönünden önemlidir. Aslında asalet yönünden kırk yiğit de alp kadar köklü ailelere mensup olmakla birlikte alpin han oğlu olması ve ileride yönetici olacağı kanaati mevcuttur toplumda. Onun yalnızca ad veya unvan alabilmesi için ergenlik dönemi geçmeden kahramanlık göstermesi ve töreye aykırı davranmaması, aksine törenin uygulayıcısı ve savunucu olması beklenir. Kırk yiğit ise daha ziyade bey oğullarından yahut amcaoğlu, dayıoğlu gibi ikinci dereceden hanedan mensuplarından oluşmaktadır. Bu fark haricinde alp ve yiğit kavramını açıklarken sıraladığımız diğer tüm maddeler kırk yiğit için de

geçerlidir. Alpın kırk yiğit içindeki yiğitlerin her biriyle tanışmasının bir hikâyesi vardır, bu bazı destanlarda daha detaylı verilirken bazen yalnızca yiğitlerden bazılarının adları geçer anlatıda. Kahraman kırk yığitten her biriyle çocukluk ve ergenlik yıllarında tanışır, birlikte büyür ve aralarında oluşan güven duygusuna dayanarak yiğit, ileride kırk yiğit arasında yer alır. Emine Gürsoy Naskali (1996), Manas'ın yiğitlerinin Almambet'in Manas'a katılmasından önce de katıldıktan sonra da 40 olduğuna dikkat çeker. Buna göre yine Manas'ta Almambet'in boyunu anlatmak için kırk adam boyu kullanılırken, Manas doğduğunda Çin'den kırk elçi geldiği belirtilmektedir. Düzenlenen toyda kırk kazık dikilip kırk at yarışırılır. Düğünde kız tarafına kırk vadi koyun verilecektir. Kırk yiğit kırk kız ile evlendirilecektir. Bunun için kırk çadır kurulup kırk döşek serilir. Manas'a kılıç yapan ustaya kırk kısırak verilir. Kırk, bir sayı veya sayı sıfatı olmaktan ziyade çokluk, en çok olma ve bütünlük ifade eden bir belirsizlik sıfatı ve zamiri görevindedir. En yüksek sayıyı, çokluğu, en çok olmayı bütünlüğü ve mükemmeliyeti ifade etmektedir. Topluluğu oluşturan birimlerin çokluğunu ve böylece topluluğun gücünü ifade etmek üzere kullanılmaktadır (s. 56-59). Türk kültüründe gerek doğumdan gerek ölümden sonra 40 gün geçmesi üzerine ritüeller gerçekleştirilmesi sayının kültür içine yerleşmiş olduğunu gösteren örneklerdir. Kırk yığidin sayı belirtip belirtmemesinden daha önemli olan çokluk bildirmesi ve üstlendiği yoldaşlık duygusudur. Kahraman ve kırk yiğit gerek savaşta gerekse gündelik hayatta il içinde nizamın sağlanmasında birlikte ve beraberdir. Ancak bunun böyle olmadığı durumlar da anlatılır destanlarda. Bazı destan kahramanların kırk yığidin tamamının veya bir kısmının ihanetine uğrar. Aslında kırk yığidin kahramana destek olması da ona ihanet etmesi de kurumun temsil ettiği yoldaşlık, dostluk, sözünde durma ve alplık değerlerinin gösterilmesine aracılık eder. Kırk yiğit işlevine uygun hareket ettiğinde değer artı yönde çalışırken ihanet ettiğinde eksi yönde çalışır ve her halükarda değerler destanda temsil edilmiş olur.

Kırk yiğit kurumunun varlık amacının temelinde yatan sebeplerden biri sefere yalnız gidilmemesi gerekliliğine inanılmasındandır. Bu inanç ise iki sebepten kaynaklanır. Birincisi savaşta yalnız olmanın zorluğu, ikincisi çokluğun savaşta karşı taraf üzerinde caydırıcı bir etki yaratmasındandır. Kazak destan dairesinde yer alan Alpamıs destanında buna benzer bir durum söz konusudur. Sefere yalnız gitmenin zor olduğu söylenerek yanına arkadaş alınması tavsiye edilir:

“Sefere çıkarsan, arkadaş al,

Yalnız olmak zordur aslında.” (Alpamis, 1864 – 1865).

Yukarıdakine benzer bir durum bir başka Kazak destanı olan Karaşaş Kız’da da dile getiriliyor:

“Bir dost bulamadım Karavıl’dan

Birlikte hayvan almaya Şuv ile Sır’dan

Taylak’ın eziyetine bakmadan

Bendim tevekkül edip kaderince giden.

Bendim tevekkül edip kaderince giden

Yanımda olmadı Karavıl’dan bir kişi

İkimizin yolu aynı yöne çıkıyor

Koşambay artık bana yoldaş olur musun?

“Koşambay size yoldaş olurum” dedi

Yoldaş olursam yoluna baş veririm dedi

İki yiğit arkadaş olup, ilerledi,

Yılık olmazsa gönülleri rahat etmezdi.” (Karaşaş Kız, 184 – 195).

Kırgız destanı Seyitbek’te seferde ve savaşta kahramana yoldaşlık edecek olan kırk yiğitte aranan özellikler sıralanıyor:

“Davul sesi dank edince,

Korkmayan yiğit gerek,

Kalabalığı görünce kaçmayan

Niyeti güzel aslan gerek.

...

Naradan korkup kaçmayan,

Atın güzelini hazırlayalım,

*Mızraktan korkup kaçmayan,
Yiğidin sağlamını seçelim.”*

...

*“Baba yiğitti ilk baştan,
Ata alışık küçük yaştan,
Halk dilinden düşmeyen
Yiğitlerden seçtim.*

*Her birinin kendisinde,
Bin kişinin heybeti var.*

Aslanlarından seçtim.

Düşmana namus vermeyiz,

Yenik düşsek biz dahi.” (Seyitbek, 1305 – 1308, 1317 – 1320, 1374 – 1382).

Kırgız destan dairesinde yer alan Kurmanbek destanında kırk yiğidin varlığının kahraman için bir dayanak olduğu söylenirken varlık sebepleri de belirtilmiş olur. Kırk yiğidin her biri kahraman için bir kanat gibidir:

“Kırkınız bana kırk kanat!

Korkak, çekingen olursak,

Kötü olursak kırk yiğit

Yanımızda kim kalır?” (Kurmanbek, 36 – 39).

Kurmanbek, kırk yiğidin eğitimleriyle bizzat kendisi ilgilenmiştir. Kurmanbek’in sözleri kahramanın kırk yiğide nasıl yaklaşması, nasıl eğitim vermesi aralarındaki ilişkinin nasıl gelişmesi gerektiğine dair önemli bilgiler içermektedir:

“Öz kardeş gibi saygıyla,

Benden eğitim alınız.

Hizmet edeceksiniz

El bağlayıp önümde,

Her gün akıl verirsem,

Sesime kulak veriniz,

*Gece gündüz demeden
Düşmanı takip ediniz,
Gönderdiğim her yere
Durmadan yola koyulun!”*

...

*“Can yoldaşın yiğidi
İyi geçindirirsen,
Değer verip gönül kırmadan
Can ciğerin gibi korusan,
Coşturarak yüreği
Yatıp kalkıp övsen de,
Kötüleyip bilemeden
Günahsız kamçılamazsan,
Hizmetini yapacak,
Kırk kaplanınız biz senin.” (Kurmanbek, 82 – 91, 160 – 169).*

Kahraman her zaman için kırk yiğidinden daha cesur, daha sabırlı, daha girişken ve daha metanetli olmalıdır. En kritik zamanda onları yüreklendirecek, bir arada tutacak olan kahramandır. Savaş öncesinde morallerinin bozulmaması için gerçeği onlara söylemeyerek içine atar, hatta onları teselli eder:

“Kurmanbek, içi burkulsan da, yiğitlere sır vermeden gülerek kırk yiğidi teselli ederek şöyle dedi...” (Kurmanbek, s. 94).

Daha önce söylediğimiz gibi kırk yiğit daima değerlere uygunluklarıyla yer almayabilir destanlarda. Bazen de ihanet ederek bu değerlerin aslında ne kadar önemli ve hayati olduğunu göstermiş olurlar. Kurmanbek destanında kırk yiğidin savaş öncesi kahramanı yüzüstü bırakması, aynı destan dairesi içinde yer alan ve Kurmanbek’in oğlu Seyitbek’in merkezinde olduğu Seyitbek destanında hatırlatılarak kahramanı takip etmemeleri ayıplanır. Kurmanbek’e ihanet eden kırk yiğitten yaşça ve mertebe olarak büyük olan Zayırbek’in yıllar sonra bundan duyduğu pişmanlığını dile getirdiği dizeler kırk yiğidin temsil ettiği değerlerin önemini göstermesi yönünden dikkate değerdir:

*“Ben Zayırbek lanetliyi,
O zaman Allah şaşırtmış,
Destek olup bahadıra,
Lanetlenip gitmedim
Ben yanlışlık yaparak
Bahadır sözü dinlemedim.
Ölüm korkusuna kapıldım,
Yiğit Kurmanbek dostum ile
Aramız böylece açıldı.
Yiğit Kurmanbek ikimiz,
Dost olmak için ant içmiştik,
Kıyamette de ayrılmaz
Ahiretlik dost olmuştuk.
Savaş zamanı gelince,
Kara oldu yüzümüz,
Lanetlenen bu başı
İstiyorsan Akkan kes.
Kurmanbek’ten kaçarak,
Utanca kaldı kırk yiğit.
Köpek kadar değeri yok,
Haram öldü kırk yiğit.
Kaçtım sanıp ecelden,
Diri diri öldü kırk yiğit,
Ben de ölen biriyim.” (Seyitbek, 534 – 557).*

Kurmanbek’in içinde bulunulan zor durumu kırk yiğidine sezdirmemesine benzer bir durum yine bir Kırgız destan kahramanı olan Canış’ın başına gelir. Kalmuklar üzerine çıktıkları seferde birliğini komuta eden Canış, düşman karşısındaki riskli durumlarını kırk yiğide sezdirmeerek ordunun motivasyonunu yüksek tutmaya çalışır:

*“Canış düşünüp durdu
Endişelenip öfkelenerek
Kederlenip dursam
Yanımdaki kırk yiğidin
Maneviyatı bozulur deyip
Gırtlığa sarılan kalabalık asker
Bırakmadan kökü kurutur deyip
Oğlanın söylediğı sözüne
Boş yere kaygılanıyorum deyip
Yiğit Canış’ın kahkaha atıp
“Akılsız” söyler deyip
Kırk yiğidin gönlünü şat edip
Ak yorgaya kamçı vurup
Bölünen düşmana dağ eteğinden
Bir başka gazaplı saldırıp
Cesur, yiğit doğan kırk yiğit
Kırıp ilerler düşmanı.” (Canış Bayış, 2507 – 2526).*

Kurmanbek’in kırk yiğidine hitabı ve onları yönlendirme şekli kahraman ile kırk yiğit arasındaki ilişkiyi ve kahramanın savaş stratejilerini paylaşması ile ilgili önemli bilgiler aktarmaktadır:

*“Kalmukların sınırında
Kara şehrin kenarında
Seyrederek kırk yiğit
Cenk etmeyi öğrenin!
Kalmuklar kaçmaya başlarsa,
Durmadan önlerini kesin!” (Kurmanbek, 910 – 915).*

Kurmanbek’in burada sergilediğı strateji ve düşünce şekli biyoloji bilgisi olduğunu da gösteriyor:

*“Gözü pek genç Kurmanbek,
Akciğer ile karaciğerin hizası,
Öldürecek yerin burası diye.
İhtiyara saplamazsam,
Ben nasıl bir yiğidim, diye,
Hızlı ve güçlü Teltoru at,
Gemini ısırarak koşturdu.” (Kurmanbek, 947 – 953).*

İki farklı ilin hanının yoldaşlığı kahraman ile kırk yiğidin yoldaşlığından farklı olarak iki ülkenin müttefik olması anlamına geldiği için ayrı bir öneme sahiptir. Uygurların Kaşkar Hanı Akkan’ın Kurmanbek’e yoldaş olmayı teklif ettiği kısım bu tür bir ittifaka karşılık gelmektedir:

*“Kucaklaşıp dost olursam,
Savaşacak düşman olursa
Sen olursun yoldaşım,
Düşmanım çok, ahbabım az,
Her tarafımda düşman.
Akrabadan daha yakınım,
Sen olursun can dostum.” (Kurmanbek, 1442 – 1448).*

Kırgız destan dairesinde yer alan Canış Bayış destanında Nurkan Han’ın Kalmuklar üzerine sefere gitmeye hazırlanan oğulları Canış, Bayış ve yiğitlerine verdiği nasihatler savaş stratejisi mahiyetindedir. Yeni yetişen yiğitlere, bizzat Han tarafından verilen bu öğütler savaş eğitimi olarak destandaki yerini almaktadır:

*“Güzelce pusu kurup
Etrafı dikkatlice gözleyip
Araştırıp geceleyin, konaklayın
Güvenmek olmaz hayvana
Ayaklarından kösteği çıkarmayınız.
Atı esirgemedi yol gidip*

*Koltuğunu gerip ağrıtmayın.
Terli terli bırakıp
Kızıl may edip yağırлатmayın.
Varana kadar atlar yorulup
Kendinden geçip bayılsa
Birkaç güne kadar düşmanla
Vuruşacağınız gün gelir
Kötü olur yorulursa.
Gideceğiniz yolu kontrol edip gidiniz
Altınızdaki atınızı zayıflatmadan
Usta binici gibi alıştırma alıştırma gidiniz.
Vuruşacak düşman bulasınız
Saldırdığınızda düşmana
İyi tartın gücünü.
Denilene itibar etmezseniz düşmandan
Malul olup kalırsınız.
Daha başka ne diyeyim
Her biriniz akli başındasınız.” (Canış Bayış, 1007 – 1030).*

Yukarıdakine benzer bir durum yine Kırgız destan dairesinde yer alan Seyitbek destanında görülmektedir. Akkan Han’ın oğlu gibi yetiştirdiği Seyitbek’e savaş sanatına dair öğrettiklerini burada görüyoruz:

*“Babası Akkan önceden,
Mızrağa iyice alıştırmış,
Atlatma yöntemleri öğretmiş
Pehlivanlara mızrak çektirmiş.
Daha çocukken alıştırmış,
Beş kişi mızrak saplasa bile,
At sırtında kıpırdamamış.*

*Dölön hanın mızrağı,
Yün giysisine kadar girmiş,
Dokuz kat olan zırhtan
Sırasıyla geçmiş,
İpek giysisi sökölüp,
Örülen zırh koparak,
Kurt dilli temreni girmiş. ” (Seyitbek, 2518 – 2531).*

Canış ve Bayış kardeşlerin Kalmuklar üzerine sefere giderken yaptıkları savaş hazırlıkları ve yiğitleri savaşa gönderme töreni yine bu savaş eğitimi içerisine dâhildir:

*“Tutup Nurkan kılıcın
Keskin yüzüne baktırıp
Canış ile Bayış’a
Ant edip keskin yanını yalatıp
Halkın eski adeti imiş,
Kur’an okuyup ata ruhuna
Erkenden hazırlayıp oğlanları
Kalmuklara doğru yola salacak oldu.
Savaşırken binmek için
Şöhretli atlardan
Tam tulparını seçip
Mızrak delip ok geçmez
Zırhlı yeleklerini hazırlayıp
Bütün ustaları toplayıp
Savaşta kullanacakları silahlarını
Eksiğini tamamlatıp
At teçhizatını yükleyip
Er teçhizatını tamamlayıp
Canış, Bayış ve kırk yiğit*

*Bahadırlar böyle hazırlanıp
Hazırlıkları hadsiz oldu.
Sefere çıkma zamanı geldi,
Tan ağardığında
Ala-Too'dan güneş çıkıp
Yeryüzüne nurunu saçtığında
Padişahınız Nurkan'ın
Davuluna vurulmuş.
Hanın çağırmasının nişanı deyip
Minarenin altına
Halk toplanıp geldi.” (Canış Bayış, 885 – 914).*

Savaş eğitimine ek olarak bilek kuvvetinin yanında silah aletlerine de önem verildiği ve kullanana üstünlük sağladığının kabul edildiği görülüyor:

*“Dev ahmak dedikleri budur,
Silahsız kalınca akıbeti kötü oldu.
Düşmana giderken keseri al,
Gideceksen davaya yanına şeşeni al, derler!
Silahsız insanın sonu
Böyle olur akıbeti.” (Alpamış, 1287 – 1292).*

Savaşta, askerlikte dürbün ve silah gibi icatların önemine yer veriliyor ve elde silah olmadığına halkın zor durumda kaldığı ve kendi imkânlarıyla silah üretmeye çalıştıkları Dürliğüv destanında anlatılıyor:

*“Uzaktan dürbünle bakarak,
Askerler hazırlığı sezdi,
Kensuv'dan çıkıp bu, geldi.*

*Tozabek'in Tezeği
Beş yüz altmış asker yanında,*

Tam savaş zamanıydı.

Tüfek, silah olmadığından

Halk pek çok çekti.

Silah bulacak kişi yoktu,

Verse de elindeki malını

Olanlar toplandı,

Silah yapmaya başlandı.” (Dürligüv, 291 – 302).

Destanlarda, olayların merkezinde yer alsın veya almasın mutlaka en iyiyi temsil etmesi beklenen, çünkü hem törenin temsilcisi hem savunucusu hem uygulayıcısı olan yönetici önemli bir yer tutar. Yöneticiden tüm iyi değerleri üzerinde taşıması beklenirken yapılmaması gerekenlerden de sakınması gerekmektedir. Bu onun halk tarafından nasıl bir şöhretle anılacağını belirlemektedir. İncelediğimiz destanlarda iyi şöhretle anılan, sevilip itibar gören yöneticiler olduğu gibi, kötü şöhretle anılan ve zalim olarak adlandırılan yöneticiler de bulunmaktadır. O halde yönetici her ne kadar törenin temsilcisi ve uygulayıcısı olsa da halk da değerleri bir ölçüt olarak alıp yöneticiyi değerlendirmektedir. Yöneticiden beklenenlerin içeride huzuru ve geçimi sağlamasıyken dış ilişkilerde de toplumun gerek maddi gerekse manevî zarar görmesini engellemesi ve gerektiğinde bunun için savaşa girmesidir. Halkın temel geçim kaynaklarından olan hayvancılık yönetici tarafından korunması gereken bir iş koludur. Sürülerin korunmasından yönetici sorumludur. Başka bir ilin ordusu sürüye zarar verirse veya sürüyü gasp ederse yöneticiden beklenen sürünün geri alınmasını sağlaması, gerektiğinde bunun için sefer düzenlemesidir. İncelenen metinlerde yurdun düşman askeri tarafından işgaline az rastlıyoruz, bunun yerine daha çok görülen düşmanın ili askerî yenilgiye uğratıp vergiye bağlamasıdır. Bu verginin içinde köle yapılmak üzere düşmana insan vermek, her yıl sürülerinden hayvan vermek, tarım ürünü ve nadiren değerli taşların verilmesi de dahildir. Bu vergiler halk tarafından kabul edilemez bulunmaktadır. Bu ağır şartlarla mücadele etmeyen yönetici zalim değilse de bile kötü olarak anılmaktadır. Çünkü ilin başını yere eğmiş, halkın küçük düşürülmesine ses çıkarmamıştır. Böyle durumlarda, ağır şartlara itiraz eden çoğu zaman bizzat ilin hanının oğlu olmaktadır. Halk yönetici baba yerine, düşman üzerine sefere çıkan oğlunu desteklemeye başlar. Çünkü halkın itibarı için

mücadele etmek en üstün değer olarak görülmektedir. Yöneticinin sefere çıkması için yüreklendirilmesi bir yana ilde daima yönetici soyundan birinin bulunması da önemli görülmektedir. Bu yüzden han sefere çıksa da han soyundan birinin sarayda kalması gerekir.

Kazak destan dairesinde yer alan Alpamış destanında, kahraman, şehirden ayrılırken halkın dağılmaması için eşinin şehirde vekâleten kalması gerektiği belirtir:

“Ben gittikten sonra sen de gitsen

Dağılmaz mı halk?” dedi.” (Alpamış, 3050 – 3051).

Yine Alpamış destanında Alpamış sefere gittiğinde yönetimi ele geçiren üvey kardeşinin ailesi de dâhil olmak üzere tüm halka kötü davranması ve zulüm etmesi eleştirilirken bunun ona kötü bir şöhret kazandırdığı söyleniyor:

“Ey Ultan Bey, Ultan Bey,

Şan şöhret kazanamadın,

Han olup, halkın malını yemekle” (Alpamış, 3858 – 3860).

Bir başka Kazak destanı olan Kambar Batır’da destanın özeti niteliğinde bir çıkarımda bulunularak kötü ve iyi olanın kendilerine göre şöhret sahibi olup anılacakları söylenir. Bütün kahramanlarda ve kahraman mizaçlı tüm karakterlerde görülen temel eğilim il içinde şan, şöhret kazanmak, dışarıya da nam salmaktır. Ancak icraatları bu şöhretin iyi veya kötü olacağını belirler. Kahraman için ad kazanmak ne kadar önemli ise şöhret sahibi olmak da bununla eşdeğerdir:

“Nice asilzade, nice iyi geldi geçti dünyadan,

Kötüden şikâyet, iyiden ad kalır;

Bir dua okuyunuz ruhuna,

Kambar’ın gönlü şad olsun.” (Kambar Batır, 1866 – 1869).

Kırgız destan dairesinde yer alan Kurmanbek destanında Uygurların Kaşkar Hanı Akkan tanıtılırken iyi bir yöneticide olması gereken özellikler söyleniyor. Akkan Han aynı destan dairesinde yer alan ve bu kez Kurmanbek’in oğlu Seyitbek’in merkezinde yer aldığı destanda da ana karakterlerden biridir. Akkan Han, iyi bir yöneticide olması gereken halka

zarar vermeyip aksine koruyup kollama vazifesini layıkıyla yerine getirmesi yönüyle övülür:

*“Ben anlatayım kırk yiğit,
Kaşkar hanı Akkan’ı,
Zarar vermeden sahip çıkıp
Kendi halkına iyi baktığını.” (Kurmanbek, 296 – 299).*

Yine aynı destanda Akkan, her taraftan düşmanın saldırdığını ancak müttefiki olmadığı için direnmekte zorlandığını belirtirken hem yönetici olmanın sorumluluklarına hem de ittifak kurmanın önemine dikkat çeker:

*“Halkımda alp kimse yok,
Eskiden beri yalnızdım.
Sınırlarıma girerek,
Kalmuklar gelip saldırır,
Tekrar tekrar talan edip,
Zorbalıkla mal götürür,
Sahip çıkamaz halkına diye,
Bütün suç bana kaldı.
Huzurumuzu kaçıırır,
Dungan da gelip saldırır.
Gücümüzü zayıflatıp,
Sayısız ganimet alır,
Halkına sahip çıkmaz diye
Benim adım kötüye çıkar.
Çoğu zaman hiddetle,
Çinli de gelir saldırmaya
Her tarafımdan kuşatıp,
Yalnızlığımdan yararlandılar!” (Kurmanbek, 1450 – 1466).*

Kurmanbek'in Akkan'a müttefik/yoldaş olmak için verdiği olumlu cevap ise yiğitlerin birbirlerini anladıklarını, duygusal olarak dost olmanın, stratejik olarak da ittifak kurmanın her iki tarafı da güçlendirdiği düşüncesinin hâkim olduğunu göstermesi açısından önemlidir:

“Senin için dostum can feda,

Sen rahata ermeden rahatlamam,

Savaşacak düşmanın için,

Var gücümü hazırlarım.

Kaplan ile aslana,

Kurt ile tilki dayanır mı?” (Kurmanbek, 1334 – 1339).

Yiğitler için ad kazanmak kadar şan kazanmanın da, nam salmanın da bir o kadar önemli olduğunu söylemiştik. Ancak iyi ve doğru kişi olmak sadece prestij kazanmak için yapılmaz. Kazak destan dairesinde yer alan Kambar Batır destanında erdemli olanın yenilmeyeceği, her nerede olursa olsun mutlaka kazanacağı söylenir:

“İyi adam, nerede olursa olsun horlanmaz

Yolda zahmet çekip bitip tüksen de.” (Kambar Batır, 1852 – 1853).

Kırgız destan dairesinde yer alan Seyitbek destanında kadı, genç kahramanımıza devlet yönetimiyle ilgili öğütler verirken iyi yönetici ile ilgili halkın ölçütlerini de göstermiş olur. Bu konuşma hem bir nasihat hem de bir uyarı niteliğindedir. Değerlere uygun davranmanın neticesi herkes için olumlu olurken, yönetici değerlere uygun davranmadığında halk zorlanmakta, yönetici ise kötü bir namla anılmaktadır:

“Halk gönlü iyi olursa,

Altındaki atın yorulmaz,

Çırparsan kanat yorulmaz.

Halkı ile barışık olmayan

Hanın sonu iyi olmaz.” (Seyitbek, 790 – 794).

Kazak destanlarından Dürliğüv'de yöneticinin kendi menfaatini halkın menfaatinin önünde tutması eleştirilir:

“Boz atı kesip ant içerek

Uzak, sizi küçümsedi. ”

Bir doyumluk yemeğe kanarak

Hiç korkmadan halkı sattı. ” (Dürliğüv, 162 – 165).

Bir başka Kazak destanı Akböpe – Savıtbek destanında ise yöneticinin kötü olmasının sonuçları olarak gelir düzeyinde eşitsizlik, sevenlerin maddi olumsuzluklardan dolayı kavuşamaması konu edilir:

“Eskiden, padişahın zamanında

Yani halkı o yönetirken

Gün doğmadı, sis çöktü, zifiri karanlık,

Zamanın fakir fukara insanlarına

Padişahın çok zulmü oldu.

Bir tarafta asalak Hanlar sormakta,

Onların haksızlıkları yüzünden

Aşıklar arzularına kavuşamıyorlardı,

Akböpe, Savıtbek de onlardandı,

Bunun sırrı Evliya Ata 'ya malumdu.

Fakirlerle zayıf boyların eskiden,

Gördüğü gün eşitsizlik, horluktu.

Gençleri arzularına kavuşturmadı,

Eskinin sıkıntılı kara gecesi,

Akböpe, Savıtbek de kavuşamadı,

Kaygı derdi ve ateşi içinde gitti.

Eskinin uğursuz zor zamanını,

Görsün diye destan yazıp dizdim bunu,

Bir muhtar vardı Şımır, Şuv kıyısında,

İlçesi Evliya Ata, Aşa muhtarlık

Derler idi Padişahlık zamanında. ” (Akböpe – Savıtbek, 1 – 21).

Destanlarda nadiren ilin hakanı üzerinden verilen kötü yönetici örneği çoğunlukla düşman ülkenin yöneticisi üzerinden verilmektedir. Bunun en tipik örneği Kalmuk hanlarıdır. İncelenen üç Kırgız destanında da Kalmuk Hanı zalimdir. Sadece Kazak ve Kırgızlara yaptıkları değil, halkına karşı yaklaşımıyla da kötü ad kazandığı görülmektedir. Askerlerini gereksiz yere aç gözlülüğü yüzünden savaşa sürüklemesi bir yana yenilgi ile karşı karşıya kaldığında da kendini kurtarmanın yolunu aramaktadır. Destanda Kalmuk Hanı Sıyadat üzerinden kötü bir yöneticinin özellikleri sıralanmıştır:

“Sıyadat tahta çıkalı

Yolu kötü han oldu.

İlk önce eşek sıpası

Kalday ile vuruşup

Orada kırdırdı on bin askeri.

Bu Sıyadat rahat durmayıp

Gördüğü halka saldırıp

Pek çok insanı yok etti

Ganimet peşinden gidip.

Altınla tıka basa doldurdu

Hazinesini.

Kazak’a vardı atılıp

Kırgız’a vardı savaş açıp

Kolay ganimet bulmak için.

Orada kırdırdı pek çok adamı

Yetim, dul kalıp

Kadınlarla çocuklar acı acı ağladı.

Halkın sayısını azaltıp

Bu mudur halkına baktığı?

Kime dokundu faydası

Bu Sıyadat hanınızın

Savaşıp düşmandan aldığıın.” (Canış Bayış, 5260 – 5281).

Türklerde yöneticilik sadece yaş ile belirlenen bir mevki hiçbir zaman olmamıştır. Fiziksel güç, devlet idare etme, ordu yönetme, kritik zamanlarda bilgece karar verebilme yeteneklerinin bir arada görülmesi önemsenmiştir. Kazak destan dairesinde yer alan Akböpe – Savıtbek destanında yaş farkının idare etme becerisine etki etmediği, küçük olanın bilgece hareket edebileceği ve iyi bir yönetici olabileceğinden bahsedilmiştir:

“Alibek’in, Töle adlı oğlu oldu,

Küçülükten hatip ve akıllıydı

On dördünde, bitmeyen bir davayı çözerek

Aklı, atasından üstün oldu.

Töle’nin “Çocuk Bey” diye adı çıktı

Adaletle doğru yolu tuttu,

Sakat ve fakirlere acıyarak

Dul ve yetimlere sığınak oldu.” (Akböpe – Savıtbek, 353 – 360).

BÖLÜM 5

SONUÇ VE TARTIŞMA

Toplumlar, kültürel kodlarını anlatılarda yaşatır. Kolektif yaratılardan mit, masal, efsane, destan, halk hikâyesi gibi anlatılar toplumsal belleğin saklandığı kültür unsurları olarak karşımıza çıkar. Bu anlatılar öncelikle sözlü kültür ürünü olarak doğan, toplum içinde yetişip, toplumsal bellekte saklanan, nesilden nesile aktarılan ve nihayetinde derlenerek yazıya geçirilen edebî verimlerdir. Modern edebiyatın bireysel dışavurumlarının aksine sözlü kültür ürünleri toplumsal bilinçaltının dışavurumları olarak ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Uluslar, asırlar boyu hafızasından silinmeyecek önemde gördüğü olayları bu anlatılarla yaşatmışlardır. Anlatılar içinde destanlar, bir taraftan o toplumun evren tasavvurunun izlerini taşıırken bir taraftan da tarihî hatıraların izlerini korurlar. Zira sözlü kültür ürünleri arasında destanlar millî kimliği içinde barındıran hatta millî kimliği yaratan eserler olarak ön plâna çıkar. Masalların evrensel değerleri yansıtması gibi destanlar da millî, toplumsal değerleri yüceltir ve yansıtır. Bunu yaparken de olayların merkezinde yer alan destan kahramanını bir figür olarak kullanır. Toplum adına ortaya çıkan ve toplumun bütün meziyetlerini temsil kudretine sahip destan kahramanları, toplumun lideridir. Toplum bu tipi idealize ederek gelecek kuşaklara rol model göstermek üzere seçmiştir. Dolayısıyla destan kahramanının içinden yetiştiği kültürü temsil etme yetkisi vardır. Çalışmamız boyunca destan kahramanının toplumu temsil becerisine nasıl sahip olduğunu ve bunu kullanma şekillerini anlamaya, tespit etmeye ve aktarmaya çalıştık. Bunu maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Milletin yarattığı tüm maddi ve manevi unsurlar kültür, kültürün gündelik pratiklerde kendini eylem ve söylemlerde gösteren yapıtaşları değerler, değerleri bütünüyle ve en iyi şekilde yansıtan kişi de destan kahramanıdır.
2. Millet, destanlarında, destan kahramanını bilinçli bir şekilde yukarıdaki varsayımdan yola çıkarak seçmiştir.

3. Değerleri bir ölçüt olarak kabul edersek millet, bu ölçütü kullanarak istedik davranışları bütünüyle gösteren kişiye kahraman derken istenmeyen davranışları sergileyenleri de kötü şöhret ile andığını yine aynı destanlarda belirtmiştir.
4. Destanlar bize değerlerin tek yönlü değil çift yönlü çalışan bir kültür unsuru olduğunu göstermektedir. Öyle ki değerlere uygun davranmak yüceltilirken, uygun davranmamak da cezalandırılmaktadır. Bu da bize değerlerin yokluğunun fark edilmemesi gibi bir durumun olmadığını kanıtlamıştır.
5. Değerler arasında hiyerarşi bulunmaktadır. Toplumsal değerler her zaman için bireysel değerlerden üstün tutulmaktadır. Kahramanın bireysel değerlere yahut grup değerlerine aykırı hareket etmesi, bunu yalnızca toplumsal değerlere uygun davranmak için gerçekleştirdiğinde kabul görmektedir.
6. Millet, değerleri sözden çok eylemde görmek istemiştir. İncelenen destanlarda her bir değer kategorisinde belirttiğimiz üzere milletin, o değere uygun davranış gösterilmesini esas kabul ettiğini görüyoruz. Değerlere uygun konuşup pratikte aykırı davranan kahraman gözden düşebilmektedir.
7. Destan kahramanı ile değerler arasındaki ilişkinin yönü önemlidir. Kahraman, kahraman olduğu için değerleri yansıtmaz, toplumsal değerleri en iyi şekilde yansıtabildiği için destan kahramanı olur, bu yüzden zaferler elde eder, bu sayede iyi bir liderlik eder. Zira Türk destan kahramanlarının kut sahibi olmaları da bunu gerektirir. O halde kahraman için toplumun, değerlerine uygunluğu yönünden seçtiği kişi dememiz gerekir.
8. Destanların oluşmaya başladığı ve aktarıldığı asırlar boyunca bugünkü dünya anlayışımızla bir eğitim sisteminin varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak insanoğlunun varlığından itibaren her dönemde eğitim var olmuştur. Destanlar bize, insanın türünü devam ettirme güdüsüyle, hayatta kalmasını sağlayan olanak ve bu olanakları kullanma bilgi ve becerisini aktarma isteği olduğunu göstermiştir. Doğru yaptıklarını sürdürmek, yanlış yaptıklarını ders çıkarmak amacıyla aktaran insanoğlunun sistemsiz de olsa eğitimin temellerini attığını destanlarda görebiliyoruz.
9. Toplum kültürünü aktarmak suretiyle bireyi kültürlemekte, yani kendi kültürü içinde yaşamaya uygun hale getirmektedir. Çünkü toplumun bireyden beklediği budur. Birey açısından ise bu durum kültürlenmedir. Toplumun bu pratiklerinin

değerler aktarımından farkı yoktur. Dolayısı ile destanların oluştuğu ve yayıldığı asırlarda eğitim daha ziyade kültürlenme, yani değerler aktarımı şeklinde, örgün değil, aile ve toplum içinde gerçekleştirilen pratiklerden oluşmaktadır.

10. Destan kahramanı tüm bu kültürlenme etkinliklerinden başarıyla çıkan yani en iyi kültürlenmiş kişidir. Kahraman da aynı şekilde yeni bireylerin kültürlenmesinde rol model olmaya hazırdır. Gerçek hayat onun hem ders gördüğü sınıf hem de uygulama alanı hem de ders verdiği okula dönüşür. Ne kadar başarılı olursa toplum da o derecede onu kahraman olarak görür, savaşta veya göçte peşinden gider, onu yönetici olarak seçer ve nihayetinde ondan sonra onun oğlunun peşinden yürümeye devam eder. Bu motivasyonu sağlayan ne kahraman ne de toplumdur. Motivasyonu sağlayan yegâne sebep toplumun birlik ve bütünlük içinde sonsuza kadar ayakta kalma arzusudur, kahraman bunu sağlayabildiği sürece takip edilmektedir. Bir ailenin soyunu devam ettirme güdüsüyle çocuk sahibi olma isteği ile toplumun kültürünü topluma yeni katılacak bireylere aktarma isteği aynıdır.
11. Destanlar kültürün uygulama alanı, destan kahramanları da bu örnek vakıalar içerisinde, değerler temsil eden birer prototip olmuştur. Yani destan kahramanlarının her ne kadar Tanrı tarafından seçilen, vaat edilen kişi olduğuna inanılmışsa da pratikte bu durum, toplumun değerler ölçütünü kullanarak kahramanı seçmesi ile gerçekleşmiştir.

KAYNAKLAR

- Akarsu, B. (1998). *Mutluluk ahlakı. Ahlak öğretileri-1*. İstanbul: İnkılap.
- Akbaş, O. (2004). *Türk millî eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim ikinci kademedeki gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.
- Anar, S. (1983). Değerlerin sosyolojik açıdan incelenmesi. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 82, 8-44.
- Artun, E. (2009). *Anonim Türk halk edebiyatı nesri*. İstanbul: Kitabevi.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek*. (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Avcı, N. (2007). *Toplumsal değerler ve gençlik*. Bir değerler sosyolojisi denemesi. Ankara: Siyasal.
- Avespayeva, P. ve Elbekov, T. (2013). *Kazak Destanları 9. Dürliğiv, Karaşas Kız, Makpal-Segiz*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aytaç, Ö. (2002). *Sosyoloji / Bir giriş denemesi*. Elazığ: Üniversite.
- Balaman, A.R. (1981). Geleneksel yaşamda kültürlenme (toplumsallaşma) süreci. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 169-176.
- Bilgin, N. (1995). *Sosyal psikolojide yöntem ve pratik çalışmalar*. İstanbul: Sistem.
- Canatan, A. (2008). Toplumsal değerler ve yaşlılar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1, 62-71.

- Cemal, S. ve Kardaş, M.N. (2017). Değerler eğitimi ve Türkçe öğretiminde değer eğitimi üzerine yapılan araştırmalara ilişkin kaynakça denemesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 383-412.
- Cevizci, A. (2002). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Çetin, İ. (1998). Türk destan kahramanları ve Köroğlu. *Millî Folklor*, 39, 46-52.
- Çobanoğlu, Ö. (2015). *Türk dünyası epik destan geleneği*. Ankara: Akçağ.
- Deliömeroğlu, H. (1998). *Sosyal bütünleşme sürecinde sosyal normlar*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kırıkkale.
- Demirel, Ö. (2012). *Öğretim ilke ve yöntemleri. Öğretme sanatı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dönmezer, S. (1982). *Sosyoloji*. Ankara: Savaş.
- Duymaz, A. (1999). Dede Korkut Kitabı'nda alplığa geçiş ve topluma katılma törenleri üzerine bir değerlendirme. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Dr. Himmet Biray Özel Sayısı*, 205-217.
- Duymaz, A. (2005). Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut'a toy geleneğinin simgesel anlamı ve Türk paylaşım modeli. *Karadeniz Araştırmaları*, 5, 37-60.
- Editörden. (2017, 2 Ağustos). Çocuk yapmayı teşvik eden en sıra dışı uygulamalar. *BBC Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40787704> adresinden erişilmiştir.
- Ekici, M. (1995). *Dede Korkut Hikâyeleri tesiri ile teşekkül eden halk hikâyeleri*. Ankara: ATKM Başbakanlık.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ercilasun, A. B. (1999). Türk destanlarında baba-oğul mücadelesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Dr. Himmet Biray Özel Sayısı*, 218-221.
- Ergin, M. (1984). *Dede Korkut kitabı*. İstanbul: Boğaziçi.
- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Eroğlu, E. (2015). Geçmişten günümüze sosyal normlar. *Akademik Bakış Dergisi*, 50, 299-308.
- Ertürk, S. (1984). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Yelken-tepe.
- Ziya Gökalp. (2014). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Ötüken.
- Ziya Gökalp. (2014). *Türk töresi*. İstanbul: Ötüken.
- Ziya Gökalp. (2015). *Türk medeniyeti tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Güngör, E. (1986). *Kültür değişmesi ve millîyetçilik*. İstanbul: Ötüken.
- Güngör, E. (2010). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar*. İstanbul: Ötüken.
- Gürsoy Naskali, E. (1996). Manas destanında kırk yiğit (Niçin kırk yiğit). *Türk Dili*, 529, 56-59.
- Güven, A. Z. (2014). Türk efsanelerinin değerler eğitimi bakımından incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 225-246.
- Güven, S. (1999). *Toplum Bilim*. Bursa: Ezgi.
- Güvenç, B. (1972). *İnsan ve Kültür*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi.
- İbrayev, Ş. (1998). *Destanın yapısı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- İçli, G. (2002). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve incelemeler I. cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Jirmunskiy, V. M. (2011). *Türk kahramanlık destanları I.-II. bölüm*. (M. İsmail ve H. Arslan Erol, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kabaklı Çimen, L. (2008). *Türk töresinde kadın ve aile*. İstanbul: İQ Kültür Sanat.
- Kafesoğlu, İ. (1983). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Boğaziçi.
- Kaplan, M. (1997). *Türk edebiyatı üzerine araştırmalar I*. İstanbul: Dergâh.

- Kara Düzgün, Ü. (2012). Türk destanlarında merkezi kahraman tipinin tipolojisi. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 69, 9-46.
- Karaca, O. S. (2007). *Kazak Destanları 3. Barak Batır ve Akböpe-Savıtbek*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kızılcıkel, S. ve Erjem, Y. (1994). *Açıklamalı sosyoloji terimler sözlüğü*. Ankara: Atilla.
- Köknel, Ö. (2007). *Çatışan değerlerimiz*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Köprülü, M.F. (2004). *Edebiyat araştırmaları 1*. Ankara: Akçağ.
- Köprülü, M.F. (2014). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Alfa.
- Meriç, C. (1986). *Kültürden irfana*. İstanbul: İnsan.
- Mukasov, M. (2013). *Kırgız Destanları 13. Canış Bayış*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Mukasov, M. (2013). *Kırgız Destanları 11. Kurmanbek*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Mukasov, M. (2013). *Kırgız Destanları 12. Seyitbek*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Nirun, N. (1991). *Sistemik sosyoloji yönünden sosyal dinamik bünye analizi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Oğuz, M. Ö. (1998). Lord Raglan'ın geleneksel kahraman kalıbı ve Boğaç Han. *Millî Folklor*, 40, 2-6.
- Oğuz, M. Ö. (2004). Destan tanımı ve eski Türk destanları. *Millî Folklor*, 62, 5-7.
- Ögel, B. (1998). *Türk mitolojisi 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sakaoğlu, S. ve Duymaz, A. (2002). *İslamiyet öncesi Türk destanları*. İstanbul: Ötüken.
- Seyyar, A. (2003). *Ahlak terimleri. Ansiklopedik sözlük*. İstanbul: Beta.
- Sümer, F. (1980). *Oğuzlar, tarihleri, boy teşkilatı, destanları*. Ankara: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

- Şen, Ü. (2007). *Millî eğitim bakanlığının 2005 yılında tavsiye ettiği 100 temel eser yoluyla Türkçe eğitiminde değerler öğretimi üzerine bir araştırma*. (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.
- Türkmen, F. ve Arıkan, M. (2011). *Kazak Destanları 8. Alpamıs ve Kambar Batır*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uygunkan, S. B. (2005). Kültürleme kavramı ve televizyon. *Kurgu Dergisi*, 21, 205-213.
- Ültanır, G. (2003). Eğitim ve kültür ilişkisi-eğitimde kültürün hangi boyutlarının genç kuşaklara aktarılacağı kaygısı. *Gazi Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 291-309.
- Yakıcı, A. (2003). İslamiyet öncesi Türk destanlarının bilim ve kültür hayatına etkisi üzerine bazı düşünceler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 411-420.
- Yalçın, S.K. ve Şengül, M. (2004). Dede Korkut hikâyelerinin çocuk eğitimi açısından öne sürdüğü değerler ve ortaya çıkarmak istediği tip üzerine bir değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 209-223.
- Yardımcı, M. (2007). *Destanlar*. Ankara: Ürün.
- Yazıcı, M. (2014). Değerler ve toplumsal yapıda sosyal değerlerin yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 209-223.
- Yazıcı, D. (2014). Değerler sistemine genel bir bakış. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 19, 499-522.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk bitiği*. Ankara: Akçağ.
- Yıldız, N. (2009). Türk destanlarında çocuksuzluk. *Millî Folklor*, 82, 76-87.
- Yücel Çetin, A. (2015). Dede Korkut Kitabı'nda baba, oğul ve baba-oğul ilişkisi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15, 55-63.
- Yücel Çetin, A. (2003). *Kazakistan sahası halk hikâyeciliği*. Ankara: Gündüz Eğitim.

EKLER

3.5.EK.1: ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı	KESKİN, Güven
Uyruğu	T.C.
Doğum tarihi ve yeri	16.02.1989, İzmit
Medeni hali	Bekâr
Telefon	-
Faks	-
E-posta	guven.keskin@okan.edu.tr

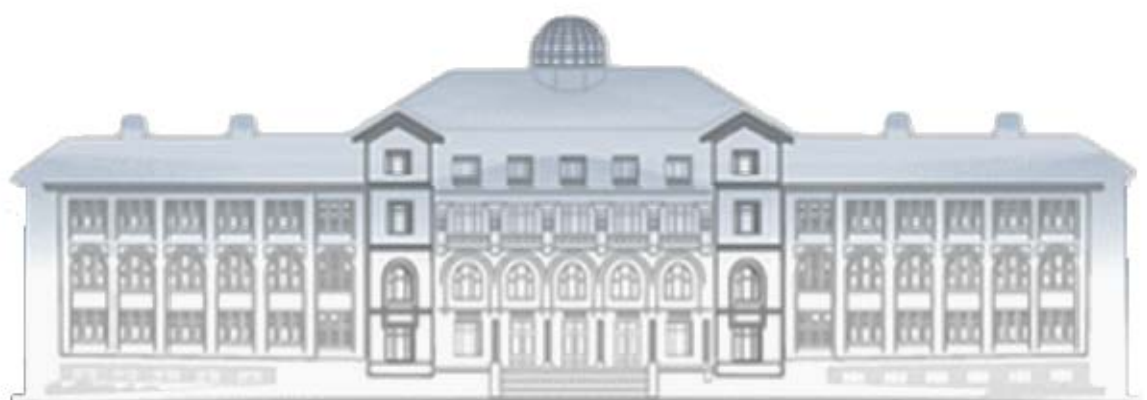
Eğitim Derecesi	Okul	Mezuniyet Yılı
Lise	İzmit Anadolu Lisesi	2007
Üniversite	Gazi Üniversitesi	2012
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi	2018
Doktora	-	-

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
2013 –	İstanbul Okan Üniversitesi	Öğretim Görevlisi

Yabancı Dil	İngilizce
-------------	-----------

Yayınlar

- 1- Keskin, G. (2013). *1932-1950 Yılları Arasında Türk Edebiyatında Sümerler*. Uluslararası Türkçe ve Türk Edebiyatları Sempozyumu Bildiriler. 160 – 168.
- 2- Keskin, G. (2017). *18.yüzyıl Meddah Hikâyelerinde Sosyal ve Kültürel Unsurlar*. I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sempozyumu Bildiriler. 815 – 826.
- 3- Keskin, G. (2018). *19.yüzyıl Meddah Hikâyelerinde Sosyal ve Kültürel Unsurlar*. I.Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı. 571 – 570.
- 4- Keskin, G. (2018). *Türk Kahramanlık Destanlarında Yer Alan Değerler Üzerine Bir İnceleme: Kurmanbek Destanı Örneği*. II. Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Sempozyumu içinde. Çanakkale.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..